

**QAACCESSA MEESHAALEE AADAA BUQQEE
HADHAA'AA, MIGIRAAFI SUPHEERRAA HOJJEETAMAN:
KAN GODINA SHAWAA DHIIHAA AANAA ILUU GALAAN**

BUZUNASH CAALCHISAA

**YUUNIVARSIITII ADDIS ABABAA
KOLLEEJII NAMOOMAA,QORANNOOAFANII,
JORNAALIIZIIMIIFI QUNNAMTII
MUUMMEE AFAAN OROMOO, OGBARUUFII
FOOKILOORII**

HAGAYYA 2009/ 2017

FINFINNE

**QAACCESSA MEESHAALEE AADAA BUQQEE
HADHAA’AA, MIGIRAAFI SUPHEERRAA
HOJJEETAMAN: KAN GODINA SHAWAA DHIHAA
AANAA ILUU GALAAN**

BUZUNZSH CAALCHISAA

GORSAAN: Dr. MULUGEETAA NAGAASAA

**WARAQAA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA(MA)
AFAAN OROMOOFI OGBARRUU BARSII SUUN
GAMISAAN GUUTTACHUUF MUUMMEE AFAAN
OROMOO, OGBARRUUF FOOKILOORIIF DHIYAATE**

**YUUNIVARSIITII ADDIS ABABAA
KOLLEEJJII NAAMOOMAA, QO’ANNOO AFAANII,
JOORNAALIZIMIIFI QUNNAMTIITTI
MUUMMEE AFAAN OROMOO, OGBARRUUF
FOOKILOORII**

HAGAYYA, 2009/2017

FINFINNEE

Yuunivarsiitii Addis Ababaa

Dhaabbata Digirii Duraatin Booddee

Waraqaan qorannoo ulaagaa digirii lammaffaa (MA) *Afaan Oromoofi Ogbarruu barsiisuun* guuttachuuf Buzunash Caalchisaatiin mata-duree: *Qaaccessa Meeshaalee Aadaa Buqqee Hadhaa'aa, Migiraafi Supheerraa Hojjeetaman: Kan Godina Shawaa Dhihaa Aanaa Iluu Galaan* jedhuun qophaa'e, sadarkaa Yuunivarsiitiin kaa'e guuteera.

Koree Qormaataa

Qoraa Alaa _____ Mallattoo _____ Guyyaa _____

Qoraa Keessaa _____ Mallattoo _____ Guyyaa _____

Gorsaa _____ Mallattoo _____ Guyyaa _____

Itti gaafatamaa Muummee ykn. Qindeessaa Digirii Lammaffaa(MA)

Axeereraa

Kaayyoon gooroon qorannoo kanaa meeshaalee aadaa buqqee hadhaa'aa, migiraa fi supheeraa Godina Shawaa Dhihaa Aanaa Iluu Galaanitti hojjeetaman qaacceessuudha. Kaayyoo qorannoo kanaa fiixaan baasuuf barruuleen mata duree kanaan hidhata qaban kan sakattaa'amaniifi yaaxinaalee qorannoo kanaan deegaramuun kan dhiyaatedha. Malli qorannichaas mala qulqullaa'aa (qualitative research) yoo ta'u, tooftaalee iddatteessu mala akkaayyoofi iyyaafannootti fayyadamte. Meeshaaleen funaansa ragaalee af-gaaffiifi daawwannaa yoo ta'an, ragaalee kana funaanuuf meeshaaleen oolan, viidiyoo, kaameeraa, moobaayiliifi yaadannoo barreessuudhaa madda ragaa duraarraa walitti qabameera. Ragaalee adeemsa kanaan argaman: meeshaaleen aadaa buqqee hadhaa'aa, migiraa fi supheerraa hojjeetaman kan tarreeffamaniifi qooda fudhatoonni hojiichaa enyuu faa akka ta'an ibsameera. Tajaajila meeshaaleen aadaa kun hawaasichaaf qaban, hawaasichii beekumsa ogeeyyii meeshaalee aadaa sadeeniifi meeshaalee isaanii akka itti hubatu mul'ateera. Afoolli meeshaalee aadaa kanaan walqabatanis hiikni kan itti kennameefi jijjiirramni meeshaalee aadaa kanneen irratti mul'atu kan meeshaa ammayyaatiin bakka bu'ame ta'uu, kan hojiifi tajaajilli isaanii irraanfataameefi kan dur hawaasichaa biraatti hin beekamne mi'a qoodaa hawaasichaa ta'uun qorannoo kanaan mul'ateera. Yaanni furmaata barbaadu qorannoo kanaa keessaatti mul'ate, ogeeyyii meeshaalee aadaa sadeenii meeshaa hojjeetan bakka itti gurguratan kan hin qabane yoo ta'u bulchiinsi aanaa bakka itti bu'aa hojii harka isaanii gurguratan qopheesse. Ogeeyyiin suphee ammoo biyyee hojii kanaaf oolu nama dhuunfaarraa bituun kun akka rakkootti waan bal'atee argameera. Namoota abba qabiyyee marisiisuun waajjiirri qonnaa aanichaa furmaata kennee. Meeshaaleen aadaa dur hojjeetamaa turan kan amma dagataman walitti qabamanii dhaloota itti aanuuf dabarfamani. Sababa qorichi farra aramaa tibba Birraafi Arfaasaa biifamuuf buqqee hadhaa'aafi migirri badaa jira. Ogeeyyiin qonnaa aanichaa hawaasa barsiisuun qabeenya uumama kana osoo badii jalaa baasani. Qorannoon meeshaalee aadaarratti adeemsifamuu akka qabuufi sababa amantaatiin weedduun cidhaa meeshaalee aadaatiin walqabatan tajaajila kennaa kan hinjirre ta'uudha. Kanaan walqabatee, jechoonni afoola kanaan walqabatan dhiibamaa jiru. Jechoonni kun badii jalaa akka baraaraman ta'ee yaadota jedhutu qorannoo kanaan eerrame.

Galata

Kaayyoon qorannoo kanaa akka galma ga'uuf jalqabaa hanga xumuraatti humnaafi yeroo isaanii otoo hin qusatiin gorsaafi yaada bilchaataa kan naaf kennaa turan gorsaa koo Dr.Muluugeetaa Nagaasaatiif galanni ani qabu guddaadha.

Abbaa manaa koo yeroon ani barnoota kana baradhu ogummaa kompitaraan barreessuu kan karaa naqabsiise obbo Dalallany Mollaatiif galanni ani qabuuf guddaadha. Yeroon barnoota kana baradhutti meeshaalee barnootaaf ana barbaachiisu kan naaf gumaataa ture I/G/M/ B/ Giincii Sad. 2^{ffaa} obbo Kabbadaa Dinqaadhaan galatoomaa jedheera.

Akkasumas, odeef-kenniitota qorannoo kanaa ogeeyyii hojii isaanii akkan daawwadhuufi suura naaf ka'aniifi hojii isaaniis akkan kaameerraan waraabbadhu naa heeyyaman hundaaf galanni koo guddaadha. Yeroon anii hojii aloolaatiif gandoota baadiyaa keessa deemu kan na waaleessaa turte obboleettii koo Fittig Caalchiisaatiif galani koo guddaadha.

Bafata

Fuula

Axeereraa	i
Galata	ii
Bafata	iii
Suuraawwan	vii
Jiibsoo	ix
Gabajeewwan	xii
Boqonnaa Tokko: Seensa.....	1
1.1 Seenduuba	1
1.2 Argama Aanaa ,Teessuma Lafaafi Haala Qilleensa Aanaa Iluu Galaan	2
1.2.1 Dinagdee, Amantiifi Aadaa Ummata Aanaa	4
1.2.1.1 Dinagdee Aanaa.....	4
1.2.1.2 Amantii Ummata Aanichaa	4
1.2.1.3 Aadaa ummata Aanichaa	5
1.2.1.3.1 Gosoota Aadaa Fuudhaafi Heeruma Aanichaa.....	6
1.2.1.3.2 Hidda Latiinsa Ummata Oromoo Aanaa Qorannoon Keessatti Gaggeeffamee.....	7
1.3 Ka’umsa Qorannoo	9
1.4 Kaayyoolee Qorannichaa	10
1.4.1 Kaayyoo Gooroo.....	10
1.4.2 Kaayyoo Gooree	10
1.5 Faayidaa Qorannichaa	10
1.6 Daangaa Qorannichaa	11
1.7 Hanqiina Qorannichaa.....	11

Boqonnaa Lama: Sakatta’a Barruu	12
2.1 Maalummaa Fookiloorii	12
2.2 Faayidaa Fookiloorii	13
2.2.1 Jalaa Miliquuf (To Escape).....	14
2.2.2 Aadaafi Duudhaa Hawaasaa Jabeessa, Cimsa (To Validate)	15
2.2.3 Barsiisuuf (Educational Function).....	15
2.2.4 Amala Fudhatamaa Ta’e eeguun Tursiisuu (To maintain conformity)	15
2.3 Gooroowwan Fookiiloorii	16
2.3.1 Afoola (Oral Litature)	16
2.3.1.1 Gosoota Afoolaa	17
2.3.2 Duudhaa Hawaasaa (Folk Custom)	18
2.3.3 Meeshaalee Aadaa (Material Culture).....	18
2.4 Ramaddii Meeshaalee Aadaa	20
2.5 Maalummaa Fakkoommii	20
2.6 Fakkoommii Mallatoon Argaman	21
2.7 Yaadiddamoota Qorannoo Fookloorii.....	21
2.7.1 YaadiddamaTajaajilaa (Functional Theory).....	22
2.7.2. YaadiddamaAadaa Hawaasaa (Folk Cultural Theory).....	22
2.8 Qorannoo Walfakkii	22
Boqonnaa Sadi: Malleen Qorannoo	25
3.1 Mala Qorannichaa.	25
3.2. Mala Filannaa Iddattoofi Hirmaattota Qorannicha	26
3.2.1 Iddattoo	26
3.2.1.1 Mala Iddatteessuu Iyyaafannoo	26

3.2.1.2 Mala Iddatteessuu Akkaayyoo.....	26
3.3. Maloota Odeeffannoon Itti Sassaabame.....	27
3.3.1. Daawwannaa.....	27
3.3.2 Af-gaaffii	28
3.4. Qindoomina Qorannoo	30
3.5 Muxannoo Hoji Aloolarraa Argame	30
3.5.1 Hojii Qorannoo Aloolaan Duraa.....	30
3.5.2 Hojii Qorannoo Yeroo Aloola	31
3.5.3 Hojii Qorannoo Aloolaan Boodaa.	31
Boqonnaa Afur: Qaaccssaafi Hiika Ragaalee	32
4.1 Meeshaalee Aadaa Buqqee hadhaa’aa, Migiraafi Supheerraa Hojjeetaman.	32
4.2 Maalummaa Buqqee Hadhaa’aa, Adeemsa itti Qophaa’u, Tajaajila Meeshaalee irraa Qophaa’aniifi Afoola Meeshaalee Kanaan walqabatan.....	32
4.2.1 Maalummaa Buqqee hadha’aa.....	32
4.2.2 Boca Buqqee Hadhaa’aa.....	34
4.2.3 Adeemsa Buqqee Hadhaa’aa Muruu	35
4.2.4 Meeshaalee Buqqee muruuf barbaachiisan	35
4.2.5 Adeemsa Buqqee Muramee Migiraan Hodhuu (Muxuu)	36
4.2.6 Afoola Buqqeefi Meeshaalee Buqqeerraa Hojjetamaniin Walqabatan	39
4.2.7 Maqaa Meeshaalee Aadaa Buqqeerraa Qophaa’aniifi Tajaajila Isaanii.	44
4.2.8 Jijjiirama Meeshaalee Aadaa buqqee Hadhaa’aarraa Qophaa’an irratti Mul’atu.....	51
4.3 Maalummaa Migiraa, Adeemsa Hodhaa, Tajaajila Isaaniifi Afoola Meeshaalee Kanaan Walqabatan.....	51
4.3.1 Maalummaa Migiraa.....	51

4.3.2 Meeshaalee Hodhaa Migiraan Hodhuuf Barbaachiisan	53
4.3.3 Adeemsa Hodhaa Migiraan Hodhuu	55
4.3.4 Boca Meeshaalee Aadaa Migiraan Hodhaman Qaban.	58
4.3.5 Afoola Migiraafi Meeshaalee Migiraan Hodhamanii Walqabatan.....	59
4.3.6 Maqaafi Tajaajilaa Meeshaalee migiraan Hodhamanii	61
4.3.7 Jijjiirrama Meeshaalee Aadaa Migiraan Hodhaman irratti Mul’atan	66
4.4 Maalummaa Biyyee Suphee, Adeemsa Hojii Suphee, Tajaajila Meeshaalee Kanaafi Afoola Meeshaalee Kanaan walqabatan.....	66
4.4.1 Maalummaa Biyyee Suphee	66
4.4.2 Gosoota Biyyee Hojii Supheetiif Olan	67
4.4.2.1 Meeshaalee hojii Suphee Dhahuutiif Barbaachiisan	69
4.4.2.2 Adeemsa Hojii Suphee	70
4.4.3 Boca Meeshaaleen Biyyee Supheerraa Dhahaman Qaban	74
4.4.4 Afoola Meeshaalee Supheeraa Hojjeetameen Walqabatan	74
4.4.5 Maqaafi Tajaajila Meeshaalee Aadaa Supheerraa Hojjetamanii	77
4.4.6 Jijjiirrama Meeshaalee Aadaa Biyyee Supheerraa Qophaa’aanii irratti Mul’atu.....	84
4.4.7 Walitti dhufeenya Buqqee Hadhaa’aa, Migiraafi Biyyee Suphee Meeshaaleen Aadaa irraa Qophaa’anii	85
Boqonnaa Shan: Guduunfaa, Argannoofi Yaboo	86
5.1.Guduunfaa.	86
5.2. Argannoo	86
5.3 Yaboo.	88
Wabiilee	90
Dabaleewwan	

Suuraawwan

Suura 1 ^{ffaa} : Buqqee Hadhaa'aa B oca Addaa Addaa Qaban	34
Suura 2 ^{ffaa} : Albeefi Mutaa	35
Suura 3 ^{ffaa} : Yeroo buqqee muranifi Buqqee muramee qophaa'ee	36
Suura 4 ^{ffaa} : Meeshaalee Buqqee Hodhuuf barbaachiisan	37
Suura 5 ^{ffaa} : Yeroo Buqqee Murame Migiraan Hodhan (muxan)	38
Suura 6 ^{ffaa} : Okolee	45
Suura 7 ^{ffaa} : Kuusaa (cimmisaa) aannanii	45
Suura 8 ^{ffaa} : Ro'oo	45
Suura 9 ^{ffaa} : Habuubbii	46
Suura 10 ^{ffaa} : Ukee	47
Suura 11 ^{ffaa} : Dibduu	47
Suura 12 ^{ffaa} : Guchuma	48
Suura 13 ^{ffaa} : Hulle Farsoo Oromoo	49
Suura 14 ^{ffaa} : Xuruuree (Xuruursituu)	49
Suura 15 ^{ffaa} : Gaayya	50
Suura 16 ^{ffaa} : Quluu	50
Suura 17 ^{ffaa} : Meeshaalee hojii hodhaaf oolan	54
Suura 18 ^{ffaa} : Adeemsa Gingilchaa Hodhuu	56
Suura 19 ^{ffaa} : Horooboo	62
Suura 20 ^{ffaa} : Gingilchaa	63
Suura 21 ^{ffaa} : Massii	63
Suura 22 ^{ffaa} : Gundoo	64
Suura 23 ^{ffaa} : Leemaatii Buddeeni	64
Suura 24 ^{ffaa} : Gilgillii	65
Suura 25 ^{ffaa} : Biyyee suphee gurraachaafi cirrachaa'aa gurraachaa	68
Suura 26 ^{ffaa} : Meeshaalee biyyee suphee gurraacharraa qophaa'an	68
Suura 27 ^{ffaa} : Biyyee suphee daalacha	68
Suura 28 ^{ffaa} : Meeshaalee biyyee suphee daalachaa'aa irraa qophaa'an	69
Suura 29 ^{ffaa} : Meeshaalee durjii suphee ittiin meeshaa hojjeetamaa jiruurraa haphiisan	69
Suura 30 ^{ffa} : Yeroo Biyyee suphee eelee Buddeenii Dhahuuf Oolu Bukeessan	70

Suura 31 ^{ffaa} : Eelee Buddeenii Dhahame.....	71
Suura 32 ^{ffaa} : Yeroo jabanaan dhahamu	72
Suura 33 ^{ffaa} : Yeroo Gomboon Durbaa Dhahamu	73
Suura 34 ^{ffaa} : Gomboo Durbaa	78
Suura 35 ^{ffaa} : Sunsuma	79
Suura 36 ^{ffaa} : Xuwwee Ittoo	79
Suura 37 ^{ffaa} : Caabii.....	80
Suura 38 ^{ffaa} : Hubboo	81
Suura 39 ^{ffaa} : Eelee Budeenaa	81
Suura 40 ^{ffaa} : Eelee Beeddee	82
Suura 41 ^{ffaa} : Jabanaa	83

Jiibsoo

Jechoonni qorannoo kana keessatti dhimma itti bahaman dubbistootaaf haaraa ta'uu danda'u jedhamanii yaadaman akka dubbistootaa ifa ta'aniif, hiika armaan gadii itti kennameera.

Adasii (dhunguugii)	baala foolii urgaa'u qabu kan tumanii dadhaa ittiin dabasaa dibatan
Alfii	kichuu (xobbee)
Baqaana buqqee	buqqee mi'aa'aa afeellii isaa nyaatan
Batteessuu	diriirsuu (disuu)
Bulleessa boqqoolloo	boqqoolloo bulaa'ee daakame
Bulluuksaa	boqqoolloo gogaa bishaaniin abiddarratti laafe
Burkutuu	caccabaa (hurraa)
Caabii	meeshaa supheerraa qophha'e
Cuuree	kichuu buqqee hadhaa'aafi mi'aa'aa
Cuunqoo	waan bishaan itti hinbaay' anne
dibduu mataa ykn. Fuulaa	meeshaa buqqee hadhaa'aarraa qophaa'e kan dhadhaa keessa keewwatamu
Durjii	biyyee suphee bishaaniin laafee bukaa'e
Folee	haadduu (milaaccii)
Foroocee nyaate	itti mi'aa'ee
Gibbii	galma

Horoora boqqoolloo	boqqoolloo daakuun isaa horoorame
Ijibbaata	kan walitti hin deebine
Jalabultii	guyyaa qophii sirna tokko duraa
Jiikita	difdifa
Leensaa	marga bareedaa daarii lagaati margu
Maxinoo	nyaata daakuu isaa amma sukuumanii haphiisanii tolchan
Mi'a qoodaa	gonfaa (jiinfuu) meeshaa hafuu hin qabne intala heeruumtuuf warra isheerraa kennamuuf
Mi'eessuu	adeemsa buqqee hadhaa'aa keessaa hadhaa balleessuuti
Migira canfii	migira halluu hin cuphamne
Mukaan mukii	boqqoolloo asheetii muka isaatiin waadame (afeelame)
Muxuu	afaan ykn. qadaada buqqee hadhaa'aarra migiraan hodhuu
Olaalee durbaa	sirba durbaa (arrabsoo)
Olliixoo	meeshaa harkaan hojjeetan kan ogeeyyiin mana warra
qabeenya	qabuu ykn. qophii meeshichaa barbaaduu geessuun gatii meeshaan baasuu ol itti argatan
Otogoree	loojoo
Qicuu	gosa buqqee mi'aa'aa ta'ee kan cuuree isaa malee qancaraan isaa hin nyaatammedha.
Qiiraacii	cabaa meeshaa suphee irraa hojjeetamee
Qocinoo	mixaaxisa (qochoo baarree)

Qoofnii	kan hojiin itti hin baay’anne
Qorxii	Qorxii meeshaa migiraan dur hodhamu kan daakuu marqaa ateetee ykn. dhaqna dhiqaa ulmaa dhahumsaafi shanaan cidhaa ittiin dhiyaatu
Ragacuu	sheeterii dhahame massii qophaa’etti qabsiisuu
Sabariitii	mudaayi
Shiraara	qaqal’aa
Siicoo	atalaa
Silliiqqee	ulee qal’aa gaafa cidhaa gurbaan qabatu
Sirraatee	tole (qajeele)
Taabooree	ayyaana ijoollee
Ukee	meeshaa aadaa buqqee hadhaa’aarraa qophaa’e kan kan nyaata qorii itti naqanifi aannaan ittiin unatan
Xaaxee boqqoolloo	akaa’ii boqqoolloo yeroo akaa’amu xaaxa’u (‘fadishaa’)
Xiyyoomuu	dhugaatiin naqame gaaromuu
Xuruursiituu bukoo	budduksee buko

Gabajeewwan

BATO	Biirroo Aadaafi Turiizimii Oromiyaa
BABO	Biirroo Aadaafi Beeksiisa Oromiyaa
kkf.	kan kana fakkaatan
fkn.	fakkeenyaaf
W Afi T A.	Waajjiira Aadaafi Turiiziimii Aanaa

Boqonnaa Tokko: Seensa

1.1 Seenduuba

Dhalli namaa durii kaasee waan naannoo isaatti argamu adda baasee beekuun itti tajaajilamaa jiraateera. Beekumsa muuxannoo jireenyaa isaa irraa karaa aadaatiin argate kanas dhalootaaf dabarsaa hamba beekumsa kanaa har'an gahaateera. Beekumsa hojii meeshaalee aadaa yeroo ammaa kana waan naannoo isaatti argamurraa mala aadaatiin hojjeetee itti tajaajilamuufi aadaafi duudhaa abbootii isaa ittiin mul'ifatu kun hambaa beekumsa durii sanaati.

Wantoonni akka mukaa, dhagaa, baalaa, biyyoofi kkf. akkuma jiranitti osoo hin jijjiirriin ykn. kalaqafi beekumsa itti hin dabalamiin meeshaa aadaa hin jedhamani. Meeshaaleen aadaa irra caalaan waan uumamaan naannootti argamurraa harkaan hojjeetani itti tajaajilamanidha. Maalummaa meeshaalee aadaa Nabiyuun. (200:15). “ The word material in material culture refers to a broad, but not unobstructed, range of objects. It embraces the class of objects known as artifacts-objects made by man or modified by man. It excludes natural objects.” Jechuun ibseera. Yaada hayyuu kanaarraa kan hubatamu meeshaa jechi jedhu bal'aa ta'uufi meeshaalee aadaa jalatti kan haammataman meeshaalee harka namaatiin hojjetaman ykn. kan foyya'iinsi irratti tasiifame ta'uudha.

Meeshaaleen aadaa harkaan hojjeetamaa turaniifi hojjeetamaa jiran kun meeshaalee karaa ammayyaattiin oomishaman kanaaf bu'uura. Haata'u malee, meeshaalee aadaa, mala aadaatiin hojjeetamaniifi bu'uura qaroomina ammayyaa ta'an kanaaf xiyyeeffannaan keenname baay'ee xiqqaadha. Yaada kana Robert. (1972:431). akkas jedha “ field works in the area of material culture cannot be too vastly stressed in which these objects were destroyed without leaving a back ward glance” jechuun ibsa. Meeshaaleen aadaa hawaasa tokkoo enyuumma, amantii, duudhaa, ilaalchaafi falaasama hawaasa sanaa kan gadi faggeenyaan mul'isaniidha. Yaada kana Michael Owen Jones. (1988:20). “ Material culture is the objects that manifest the culture aspect of the society and mostly the objects are used by the society in their day to day activity which has meaning for more from its utility purpose” jechuun ibsa. Yaada kanarraa kan hubannu meeshaaleen aadaa waa'ee

aadaa hawaasa tokkoo kan mul'isuufi jiruufi jireenya guyya guyyaa hawaasaa keessatti tajaajiila bal'aaf kan oolu ta'uudha.

Meeshaaleen aadaa kan ijaan mul'ataniifi harkaan qabataman ta'anii, kan namoonni ogummaafi dandeettii isaanii gargaarramanii harka isaaniitiin bocanii itti gargaarramaniidha. Yaada kana Misgaanuu. (2011:15). "Meeshaaleen aadaa fedhii qabatamaa namoonni wantoota aadaafi hawaassummaa ilaalcha addunyaaf qaban miidhagiina ittiin ibsataniifi dandeetti uumuu isaanii kan ittiin ibsatan taasisuuf wanti ijaan argamuufi qabatamaan bakka bu'uudha. Kunis akkaataa hawaasni tokko dhimma ta'e itti ilaaluufi uumu ilaallata." Jechuun ibse.

Hawaasni tokko wantoota aadaa isaa ittiin calaqqiisiiffatuufi dhalootaa dhalootatti dabarfatu keessaa tokko meeshaalee aadaa isaati. Yaada kana kan deegaru, "Meeshaaleen aadaa beekumsa, falaasamafi duudha hawaasni tokko qabaachaa ture karaalee duubatti deebinee ittiin ilaalluufi qorannoo seenaa hawaasaattiif akka burqaa ragaatti kanneen nu tajaajilanidha." (Dirribii, 2009). Yaada kana irraa kan hubannu, meeshaaleen aadaa beekumsa ittiin hojjeetaman, falaasamafi duudha hawaasa tokkoo keessatti gahee qaban kan mulisuufi hawaasni kun eenyuummaan isaa qoratamee abbaa kalaqa meeshaalee aadaa kanaafi itti fayaadamaa meeshaalee aadaa kanaa ta'uun isaa kan ittiin bira gahamu ta'uudha. Dabalataanis, Filee Jaallataa. (2016:191).

Meeshaaleen yookaan meeshaadaan aadaa fedhii qabatamaa namoonnii hawaasa tokko keessa jiraatan gareedhaan ykn. dhuunfaadhaan wantoota aadaafi hawaassummaa, ilaalcha addunyaaf qaban miidhagina ittiin ibsataniifi dandeettii uumuu isaanii kan ittiin ibsatan, akkaataa hawaasni sun dhimma itti bahuufi ilaaluuf gahee oolaanaa kanneen qabanidha. Jechuun faayidaameeshaalee aadaan hawaasa tokkoof kennan ibseera.

1.2 Argama Aanaa ,Teessuma Lafaafi Haala Qilleensa Aanaa Iluu Galaan

Moggaasni maqaa aanaa kanaa kan argame gosa hidda dhaloota Oromoo Maccaa keessaa tokko kan ta'e Galaan kan jedhurrati. Aanaan kun kan hundeeffamte bara 1999dha. Aanaan Iluu Galaan magaalaa guddiittii Oromiyaa Finfiinneerraa faggeenya 215km. irratti argamti. Magaalaa guddiitti godiina Shawaa Liixaa Amboorraa ammoo faggeenya 105km. faggaattee kallattii dhihaatti argamti. Aanaaleen aanaa Iluu Galaan daangeessan: Kaabaafi Bahaan aanaa Calliyyaa, Kibbaan aanaa Daannoofi Liixaan aanaa

Baakkooti. Magaalaan guddoo aanaa Iluu Galaan Ijaajjii jeedhamti. Aanaan Iluu Galaan ganda magaalaa ijaajjii dabalatee gandoota 18 qabdi. Bal’inni lafa aaniichaa 33,204 hek.dha. Baay’inni ummata aaniichaa kan gandoota baadiyyaafi magaalaa waliitti 84,152 ta’uu isaa ragaan Waajjira Aadaafi Turiiziimii Aanichaa irraa argame ni ibsa.

Akkasumas, aanaa kun bakka argama Odaa Bisili yootaatu, Odaan Bisil ganda Sadan Iluu bakka Illaammuu jedhamutti argama. Odaan kun magaalaa guddiittii Aanaa Ijaajjiirraa faggeenya km.15 irratti argama. Odaan Bisil moggaasa maqiichaas kan argate laga Bisilirraa akka ta’ee manguddoota aaniichaatu dubbata. Moggaasa Odaa Bisil ilaalchiisee, Seenaa Oromoo Hanga jaarraa 16^{ffa}. (1998:159). “ Bisil jechuunis waan ykn. iddoo laliisaati, magariisaati. Odaan Bisil nama Bisil Osoolee jedhamuun moggaafame jedhama.” jechuun ibseerra. Dabalataanis, Muhammad Sayid Abdulrahmaan. (2004: 64). “ .. Booranni Gaayo, Gujiin Me’ee Bokkoo, Ittuufi Humbanaan Odaa Bultum, Macca Odaa Bisil, Arsiin Odaa Roobaa, Tuulamni Odaa Nabee, Oromoonni Kaabaas edduma jiranitti siyaasa ofiin of bulchuu, gaggeessaa akka turan nibeekama.” jedheera.

Ummanni Oromoo aanaa kanaa Birraa, masqala barii Odaa Bisil deemuun ofkaltii booruu Gannaa ittiin bahaniifi galata booqaa Birraa ittiin gahaan irreessa irreeffachuun Waaqa isaaniif galata dhiyyeessu. Yaada kana Misgaanuun. (2011:17). “ Fakkeenyaaf hawaasa Oromoo biratti Irreechi ayyaana Oromoo beekamaaf guddaadha. Ayyaanni Irreechaa xinnaaf guddaan marga jiidhaa qabatee malkaatti walgahuudhaan waaqa rooba roobse, nagaatti isaan eegee ifa birraati isaan baaseefi biyya nagaa godhe itti galateeffatanidha.” jechuun ibsa. Ummanni Oromoo aanaa kanaa Irreessa Arfaasaa irreefaasaa ganda Hoboorraa Qaraaruu ji’a Caamsaa Hora Dirqiitti irreeffatu. Maddi odeeffannoo odeeff kennitoota hojjeetoota WafiT. Aanaa Iluu Galaniifi manguddoota odeef-kenniitota qorannichaati.

• **Teessuma Lafa Aanichaa**

- Bal’inni lafa aanaa Iluu Galaan 33,204 hek.dha. Aanaan kun lafa baddaa hin qabdu badda daree 27.85%fi lafa gammoojjii 72.2%dha. Bifti biyyee aanaa kanaa irra caalaan isaa biyyee diimaadha.

- Biyyeen hojii supheetiif oolu ammoo biyyee bifa booraa ykn. daalacha, gurraachaafi biyyee suphee cirrachaa fa'i.
- Ho'iinssi qilleensa aaniicha giddu-galeessaan 22 °c. Roobni waggaatti roobu1400mm_2000mm rooba.
- Sarara sirrii galaanaarraa qabdu1500m _2500mdha.
- Lafti qonnaaf oolu 23,438hek., lafti bosonaan uwwiffame 836hek., lafa albuudaa 87hek.fi kan hafe 8,843 hek. ammoo lafa magaalaati. Odeeffannoo kun kan argame Waajjira Aadaafi Tuuriiziimmii Aanaa Iluu Galaanirraati.

Aanaan kun of dandeessee akka aanaatti haacittu malee kaartaa ifatti mul'atu hojjatame waan hin qabneef qorattuun qorannoo kanaan walqabsiistee dhiyeessuu hindandeenye.

1.2.1 Dinagdee, Amantiifi Aadaa Ummata Aanaa

1.2.1.1 Dinagdee Aanaa

Ummanni aanaaniichaa baay'een isaa jiraataa baadiyyaa ta'ee qonnaan bulaadha. Kanaaf, dinagdeen aaniichaa kan bu'uureeffame qonnarratti. Gosti miidhaanii aaniichatti bal'inaa oomishaaman: boqqoolloo, bissiiiggaa, xaafii, nuugii, qamadii, baaqeelaa, ataraa, missiira matajaboo fa'i. Aanaan kun lageen gurguddoo waan qabduuf jal'isiidhaan kuduraafi fuduraan Gannaafi Bona baay'inaan oomishama. Kuduraafi fuduuraa kan akka shoonkooraa, muuzii, maangoo, rooqaa, mandariinaa, loomii, turuuggoo, paappaayyaa, qulluubbii adiifi diimaa, timaatiima, barbarree, daabbuusee, ancootee, qociinoo (qoochoo baarree), dinniicha Oromoo, dinniicha ittoo, buqqee mi'aa'aa, buqqee hadha'aafi kkf. nidha. Ragaan kan argame Waajjiira Aadaafi Turiziimii Aanaa Iluu Galaan irraati.

1.2.1.2 Amantii Ummata Aanichaa

Aanaa Iluu Galaan keessa ummanni jiraatu amantii garaagaraa kan hordoofudha. Haaluma kanaan hordoftoonni amantii Ortodooksii 42%, amantiin Pirooteestaantii 32%, amantii Muslliimaa 26% yoo ta'an, qabatamaa aanichaatiin hordoftoonni amantaalee sadeen olii kun bakka itti waaqeeffataniifi awwaala namaatiif oolu kan qaban ta'uudha. Gama hordoftoota amantii Waaqeeffataatiin, hordoftoota amantii Ortodoksii waliin kan walmakanii waliin waaqeeffataniifi bakka awwaala tokkotti kan fayyadaman ta'uudha.

Aanaa kana keessa saba Oromoo dabalatee, saba garaagaraatu jiraata. Baay'iinaan saba Oromoo, saba Guraagee, saba Amaarafi kan biroo fa'i. Isaan keessaa ummanni Oromoo 99%dha. 1% kan ta'an saboota biraati. Qoratuun ragaa kana kan argatte odeef-kenniitota hojjeettota Waajjira Aadaafi Tuuriiziimii aanichaafi manguddoota beekumsa aadaa hawaasichaafi tajaajila meeshaalee aadaa hawaasichaa qaban irraati.

1.2.1.3 Aadaa ummata Aanichaa

Akkuma ummata Oromoo Oromiyaa bakka biraa jiraatuu ummanni aanaa kanaas aadaa hedduu qabu. Aadaa dhaloonni darbee ittiin jiruufi jireenya isaa gaggeeffachaa ture kana hambaa isaa har'as of harkaa qabu. Aadaan hawaasa tokkoof mul'istuu eenyummaa isaati. Yaada aadaa jedhu Warqiinaa. (2008:12). "Aadaan jiruufi jireenya ummataa tokkoo kan biraarra gargar bahe kan ittiin beekamu, dhimmoota eenyummaa of keessatti qabu, misoomaafi ijaarsa biyya tokoo irratti gahee ol'aanaa gumaachuuf yaada akka furtootti itti fayyadamnudha." Jedha. Hayyoonni Sims and Stephens. (2011:7). "Participating and sharing in a particular group's tradition allows members of the group to feel they are a part of it." Jechuun ibsaniru. Yaada kanaarraas kan hubannu, miseensa garee hawaasa tokkoo ta'uuf aadaa hawaasichaa keessatti hirmaachuun qooda fudhachuun akka qabnidha. Aadaan kan waliinii akka ta'es kan ibsudha. Akkasumas Asaffaa. (2009:21). "Aadaan ummata tokkoo akkaataa nyaataa, dalagaafi uffataa walumaagalatti haala jiruufi jireenya ummata sanii kan ibsuudha. jechuun ibsa.

Haaluma kanaan aadaan ummata aaniichaa, Sirna Irreessaa kan Odaa Bisil, ayyaana Masqaalaa, tibba Arfaasaa Irreeffannaa Hora Dirqii, daddarbaa Adbaarii qe'ee, aadaa hammachiisaa daa'immanii, ayyaana loonii ykn. Gannii, ayyaana Ijoollee ykn. taabooree, keenna ayyaana abbaa ykn. korma qaluu, sirnaa galchaa geessuu ykn. eerguu, ayyaana ateetee bulfachuu, sirna gumaa bituu ykn. baasuu, aadaa ilaalchaa, aadaa gumaata waliif geessuu, aadaa buna Masqaalaa geessuu, ayyaana Qaammee, Qiillee, Cuuphaa ykn. Xiimqataa, Sooma hiikaa ykn. Faasiigaa, aadaa fuudhaafi heeruumaa, sirna dhaqna dhiqaa ulmaa da'uumsaafi heerumaa, sirna dhaqna qabaa ijoollee, sirna walgargaarsaa kan akka harka wal hirphuu, daboo yeroo hojjii walii dhaquu, dugda waliibuu'uu, olliixoo waliif geessuu, aadaa mana ayyaanaa deemuu ykn. torbii marmaaruu, aadaa

eekeeraa dubbisuu, isaan bal'inaan mul'atanidha. Hawaasni Musliima Oromoo Ayyaana Mooliidaa, Sooma hiikaa, Sadaqaa, Arafaafi Sirna Daramaa (sirna dubartootaan kabajamuu) qopheessuu fa'iin beekamu.

Nyaanniifi dhugaatiin aadaa hawaasa aanichaa biratti beekaman hedduudha. Isaan keessaa,

Nyaata aadaa: qorii, faffatoo fooniifi dhadhaan qophaa'e, cuukkoo, caccabsaa, irradiibaa, buna qalaa, marqaa, harkiiisoo, baalaan maroo, caabeetaa, mooqa, corqaa (qaaraa laaqaxame) foon waaddiifi diimina fa'i.

Dhugaatii aadaa: farsoo Oromoo bishaan ho'aafi jikita farsoo waliin areeramee kan hulleen dhugamu, urgufuu, buna dadhaa, bulbuula dammaa, qariiboo, farsoo geeshee, daadhiifi araqee fa'i.

Uffata aadaa: uffanni aadaa kan dhiiraafi dubartii, kan qeerroofi durba qarree, kan daa'iimman dhiiraafi dubaraa adda addadha. Uffanni aadaa kan dhiiraa kofoo, bullukkoo, baarmeexaa, ulee shimala ykn. silliqqeefi kkf. Kan armaan olii kun warra mana dhaabaniifi. Qeerroon ammoo, mudhii gad qumxaa mudhii ol kittaa uffata. Ulee shimala ykn. silliqqee qabata. Dubartoonni gallixoo, sabbata, dabbasaa duubatti dhahatu. Dabbasaa ilaalchiisee durbi qarreen, qarree qorratti. Kanaan adda baatee beekamtii. Ragaa olii kun kan argame manguuddoota odeef kennitoota beekumsa aadaa hawaasaafi tajaajila meeshaalee aadaa qaban irraati.

1.2.1.3.1 Gosoota Aadaa Fuudhaafi Heeruma Aanichaa

Ummanni Oromoo aanaa kanaa gosoota fudhaafi heerumaa kan sirna adda addaan gaggeeffamu hedduu qaba. Isaanis, akka armaan gadiitti ibsamaniru.

Naqata ykn. keewwata: jalqaba warra gurbaatu warra intalaatti jaarsooliifi marga erga. Warri intalaas lammiin mari'atanii fedhuu isaanii warra jaarsaa gurbaatiif barcuma keennuun mataa dhuggatamu. Itti aansuun jaarsooliin warra gurbaa, buna duudaa quunnaa tokkoo gad hintaane, qawweefi qarshii hamma maqaa isaanii mul'isu geessuun gundoorra gingiilchaa migiraan hodhame kaa'aanii buna duudaa itti guutuun biqila, qaawweefi qarshii fidanii dhufan bunarra kaa'uun biqilli tolee biqiluu wal harkaa

fuudhanii ilaaluun gurbaan morma intalaatti amartii hidhatee ykn. naqatatee galu. Bara (yeroo) warra lachuutiif guute sirna cidhaa qopheeffachuun kan bultii dhaabbatanidha.

Waliin galuu ykn. jala galuu: kan intaalliifi gurbaan walii galanii gurbaan intala warra isaatti ykn. fira isaatti geeffatu ta'ee, booda warra intalaa kan araarfatudha.

Aseennaa: intalli gurbaa waliin walii galuun ykn. gurbaan otuu hin beekin intalli yoo jaalateetti ta'e, hiddii cirtee hukatti naqattee mana warra gurbaa ol seentee hiddii hukatti naqattee dhufte gad harcaaftee utubaa warraatti maramtee dhaabbatti. Achii booda haati gurbaa ilma kamitti akka aseennaa dhufte gaafattee barti. Gurbaas tole jechisiisun warra intalaatti jarsoolii araaraa ergachuun araaramanidha.

Ababbalii: Ababbaliin kan gurbaan intala beeku fira isaatiin ykn. fira intalaatiin ababbalchiifatee gara fira isaatti geeffatu ykn. qe'ee warra isaatti fudhatu ta'ee, booda jaarsoolii warra intalaatti ergachuun kan araaramanidha. Askeessatti intalliifi gurbaan kan wal beekan maqaa ykn. bifaan ta'a malee waliigaltee hinqabanne ta'uudha.

Sabatmarii: sabatmariin osoo warri intalaa quba hin qabaatiin kan warrii gurbaa itti qophaa'anii qe'ee warra intala fuudhuuf barbaadanii farda luugamanii, jaarsoolii keessatuu ayyantuu ergachuun intalaa kennamteef fudhatanii cidhaaf ammoo beellama qabatanii waliigalteedhaan kan galaniidha.

Dhaala: dhaalli, dubartii dhiirsi irraa du'e, obboleessi abba manaa ishee haadha manaa godhatu dha.

Sigabaa: sigabaan dubartii dhiirsa malee jiraatutti, kan dhiirri dhaqee mana dubartiitti galuun haadha manaa taasifatee walii jiraatanidha.

Hiikkata: hiikkanni, kan dubartiin osoo dhiirsa qabduu, sababa ta'een jibbitee ykn. tuffattee nama biraatti heerumtudha.

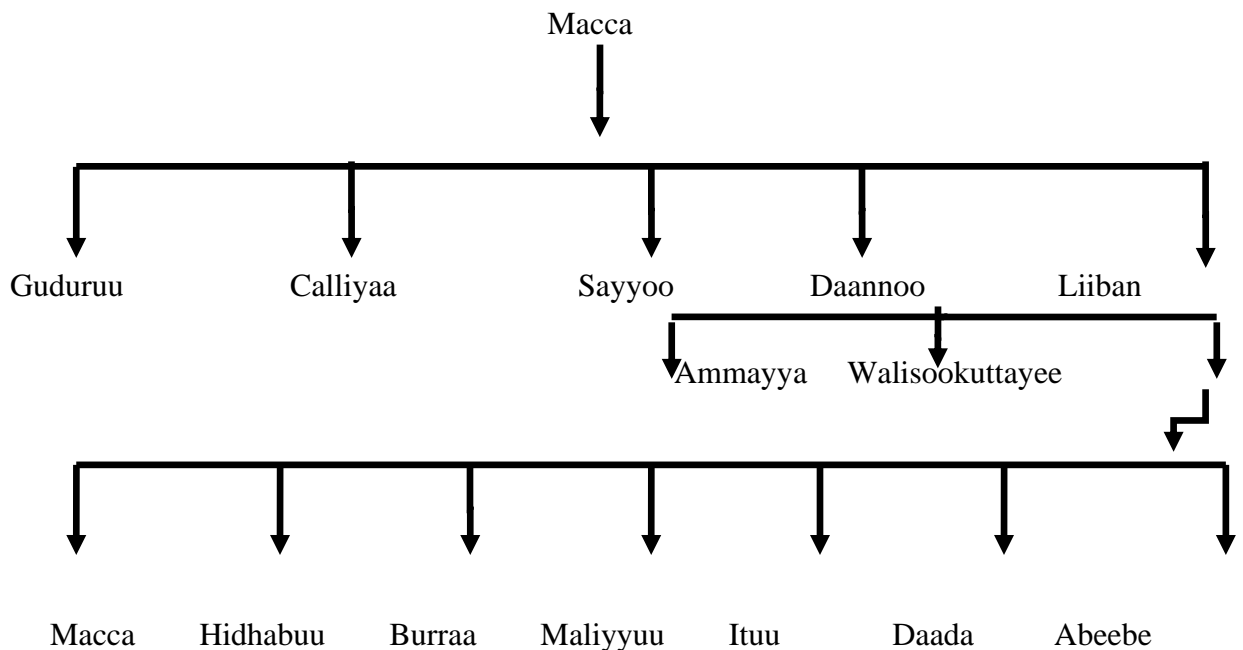
1.2.1.3.2 Hidda Latiinsa Ummata Oromoo Aanaa Qorannoon Keessatti

Gaggeeffamee

Oromoonni aanaa Iluu Galaan gosa Maccaati. Oromoonni aanichaa gosa Maccaa ta'u, Warqiinaan (2008:100), “ Oromoonni Maccaa baay'iina ummata qabeenyaa fi naannoo

lixa Itoophiyaa baal'iaan to'atan irraa kan ka'e, teessuma isaanii Odaa Nabee dhiisanii naannoo Amboo gadi Dirree Gibee Hora Bisiil jedhamuutti magaala...' jechuun Oromoonni maccaa Amboo gadiitti qubataniifi odaa ofii Bisil hundeeffachuu isaaniiitu habatama. Dabalataanis, Muhammad Sayid Abdulrahmaan (2004:34), " Oromoonni Maccaa, hidda latiinsa isaanii Raayyaatti galchu. Raayya damee afur qaba. Isaanillee Macca, Tuulama, Walloofi Karrayyuu jedhaman." jechuun gosti Oromoo aanichaa Macca ta'uu hubanna. Gosti Oromoo maccaa baay'inaan kan qubatee argamu kallattii Dhiha Oromiyaa akka ta'ee ragaaleen mul'isan jiru. Haaluma kanaan, Seenaa Ummata Oromoo Hanga Jaarraa 16^{ffaa} (1998:159) " Maccaa jechuun ummata baay'ee bal'ina heddumina qabu jechuudha. Yeroo ammaas, Oromoon maccaa keessumaa Shawaa Liixaa, Shawaa Kibba Liixaa, Jimmaa, Iluu Abbaa Booraa, Wallagga Bahaafi Wallagga Liixaafi akkasumas Wambaraafi Gojjam keessa baay'inaafi bal'inaan qubatee jiraachaa jira." Jechuun haala qubannaa Oromoo maccaa ibsa.

Hidda Latiinsa Orommoo Maccaa Aanaa Iluu Galaan

Ragaan caatoon deegaramee dhiyaate Seenaa Ummata Oromoo Hanga Jaarraa 16^{ffaa} jedhurraa kan argamedha.

1.3 Ka'umsa Qorannoo

Hawaasni Oromoo aadaafi duudhaa mataa isaa kan hawaasa biraarraa adda isa baasu hedduu qaba. Isaan ittiin ummanni kun sadarkaa addunyaatti beeksiisan keessaa: Sirna Gadaa, sirna Irreessaa, aartii garaagaraa, duudhaafi meeshaalee aadaa fa'i. Hawaasni tokko aadaafi duudhaa isaa yeroo gaggeeffatu kan ittiin adda bahee beekamu keessa tokko meeshaalee aadaati. Meeshaalee aadaarratti qorannoon hamma barbaadamu xiyyeeffannaa argatee hin gaggeeffamne.

Yeroo ammaa kana dhiibbaan meeshaalee ammayyaatiin meeshaalee aadaa kanarra gahaa jiraachuu isaa mul'isuudha. Hawaasni aanaa kanaa baay'inaan meeshaalee aadaa sadeen kanatti kan dhimma itti bahuu ta'uuyyuu, dhaloota har'aatiin meeshaaleen kun beekamuufi tajaajila kennaa jiraachuu isaanii adda baasuun, beekumsa hawaasa Oromoo aaniichaa hojji meeshaalee aadaa buqqee hadhaa'aa, migiraafi supheerraa hojjechuufi itti tajaajilamuu keessattis qooda qaban mul'isuudha. Akkasumas, mata dureefi bakka qorattuun qorateetti qorannoo kan hin gaggeeffamne ta'uudha. Haaluma kanaan qorannoon kun qaaccessa meeshaalee aadaa buqqee hadhaa'aa, migiraafi supheerraa hojjeetaman kan Godina Shawaa Liixaa Aanaa Iluu Galaan jedhudha.

Gaaffilee Qorannoo

Gaaffileen qorannoo armaan gadii qaacceessa meeshaalee aadaa buqqee hadhaa'aa, migiraafi supheerraa: Godina Shawaa Liixaa Aanaa Iluu Galaanitti hojjeetaman keessatti deebii argachuuf qophaa'anidha.

- Akaakuuwwan meeshaalee aadaa buqqee hadhaa'aa, migiraafi supheerraa hojjeetaman isaan kami?
- Eenyutu meeshaalee aadaa buqqee hadhaa'aa, migiraafi supheerraa hojjeeta?
- Faayidaan meeshaaleen aadaa kun sadeen aadaa hawaasa Oromoo aanaa Iluu Galaaniif qaban maali?
- Hawaasichi beekumsa ogeeyyii meeshaalee aadaa sadeeniifi meeshaalee isaanii akkamitti hubataa?
- Afoolaa meeshaalee aadaa kanaan walqabatan hawaasni kun itti dhimma bahu jiraa? Yoo jiraatan maal fa'i?

- Jijjiirramni meeshaalee aadaa sadeenii gama tajaajilaafi waan irraa hojjeetamaniin mul'atu jiraa? Yoo jiraate maal fa'i?
- Bocaawwan meeshaalee aadaan kun qaban maali?

1.4 Kaayyoolee Qorannichaa

1.4.1 Kaayyoo Gooroo

Kaayyoon gooroo qorannoo kanaa, meeshaalee aadaa buqqee hadhaa'aa, migiraafi supheerraa hojjeetaman: kan Godina Shawaa Liixaa Aanaa Iluu Galaan qaaccessuudha.

1.4.2 Kaayyoo Gooree

Meeshaaleen aadaa buqqee hadhaa'aa, migiraafi supheerraa hojjeetaman tarreessuu.

- Hojjii meeshaalee aadaa buqqee hadhaa'aa, migiraafi supheerraa hojjeetaman keessatti hirmaannaa saalaa mul'isuu
- Faayidaa meeshaaleen aadaa kun aadaa hawaasa Oromoo aanaa Iluu Galaaniif qaban ibsuu.
- Hawaasichi beekumsa ogeeyyii meeshaalee aadaa sadeeniifi meeshaalee isaanii akka itti hubatu mul'isuu.
- Afoola meeshaalee aadaa buqqee hadhaa'aa, migiraafi supheerraa hojjeetamaniin walqabatan agarsiisuu.
- Jijjiirama meeshaalee aadaa sadeenii gama tajaajilaafi waan irraa hojjeetaman agarsiisuu.
- Bocaawwan meeshaalee aadaa kunniin qaban ibsuu.

1.5 Faayidaa Qorannichaa

Qorannoon kun namoota qorannoo seenaa, duudhaa, amantiifi falasama hawaasa Oromoo irratti gaggeessuu barbaadaniif akka ciicataatti nitajaajila. Dabalataanis, bu'aawwan jajjaboon qorannoo kanaa isaan armaan gadiiti.

- Namoota gara fuula duraatti meeshaalee aadaa ykn. meeshaalee aadaa buqqee hadhaa'aa migiraafi supheerraa hojjeetaman irratti qorannoo gaggeessuu barbaadaniif akka ciicataatti gargaara.

- Hayyoota galmee jechoota afaan Oromoo qopheessan jechoonni meeshaalee aadaa kanaan walqabatanii turan kan dhaloota kanaan hin beekamne akka mul’atan taasiisa.
- Ogeeyyii artii Oromootiif gama aadaafi duudhaa hawaasichaa meeshaalee aadaa kanaan walqabsiisanii mul’isuu keessatti bu’aa buusa.
- Qaama dhimmii kun ilaallatuun meeshaalee aadaa buqqee hadhaa’aa, migiraafi supheerraa dur qophaa’an kan amma hin qophoofnee walitti qabuun dhaloota ittiin aanuun meeshaaleen kun akka hin hirraanfatanneefi meeshaaleen kun akka deebi’anii hojjeetaman ni agarsiisuuf bu’aa buusa.

1.6 Daangaa Qorannichaa

Daangaan qorannichaa qaacceessa meeshaalee aadaa buqqee hadhaa’aa, migiraafi supheerraa: Godina Shawaa Liixaa Aanaa Iluu Galaan irratti xiyyeeffatan ta’ee, maalummaa waan meeshaaleen kun irraa hojjeetamanii, adeemsaa ittiin hojjeetamaniifi tajaajila meeshaaleen kun aadaa hawaasichaa keessatti qaban irrattidha. Ragaan qorannoo kanaas aanaa Iluu Galaanii kan argameedha.

1.7 Hanqiina Qorannichaa

- Kitaabileen wabiifi bu’aa qorannoo gahaan Afaan Oromootiin meeshaalee aadaarratti barreeffaman dhabamuu.
- odeeff kennitoonni hordofoota amanti Pirootestantiifi Islaamaa sababa amantiin keenya sirbuu nuuf hin heeyyamu jedhuun gosa afoolaa kan ta’e weedduu meeshaalee aadaa buqqee hadhaa’aa, migiraafi supheerraa hojjeetamaniin walqabatee qorattuuti himuuf fedhii dhabuun mul’ateera.
- Namoonni beekumsa faayidaa (hiikaa) meeshaalee aadaa sadeenii irratti hubannoo gahaa qaban argachuun rakkisaa ta’uu.
- Hambaa meeshaalee aadaa sadeenii kan dur hojjeetaman argattee suuraanillee fudhachuu dhabuun rakkoo ta’eera.

Boqonnaa Lama: Sakatta'a Barruu

Qorataan mata duree tokko irratti qorannoo sirrifi bu'a qabeessa ta'e gaggeessuuf yaada hayyootaan deegaramuu akka qabu nibeekama. Yaada kana Berg (2001:19) "A literature review is an account of what has been published on a topic by accredited scholars and researchers." jedha. Akka yaada hayyuu kanaatti sakatta'a barruu jechuun dhimmoota matadureen walqabatani hayyootaan barreeffamanii, maxxaffaman yemmuu ta'u mataduree qorannoon irratti gaggeeffamu tokkoof dubbisanii itti dhimma bahuun akka barbaachisu ibsa. Haaluma kanaan qorattuunis barreeffama qorannoo kanaan hidhata qabu dubbisuun kan xinxalteefi barreeffama qorannoo isheetiin walitti dhiyeenya qabu sakata'uun boqqonnaa kana keessatti akka armaan gadiitti qindeessuun ibsiteetti.

2.1 Maalummaa Fookiloorii

Fookiloorii ilaalchiisee hayyoonni adda addaa hamma har'aatti yaada garaagaraa kennaniru. Fookilooriin qabiyyeen inni irratti xiyyeeffatus bal'aa waan ta'eef hiika tokko kennuun rakkisaa ta'uus hayyoonni ni kaasu. Haata'u malee akka gosa qorannoo tokkootti jalqaba kan mul'ate jaarraa 19^{ffaa} keessa hayyoonni biyya Jarmaniifi Ingilaandii kan waa'ee waan duriifi jechoota walitti qabuurratti hojjeetan ilaalcha isaanii gara hawaasa jireenya gad aanaatti deebifatan akka ta'e hayyuun Dorson (1972:1) akkas jechuun ibsa. "Folklore emerged as a new field of learning in the nineteen century, when antiquaries in England and philologists in Germany began to look closely at the way of the lower classes." Haaluma kanaan Fookiloorii ilaalchiisee Georges and Mickael Owen (1965:67) akkas jedhu, "Whether or not they are judged to be survivals all examples of folklore provide evidence of continuity in human behavior through time." Jedhu. Yaada hayyoota kanaarraa kan hubatamu, fookilooriin jireenya dhala namaa waliin hidhata waan qabuuf fakkeenyonni fookiloorii hundi itti fufinsa amalli dhala namaa yeroo keessatti qabaachuusaafi waan tokko fookiloorii jedhamuuf waan durii kan hin mul'anne, kan dhugaa ykn. soba ta'e jechuun hiika fookiloorii kennuun guutummaa guutuutti hiika sirri ta'uu dhaba jedhu.

Fookilooriin waan baay'eedha. Kanaafuu, hiika baaqqee tokko qofa itti kennuun nirakkisa. Kanaafuu hiika fookiloorii kennurra waan fookiloorii jalatti ramadaman adda

baasuun salphaafi mijataa ta'uu hayyoonni baay'een yeroo adda addaatti kaasaniru. Yaada kana Sims and Stephen (2011:2) akkas jedhu.

Folklore is folksongs and legends. It is also quilts, Boy Scout badges, high school marching band initiation, jokes, online avatars, chain letters, nicknames, holiday food and many other you might or might not expect. Folklore exists in cities, suburbs, and rural villages; in families, workgroups, and residents of colleges dormitories. Folklore is present in many kind of communication, whether verbal (oral and written text) customary (behavior and ritual materials (physical objects). It exists in the physical world and virtual settings online. It involves values, traditions, and ways of thinking and behaving. It's about art. It's about people and the way people learn. It helps us learn who we are and how to derive meaning from the world around us.

Akka yaada olii kanaatti waanni fookiiloorii ta'an faaruu, durdurii, faaruu gootaa, sochii hiriira kan daddamaqsaaftu oolu, baacoo, maqaa sanyii (gosaa) nyaata guyyaa ayyaanaa kanaafi kan nuti hin tilmaamne ta'uu mala. Fookiilooriin magaalaa gurguddoofti xixiqqoo keessatti baadiyyaatti, maatii keessatti, bakka hojjiifi hojjeetoota gidduutti, dhaabbilee waliin jireenya keessatti fookiilooriin ni jira. Fookiilooriin waliin haasaa idilee keessa, waan amaleeffannaan irra deddeebi'amu keessatti, waan ijaan mul'atu (meeshaa) faa keessa kan jiruudha. Fookiilooriin adduunyaa qabatamaa keessas jira. Kanneeniin walqabatee fookiilooriin duudhaa, aadaafi akkaata ittiin yaannudha. Fookiilooriin beekumsa; ogummaadha. Kallatti namoonnii ittiin yaaduuf amaleeffatanidha. Fookiilooriin waa'ee namootaati. Fookiilooriidhaan gargaaramnee eenyummaa keenya barra, waan naannoo keenyaas ittiin hubannu ta'uu mul'isa jedhu.

2.2 Faayidaa Fookiiloorii

Dhalli namaa jiruufi jireenya isaa kan raawwatu fookiilooriitti gargaarrameetudha. Yaada kana ilaalchiisee hayyoonni Georges and Mikael Own. (1965:314). faayidaa fookiiloori akkas jedhu.

Through oral literature/ folklore/ people can educate acculturate each other; perpetuate, challenge or modify a group's social norms and values; inform others about the basis for or nature of their culture; reveal or display their identity, traditionality, knowledge or competence; and entertain or be entertained.

Akka yaada kanaatti fookiilooriin hawaasa tokko keessatti hammam bu'a qabeessa akka ta'e hubatama. Kunis, hawaasni fookiilooriitti gargaarramee duudhaafi aadaa isaa ibsachuu akka danda'u akkasumas fookiilooriin gargaaramee walbarsiisuun ykn. walhubachiisuun akka danda'amu naamusaa sonaawwan garee hawaasa tokkoo bocuu fi sirreessuu; haalaafi bu'uura aadaa isaanii warra kaaniif ibsuu; eenyumaa isaanii beekumsaaf ga'umsa isaanii ifa taasisuu, bashannanuufi warra kaanis bashannansiisuuf akka tajaajilu mul'isaniiru. Hayyoonni biraas bu'aa fookiiloorii akka kanaa gadiitti ibsu.

Folklore is informally learned, unofficial knowledge about the world, ourselves, our communities, our beliefs, our cultures, and our traditions that is expressed creatively through words, music, customs, actions, behaviors, and materials. It is also the interactive, dynamic process of creating, communicating, and performing as we share that knowledge with other people. (Sims and Stephens, 2011:8).

Yaada hayyoota kanaarraa kan hubatamu, fookiilooriin al idileen baratama, beekumsa alidilee waa'ee addunya, waa'ee offii, waa'ee hawaasaa, waa'ee amantaa ofii, waa'ee aadaa ofii, waa'ee barsiifata ofii kan kalaqaan jechootaan, muuziqaan, gochaan, amalaan, duudhaanii fi meeshaan ibsamu dha. Kanamalees, fookiiloorin adeemsa jijjiiramaafi walittidhufeenya waa uumuu, walquunnamuu fi waa gochuu kan adeemsa beekumsa ofii kaaniif hiruu keessatti raawwatudha.

Hayuun Bascom. (1954). faayidaa fookiiloorii bakka afuriitti qoodeera. Qoodinsi kunis kan armaan gadiiti.

2.2.1 Jalaa Miliquuf (To Escape)

Faayidaa fookiilooriin ilma namaatiif keennu keessaa dhiibbaa jiruufi jireenya keessatti kallatti adda addaan nama mudaturraa ittiin miliquuf gargaara. Yaada kana Bascom (1954:343) "...folklore also reveals man's attempts to escape from the conditions of his geographical environment and from his own biological limitations as a member of genus *Homo sapiens*," jechuun ibsa. Akka yaada hayyuu kannaatti, faayidaa fookiilooriin qabu keessaa tokko dhalli namaa dhiibbaa karaa adda addaan isarra gahu jalaa, jechuun dhiibbaa haala ji'oografii naannoofi hanqina uumama qomoo dhala namaa irraa isarra ga'u jalaa ittiin bahudha. Haaluma walfakkaatuun ummata Oromoo biratti fookiiloorii miliqqeef itti gargaarramuun baay'iinaan kan baratameedha. Afoola isaatiin kan jaalateefi deegare kan ittiin leelliifatufi kan jibbeefi morme ammoo kan ittiin balaaleffatudha jedha.

2.2.2 Aadaafi Duudhaa Hawaasaa Jabeessa, Cimsa (To Validate)

Aadaan hawaasa tokko dhalootaa dhalootaatti cimee akka itti fufu gaheen fookiiloorii guddaadha. Kun ammoo addaan citiinsi aadaafi duudha hawaasa tokkoo akka hinmudanneef tumsuu bira darbee seenaafi duudhaan hawaasa tokkoo umurii dheeraa akka jiraatu taasiisa. Yaada kana Bascom. (1954:344). yoo ibsu, “A second function of folklore is that which it plays in validating culture, in justifying its rituals and institutions to those who perform and observe them.” Jechuun ibsa. Aadaafi duudhan hawaasni dursee of harkaa qabu cimee jabaatee akka itti fufu gochuuf fookiilooriin gehee guddaa qaba. Haaluuma walfakkaatuun, Wendy Reich. (1971:233). faayidaa fookiilooriin aadaafi duudhaa hawaasaa cimsuu qabu yemmuu ibsu, “Folklore serves to strengthen and reinforce cultural tradition,” jedha. Hawaasni yemmu fookiilooriitti fayyadamu aadaan isaa ni cima ni jabaatasi kan jedhudha.

2.2.3 Barsiisuuf (Educational Function)

Fookiilooriitti gargaarramuun amaloota yaraa ta’an ykn kan hinbaarbaachiifne akka sirreeffatan kan barsiisudha. Bascom. (1954:344). yaada kana yoo ibsu, “A third function of folklore is that which it plays in education, particularly but not exclusively, in non-literate societies,” jedha. Yaada kanarra kan hubannu, fookiilooriin bifa adda addaatiin keessattuu mammaaksaa fi hiibboon hawwaasni barnoota ammayyaa hin qabne dhaloota isaa amaloota kan akka dhugaa dubbachuu, gootummaa, haqaan buluu, jabaatanii hojjechuufi kanneen kana fakkaatan ittiin barsiifata. Gochoota yaraa ta’an kan akka sodachuu, sobuu, hatuu fi kanneen biros fookiilooriin dhalootasaa barsiifata.

2.2.4 Amala Fudhatamaa Ta’e eeguun Tursiisuu (To maintain conformity)

Hawaasni tokko aadaasaa keessatti amalootaa fudhatama ta’an ni qabaata. Akkasumalle amaloota fudhatama hin qabne jedhee waan balaalefatu qaba. Fookiilooriin amaloota fudhatama qaban kana eeguun tursiisee akka itti fufiinsaan hawaasa keessatti dagaagan ni godha. Kan ilaalchisee Bascom. (1954:346). akkana jedha “...folklore fulfills the important but often overlooked function of maintaining conformity to the accepted patterns of behavior.” jedha. Itti dabalees, Wendy. (1971:233). “Folklore helps to maintain conformity to accept patterns of behavior,” jechuun ibseera. Yaada hayyoota

kanarraa kan hubannu, fookiilooriin amala qajeelaafi sirri walqabatee adeemuu hawaasa keessatti tursiisuuf kan gargaaru ta'uudha.

2.3 Gooroowwan Fookiiloorii

Fookiilooriin gosa meeqa akka qabu beektoonni yaada mataa isaani nikaa'u. Haaluma kanaan, wiirtu Jildii sadaffaan Encarta Encyclopedia Standerd. (2004). wabeeffachuun qooddii fookiiloorii yoo kaa'u, "Foklore can be expressed as general term for the verbal, spiritual and material aspect of any culture that are transimted orally by observation or imitation" jechuun qooda. Kana jechuun fookiilooriin yaada dimshaashaan akka gochaa, afuuraafi karaa meeshaaleetti dhimma bahuun aadaan dhalootaa dhalootaatti darbuuf oolu ta'uu mul'isa. Hayyuu Richard Dorson. (1972:3-5). fookiiloorii bakka gurguddoo gooroo 'genre' afuritti qooda. Isaanis: afoola, meeshaalee aadaa, duudhaa hawaasaafi aartii sochii qaamaa jechuun ibsa. Qooddiin Dorsan kun meeshaalee aadaa ittiin ilaaluuf waan toluuf akka armaan gadiitti qorattuun dhimma itti baateetti

2.3.1 Afoola (Oral Litratue)

Afoolli umurii dheeraa kan qabudha. Umurii dhala namaatiin waliitti dhiyaata jedhamees ni amanama. Dameewwan fookiiloorii keessaas kan dursee qoratamuu jalqabees akka ta'e ni dubbatama. Bu'aa afoolli sabaa isaatiif kennu ilaalchiisee, Bukenyan. (1994:85). akkas jedha,

Oral literature is the heart of a people's way of life. It is the very soul of their culture. As the reservoir of values, it expresses a given society's world view and gives them a spring bound from which their day-to-day existence is propelled.

Kana jechuun afoolli handhuura haala jireenya hawaasati. Afoolli lubbuu aadaa isaaniiti. Akka kuusaa sonawwanitti afoolli illacha hawaasni addunyaaf qabu ibsuun jireenya isaanii kan guyya guyyatiif ka'umsa ta'ee tajaajila kan jedhudha.

Itti dabaluun Georges and Jones. (1965:175). yeroo ibsan "Under the rubic (oral litreture) folk spoken, song and voiced forms of traditional utterance that shows repetitive patterns." Jedhu. Ergaa kana irraa kan hubatamu afoolli duudhaan hawaasaa weedduufi jechoota sagaleeffamaniin kan dhiyaatu ta'uu isaa agrsiisa. Baalay. (2007:97). "Aadaaleen afaaniin darban, dhalootaa dhalootatti ce'aaniif ummata tokkoof ka'uumsa ogummaa barreeffamaa kan ta'e jechuudha. Kanneen akka seenaa afaaniin darbu, afoola

(oduu durii), mammaaksa, walaaloowwan adda addaa fa'i." jechuun ibsa. Afoolli karaa biraatiinis ni ibsama. Afoolli karaa dubbii afaaniitiin dhalootaa dhalootatti darbudha. Kana jechuun dhalli namaa afoola isaatti gargaarramee jiruufi jireenya isaatti dhimma bahaa turuu isaati. Wiirtuu Jildii arfaffa. (1991:86). "Afoolaan akkuma maqaan isaa ibsuutti hambaa akaakileefi abaabiileerraa jecha afaaniitiin ilmaanii darbuun amala ilma namaa, seenaafi aadaa ibsu." jedha

Dabalataanis Wiirtuu Jildii-vi. (1992:8). "Afoolli qabeenya ummataati kan hawaasni tokko gamtaan itti gargaaramu. Saba tokko saba birraarra adda bahee kan beekamu afoola isaatini." Afoolli saba tokkoo qabeenya waliinii ta'uufi sabni tokko afoola isaatiin saba birraarra adda bahee kan ittiin beekamuta'uudha. Eenyummaan saba tokkoo ragaa ittiin beekamu keessaatokko afoola ta'uu akka gadiitti kan kaa'anis jiru. "Afoolli maalumma saba tokkoo kan himan keessaa raga isa guddaa dha." (Afoola Oromoo durduurii Jiildii-iii, 1993:viii). Walumaa galatti, afoolli mul'istuu bu'aa bahii jireenya hawaasaaafi aadaa uummataati. Afoolli hawaasa keessatti bal'inaan kan hundee cimsateefi sammuu namaa keessa kan olkaa'amudha.

2.3.1.1 Gosoota Afoolaa

Afoolli Oromoo qabiyyee bal'aa akka qaba hayyoonni adda addaa yeroo adda addaa yaada kennaniru. Fedhasaa. (2013:34). Okpewo. (1992). wabeeffachuun afoolli Africa gosoota gurguddoo sadiitti akka qoodamaniifi isaanis: seenaffama afoola (oralliterature literature), walaloo afoolaa (oral literature)fi qareeyyii (witsizim) jechuun qoodeerra. Gooroowwan qoodaman kana keessaa kan meeshaalee aadaa buqqee hadhaa'aa, migiraafi supheerraa hojjetamiin waliin hidhata qabu qareeyyi (witsizim) kana keessatti kan ramadaman ammoo sirbaa, mammaaksaafi hibboo ga'ee gudda qabu.

Sirba: Sirbi kan namni sagalee bareedaa qabu tokko namoota jalaa qabanii waliin dhimma barbaadaniif sirbanii ittiin gammadaniifi bashannananidha. Sirbi sochii qaamaas ni dabalata. Taaddasaan. (2016:29). Fedhasaa. (2001:36). wabeeffateetti

Sirbi wantoota lama of keessaa qaba. Isaanis: walaloo isa gurra namaa dhufuun dhaggeeffatamuufi jechaan darbu; sochii qaamaa walaloon weeddiiffamu waliin deemudha. Sochiin kunis mormaan, miilaan, harkaan ykn.qaama hundaan ta'uu danda'a. Gabaabumatti sirbi gochaafi jechaan dhalootaaf darba. Jechuun ibseera.

Mammaaksa: Mammaaksi mammaakamu dubbii dubbatamuu waliin walqabachuu qaba. Hawaasni Oromoos yoomessa mammaaksaa sirriitti beeka. Maalummaafi bu'aa mammaaksi qabu “Hawaasa tokko keessatti fakkatti dubbii sanii gabaabsuun dhiyeessuudhaan ergaa bal’aa ta’ee, dheerate waliitti qabanii nama biraaf dabarsuun ni danda’ama.” (Wasanee, 2007:7) Jedha. Dabalataanis Sumer. (1995:39). “ In special case of proverb the sender is the one who speaks in proverbs, the receiver is the man whom one speaks in proverb.” Kana jechuun mammaaksi kan mammaakamu namoota lama gidduuttiidha. Lachanuu mammaaksichaafi dubbii dubbatamu walqixa beekuu qabu. Jedha. Dabalataanis, “Mammaaksi yaada cimaafi liixaa tokko osoo hin irraanfataamiin dhalootaa dhalootatti dabarsuuf gargaara.” (Wiirtuu Jildii-5, 1992 :83). jechuun ibseera.

Eebba: Eebbi hawaasa Oromoo biratti tajaajiila guddaa qaba. Hawaasni kun jiruufi jireenya isaa guyya guyyaa keessatti ulfiinaafi tola Waaqaatiif akkuma galata jedhu, tola Waaqaatiin ammoo eebba keenneetu eebba fudhata. Hawaasa Oromoo keessatti eebbi waltajjii qabuufi waltajjii hinqaneetu jira. Dhimmi eebbiffamu garuu jiraachuu qaba. Yaada kana Dirribii. (2012:69). “Eebba boroo irratti, karra irratti, malka irratti oyiruu keessatti, caffee, tulluu, Odaa jalatti eebbisuu” jedha. Eebba kamiinuu haata’uu, kan eebbiisu hangafa. Hangaffummaan kan dhalootee ykn. kan umurii ta’uu mala.

2.3.2 Duudhaa Hawaasaa (Folk Custom)

Duudhaan hawaasaa wanta aadaatiin baay’ee walitti dhiyaata. Duudhaan hawaasaa ummata keessatti umurii dheeraa kan lakkoofsiisedha. Kunis kan hawaasa tokko keessatti aadaa isaa waliin argamu akka ta’eefi hiika maata isaa akka qabu beektoonni garaagaraa hiika mataa isaanii itti kennuun ni ibsu. Misgaanuu.(2011:18). Fiqaadee. (1991). wabeffachuun yeroo ibsu “ Duudhaan dhimma hawaasaa waliin walqabata.” Jedha.

2.3.3 Meeshaalee Aadaa (Material Culture)

Wanti meeshaalee aadaa ta’e baay’eedha. Akkuma kana meeshaa ta’ee kan aadaa hin taanes ni jira. Kana jechuun meeshaaleen hundi kan aadaa miti. Meeshaalee aadaa jalatti kan ramadaman: uffanna aadaa, nyaata aadaa, meeshaa aadaa, ijaarsa aadaa addaa addaa fa’i. Namoonni biyyee, marga, baala, dhaga, mukaafi kkf. irraa harka isaaniitiin akkaafi

boca barbaadaniin hojjeetani kan dhimmaa barbaadaniif olchatantu meeshaa aadaa jechisiisa.

Meeshaalee aadaa hawaasni tokko itti gargaaramun hawaasa biraarraa aadaa baasnee beeku dandeenya. Akkasumas seenaa, eenyuummaafi akkaataa jireenya hawaasichaa isa darbe ittiin beekuuf nu gargaara.

They provide an opportunity by which we encounter the past at the first hand; we have direct sensory experience of surviving historical event. Artifacts may not be important historical events, but they are, to the extent that they can be experienced and interpreted as evidence significant (Prown, 1982:3).

Yaada hayyuu kanaarraa kan hubatamu, meeshaaleen aadaa waan yeroo darbee quunnamuuf carraa nuuf kennu. Taatee seenaa jiraataa yeroo darbee kallatiin nu miirsisu. Meeshaaleen aadaa ofiisaaniitiin taateewwan seenaa miti. Garuu akka ragaa seenaatti miiramuufi hiikaan itti kennamu akka danda'an ibsa. Meeshaan aadaa hawaasa tokkoo, bu'aan inni hawaasichaaf qabu Dirribii. (2009:49). yoo ibsu, "Meeshaaleen aadaa wantoota aadaan hawaasa tokkoo ittiin calaqqiisiiffamaniifi dhalootaa dhalootatti darban keessa tokkodha. Meeshaaleen aadaa beekumsa, falaasamaafi duudha hawaasni tokko qabaachaa ture karaalee duubatti deebinee ittiin ilaalluufi qorannoo seenaa hawaasaatiif akka burqaa ragaatti kanneen nu tajaajilanidha." jedha. Yaada kana irraa kan hubannu, meeshaaleen aadaa beekumsa ittiin hojjeetaman, falaasamaafi duudha hawaasa tokkoo keessatti gahee qaban kan mulisuufi hawaasni kun eenyuummaan isaa qoratamee abbaa kalaqa meeshaalee aadaa kanaafi itti fayaadamaa meeshaalee aadaa kanaa ta'uun isaa kan ittiin bira gahamu ta'uu isaati.

Meeshaalee aadaa hawaasni tokko itti gargaaramuun hawaasa biraarraa adda baasnee beeku dandeenya. Akkasumas seenaa, eenyuummaafi akkaataa jireenya hawaasicha isa darbe ittiin beekuuf nu gargaara. Yaada kana Prown. (1982:1). "Material culture is the study through artifacts of the beliefs _values, ideas, attitudes and assumptions _of a particular community or society at given time." Jedha. Maalummaafi faayidaa meeshaan aadaa qaban ibsuuf karaalee xiinsammuu keessoofi irraa keessaa ilaaluu akka gaafatu kan ibseera.

Meeshaalee aadaa kana ilaalchiisee hayyuun Nabiyyuun. (2012:15). “ The word material in material culture refers to a broad, but not unobstructed, range of objects. It embraces the class of objects known as artifacts-objects made by man or modified by man. It excludes natural objects.” Jedha. Yaada hayyuu kanaarraa kan hubatamu jechi meeshaa jedha bal’aadha; meeshaalee aadaa jalatti kan hammataman meeshaalee harka namaatiin hojjetaman ykn. foyya’iinsi kan irratti tasiifame dha. Meeshaan aadaa wantoota uumaman argaman hin dabalatu. Itti dabaluu Misgaanuun. (2011:17). “ Nyaanni aadaa meeshaalee aadaa faana hidhata qaba. Sababni isaas, wantti nyaatamu jiraannaan wantti irratti nyaatamus ni jira.” Jedha. Kanarrayis meeshaleen aadaa kan nyaanni aadaa ittiin dhiyaatuufi ittiin qophaa’u ta’uu isaa hubanna.

Karaa biraatiin meeshaalee aadaa jalatti dhimmoonni hidhata qaban ni jiru. Fakkeenyaaf, nyaataafi dhugaati aadaa, meeshaa nyaannii dhugaatiin aadaa kun itti dhiyaatuufi itti qophaa’u, ijaarsa manaafi dallaa aadaa, uffannaa adda addaa, meeshaalee miidhaginaaf olan kan dubartiifi dhiiraa dhimma meeshaa aadaa keessatti ilaallamaniidha. Dabalataan maalummaa meeshaalee aadaa hayyoonni Sims and Stephens. (2011:13). yemmuu ibsan, wantoota dhaabbatoo ta’an ta’e kan hin taane kanneen akka ogummaa harkaa yookiin meeshaalee adda addaa hawaasicha keessatti beekkaman yemmuu ta’an, kanneen qabatamoo ta’anii ijaan mul’atan, harkaan qaqqabatamaniifi kan biraatillee faayidaarra oolaniidha jedhu.

2.4 Ramaddii Meeshaalee Aadaa

Meeshaaleen aadaa waan irraa hojjeetamaniifi adeemsa ittiin hojjeetaman qabu. Yaada kana hayyuun Prown. (1982: 2). ramaddi qabatamaa meeshaalee aadaarratti gaggeessuun dansaa ta’uu tuquun meeshaa waan qabatamaa irraa hojjetame, mala ittiin hojjetameefi tajaajila bu’uura godhachuun ramaddii itti kenne. Ames. (1978:20). ulaagaa ramaddii boca, baraafi abba ogummaa dhimmoonni jedhaman akka ulaagaatti fudhachuun meeshaalee ramaduun akka danda’amu ibseera. Haata’uu malee ulaagaan kun guutuu ta’uu dhabuus hubachiiseera.

2.5 Maalummaa Fakkoommii

Fakkoommiin adeemsa wantoota hariiroon walfakkeenya qaban ittiin bakka buufannuu ykn. ibsinuuti. Fakkoommiin hiima xinqooqarraa adda ta’ee adeemsa mallattoo wanta

tokkoo yaadaan wanticha ibsuun bakka bu'adha. Kana ilaalchisee Katz. (1972). akkas jedha.

Symboles were a form of meaning that only differed from linguistic meaning by the types of singals it used and if the set of symbol (of a given culture) constituted a language one should be able systematically to substitute certain simple or complex symbol in most contexts as one can in language replace most words by a definitions. Jechuun ibsa.

Yaada kanarraa kan hubatamu, fakkoommiin unka hiika xinqooqaarra adda ta'e adeemsa mallattootiin kan taa'udha. Kan mallattoodhaan bakka bu'u ammoo tooftaadhaan walitti fiduu yaada afaaniin kan bakka bu'u fakkaattiin ibsuudha. Fakkoommiin yaada cimdii qabatee dhiyaata. Kunis mallattoofi ibsa isaati. Kana jechuun, fakkoommiin wanta cimdii qabatee dhiyaate caasaa fakkoommiichaaf hiika kan kennu ta'uudha. Akkuma faayidaa isaanii gosoonni fakkoommii hedduudha. Isaan keessaa,

2.6 Fakkoommii Mallatoon Argaman

Fakkoommiin mallatoon taa'an adeemsa mallattoo taa'aniin wanta itti fakkeeffaman sana waliin hariiroo kan qabanidha. Wanti mallatoon taa'u kun kan ragaa qabatamaan mul'chuu qabudha. Yaada kan Levi-Straves. (1966:64). akkas jechuun ibsa, “ Concerning symbolic relationship, that they may ‘based on contiguity’ or ‘on resemblance they may be ‘sensible’ or ‘intelligeble’ near or far ‘synchronic’ or ‘diacronic’ ‘static’ or ‘dynamic’.” jechuun ibseera. Yaada kanarraa kan hubannu, hariiroon fakkoommii kan bu'uureeffatu idileen bakka bu'uu fakkoommiichaa madaaluu danda'uu, miira fakkoommiichaa kan qabu ta'uufi al qabatamaa ta'uu danda'a. Walitti dhuuffeenya qabaachuufi dhabaachuu ykn. jijjiiramaa ta'uudhaan yaadicha kan bakka bu'u jechuudha. Kanaaf fakkoommiin mallattoon argamu tokko wanta dhiyaate sana guutuummmaa guutuutti qabatamaa jiruun wal qabachuu qaba kan jedhudha.

2.7 Yaadiddamoota Qorannoo Fookloorii

Akkaataa qorannoon fookloorii gaggeeffamurratti hayyoonni yaada walfakkaataa ta'e hinqabani. Kunis fooklooriin wantoota baay'ee bal'aafi walxaxaa ta'e of keessaa qabaachuu isaatirraa kan ka'eedha. Haata'u malee, yeroo adda addaa keessa qorannoo gaggeessaa turanii jiru. Qorannoon tokko yammuu gaggeeffamu yaadiddama gara garaa bu'uureeffachuu danda'a. Haaluma kanaan, qorannoon kunis yaadiddama tajaajilaa

(functional theory)fi Yaadiddama aadaa hawaasaa (Folk Cultural Theory) bu'uura godhachuun raawwatame.

2.7.1 YaadiddamaTajaajilaa (Functional Theory)

Akka yaadiddama kanaatti, faayidaa fooklooriin hawaasaa keessatti qabu giddu galeeffatanii ilaaluun baay'ee murteessaadha. Yaada kana Bascom (1992:175), ennaa ibsu "...as folklorists we examine the verbal customary way and how it is important to the people sharing it," jedha. Yaada kana irraa akka hubannutti, qorataan afoolaa yaadiddama tajaajilaatti kan fayyadamu yoo ta'e, ogummaan mallattoo (verbal art) akka ijaarsa kalaqaatti hawaasa tajaajiluu, walitti fiduufi giddu galeessummaadhaan aadaan akka ijaaramuuf gahee olaanaa qaba. Akka yaada hayyuu kanaatti faayidaa fookloorii yammuu ibsu, fooklooriin hawaasa kamiyyuu keessatti aadaafi dhaabbilee hawaasummaa gara garaa tursiisuufi kunuunsuu keessatti gahee guddaa waan qabuuf gama faayidaatiin qo'atamuu qaba. Bu'uuruma kanaan, yaaddiddamni kuniifi mata dureen qorannoo kanaa walitti dhufeenya waan qabaniif qorattuun yaadiddama kanaafi yaadiddama aadaa hawaasaa bu'ureeffatee jirti.

2.7.2. YaadiddamaAadaa Hawaasaa (Folk Cultural Theory)

Yaaxinni kun kan madde qorattoota duudha hawaasaa kan ta'an kanneen akka Lorwerth Peat, Don Yoder fa'iini. Bu'aan hawaasaa xiyyeeffannoo argachu qaba jedhu. Akka yaada yaaxina kanaatti qorannoon hammayyaa ta'e yaaxina qofa kan giddu galeeffatu miti. odeeffannoon dirree kanneenii waan seena durii, waan durii irra deebi'aanii fayyadamuu, xiin saammuu hawaasaa akkasumas gama faayidaa isaatiin wa'ee afoola sanaa kan agrsiisudha jedhu. Kaayyoon qorattoota kanaas warra kaan keessatti hubannoo duudhaafi aadaa hawaasa akka cimu taasiisudha.

2.8 Qorannoo Walfakkii

Qorannoo kana waliin akka walsimatutti qorannoowwan kanaan dura meeshaalee aadaa irratti adeemsifaman keessatti namootaafi bara qorannoo gaggeessan, bakka itti gaggeeffame, garaagarrummaafi tokkummaa qorannoowwan kanaan dura gaggeeffamaniifi kan qorattuun gaggeessitee waliin qabaniifi cimni qorannoo kun qabu akka armaan gadiitti qorattuudhaan sakatta'amee dhiyaateera.

- ❖ Abdii Ismaa'iil Qaadii. (2007). AAU. “Xiinxala Meeshaalee Aadaa Oromoo Arsii; Godaambaa Siidaa Wareegamtoota Anoolee Keessatti Argaman.” Qorannoon kun ittiin guuttannaa digrii lammaffaaf kan qophaa'edha. Tokkummaa qorannoo Abdiifi kan qorattuudhaan qaacceeffame waliin qabu, meeshaalee aadaa yaada jedhu kaasuufi meeshaaleen aadaa kan buqqeerraa, mgirarraafi supheerraa tolfaman ta'uudha. Garaagarummaan qorannoo gidduu jiru kan Abdii, yoomiifi enyuun akka hojjeetame hin beekamu. Ciminni qorannoo qorattuun qaacceessite adeemsa hojii meeshaalee aadaa sadanuu kan bal'inaan mul'ise, tajaajila meeshaaleen aadaa kun hawaasa aanichaatiif kennaa turaniifi kennaa jiran adda baasuun kan dhiyaate ta'uu cimina qorannoo qoratuuti.
- ❖ Daraartu Baay'isaa. (2006). AAU. MA. “ Qaacceessa Hojii Meeshaalee Aadaa Gogaa, Sibiilaafi Supheerraa hojjetaman kan Aanaa Horrooti. ” Qorannoon kun guuttannaa gamisaan digrii lammaffatiif kan dhiyyatedha. Walfakkeenyi qorannoo lachuu meeshaalee aadaa supheerraa hojjeetaman kan of keessaa qabu yoo ta'u, garaagarummaan kan qorattuun gaggeeffame ammoo meeshaalee aadaa buqqee hadhaa'aafi migirarraa qophaa'an irraatti kan xiyyeeffate ta'uudha. Ciminni qorannoo qorattuudhaan qaacceeffamee meeshaalee aadaa buqqee, migiraafi supheerraa qophaa'an kan dur hojjeetaman, kan amma hin hojjeetamneefi tajaajila hin kenniine, maqaafi tajaajila isaanii dhaloota ammaatiifi kan itti aanuun akka beekamu mul'isuu isaati.
- ❖ Nebiyu Hundissa. (2012). AAU. “A Descriptive and Interpretive Documentation of Enemor Household utensils ” MA Theses. Qorannoon kun ittiin guuttannaa gamisaan Digrii lammaffaaf kan dhiyaate ta'ee kan xiyyeeffates meeshaalee aadaa bu'aa mana keessaaf oolan kan qaaccafi baala warqee, muka shabaqqoo, muka birbirsaa, supheefi baala meexxiirraa hojjetaman kan hawaasa Enemor hiikaafi ibsa itti keennuudha. Walfakkeenyi qorannoo, lachuu hawaasni karaa aadaatiin meeshaalee harkaan kan hojjeetan ta'uufi beekumsa kana ammoo dhaloota darbeerraa argachuu isaafi dhaloota ammaattis kan dabarsaa jiru ta'uu isaati. Garaagarummaan qorannoo bakka qorannoon itti gaggeeffameefi qorannoon Nabiyyu qaaccesse ragaan kan argame madda ragaa lammaffaarraati. Ciminni qorannoo qorattuu, ragaan kan funaannatte madda ragaa duraarraa

yoomeessa uumamaa keessatti ta'uufi meeshaalee aadaa buqqee hadhaa'aa, migiraa fi supheerraa qophaa'an kan dur jiran, kan amma hin jirree, kan dur hin hojjeetamne kan amma hojjeetamaa jiranifi kanduriifi amma argaman addaa baasuun dhiyeessuudha.

- ❖ አስቲር ሙሉ. (2000). አካዲ. ባህላዊ ቦቶችና ከሽክለ የተሰሩ የቤት ቁሳሶች በዘን ባህረ ሰላጠ
Qorannoo kunis ittiin guuttannaa digirii lammaffaaf kan dhiyaate ta'ee; manneen aadaafi meeshaalee mana keessaa kan supheerraa hojjetaman kan jedhuudha. Tokkummaa qorannoowwan kana lamaanii meeshaalee aadaarratti gaggeeffamuu isaafi supheerraa meeshaaleen mana keessa itti tajaajilamnu qophaa'uu jiraachuu fa'i. Garaagarummaan qorannoowwan kana gidduutti mul'atu bakka qorannoon itti gaggeeffameefi kan Asteer ijaarsa manneen aadaa irratti kan xiyyeeffatee ta'uudha. Ciminni qorannoo qorattuu, meeshaaleen aadaa sadeen tajaajila isaan aadaa hawaasicha qorannoon keessatti gaggeeffameef qabaniifi afoollan meeshaalee kanaan walqabatanii mul'atan kan mul'ise ta'uudha.
- ❖ ሂለን አላምረወ. (1999) ባህላዊ ሽመናና የቆዳ ስራ በደንበኤና አከባቢዋ አካዲ. gamiisaan guuttannaa digirii lammaffaaf kan dhiyaateedha. Tokkummaan qorannoo goroowwan fookiloorii keessaa meeshaalee aadaarratti gaggeeffamuudha. Garaagarummaan ammoo bakka qorannoon itti gaggeeffameefi waanta irraa meeshaaleen aadaa hojjeetameedha.
- ❖ ዝሃኒ ጎሹ(2005)አካዲ. ባህላዊ የቆዳ ቁሳዮች ስራ በአርስ ዞን በሽርካ ወረዳ Qorannoon kunis ittiin guuttannaa digirii lammaffaaf kan dhiyaate ta'ee; meeshaalee aadaa gogaarraa hojjeetaman Godina Arsii Aanaa Shirkaati. Tokkummaan qorannoo lamaanii karaa aadaatiin wantii aadaa hojjetamuudha. Garaagarummaan qorannoo lamaan gidduu jiru gogaarraa meeshaalee aadaa hojjeechuu kan jedhuufi bakka qorannoon itti gaggeeffameedha. Qorannoon qorattuun gaggeeffame ammoo beekumsa hawwaasa Oromoo hojjii meeshaalee aadaa buqqee hadhaa'aa, migiraa fi supheerratti qaban kan jedhuudha.

Boqonnaa Sadi: Malleen Qorannoo

Boqonnaan kana keessatti kan ilaallamu mala qorannoon jalqabaa hanga xumuraatti ittiin gaggeeffamedha. Haaluma kanaan boqonnaa kana jalatti qorattuun qorannoo ishee keessatti dhimma itti baate mala qorannichaa, mala filannoo iddattoofi hirmaatota qorannichaa, maloota odeeffannoon itti sasaabbame, meeshaalee ragaan ittiin funaanname, qindoomina qorannoofi muuxannoo hojii aloolaarraa argame hariiroo waliin qabaniin qindeessuun kutaa itti dhiyaatedha.

3.1 Mala Qorannichaa.

Malleen qorannoo adda addaa akka jiran hayyoonni ragaa bahu. Malli qorannoo akkamtaa yookiin qulqullaa'aa malleen jiran keessa isa tokko. Addunyaan. (2011). hayyoota Timfi Sigh. (2002).fi (2007) walduraa duubaan wabeeffachuun malli akkamtaa haalli jiruufi jireenya hawaasichaa yookiin amallii hawaasa sanaa akkaataafi bifa inni qabuun maal akka ta'e, akkasumas sababni isaa maal akka ta'e kan ittiin xiinxalamu ta'uu addeessa. Qorattuunis mala qorannoo ibsaa (akkamtaa) kana fayyadamte. Sababni qorannoo akkamtaa filatteefis, xiyyeeffannaan qorannoo ishee qaacceessa meeshaalee aadaa buqqee hadhaa'aa, migiraafi supheerraa hojjetaman: kan Godina Shawaa Dhihaa Aanaa Iluu Galaanirratti jedhu ta'ee, qorannoo kana keessatti akkaataa hawaasni kun meeshaalee aadaa kanneen itti hojjeetan, itti taajaajiilaman, afoollan meeshaalee aadaa kanaan walqabatan, fakkoommii meeshaalee kanaa, boca isaaniifi jijjiirrama meeshaalee kanaa walqabatee qorattee dhiyeessite mala qorannoo qulqullaa'inaatti fayyadamuunidha.

Aadaafi duudhaa hawaasaa kan ittiin qorannu qorannoo sanyaabsaati (Ethinographic research) dha. Maalummaa qorannoo sanyaabsaa Addunyaa. (2011:33). yeroo ibsu, “ Kaayyoo guddaan akaakuu qorannoo kanaa aadaa, ilaalcha, amantaa, afaaniifi duudhaa hawaasichaa galmeessiisuun tursiisu, rakkoo mul'atuuf furmaata kennuu, ibsuufi hiikuudha.” Jedha.

Haaluma walfakkaatuun, W.Best and V.Kahn. (2005:253). “ Such cultural feature as language, mirrage and family life, child-rearing practice, religious beliefs and practice, social relation and rule of conduct, poletical institution and methods of production were analized through ethnographic research.” jechuun ibsaniru. Yaada kanarraa kan hubannu

gosa qorannoo sanyaabsaatiin wantoota aadaa hawaasa of keessaa qaban kan akka afaanii, fuudhaafi heerumaa jireenya maatii, guddisa daa'iimani, raawwii amantii, walitti dhuuffeenya hawaassummaafi seera bulmaataafi dhaabbileen bulchiinsa siyaasaa ittiin qorachuuf kan gargaaru ta'uu hubanna.

Kanumarraa ka'uun xiyyeeffannaan qorannoo kanaa inni guddaan qaaceessa meeshaalee aadaa: buqqee hadhaa'aa, migiraafi supheerraa hojjetaman: kan Godina Shawaa Dhihaa Aanaa Iluu Galaanirratti raga funaannaman xiinxaluu waan ta'eef, odeeffannoo argame lakkoofsaan osoo hin taane, jechaan kan ibsamedha.

3.2. Mala Filannaa Iddattoofi Hirmaattota Qorannicha

3.2.1 Iddattoo

Qorannoon gaggeeffamu odeeffannoo fudhatama qabuufi qabatamaa ta'e argachuuf iddattoowwan of eeggannoon filachuun barbaachisaadha. Iddattoo filachuun kan barbaachiseef, yeroo, maallaqa, humna namaafi kkf qusachuuf oola. Akkasumas iddattoowwan hedduu fayyadamuurra iddattoowwan dhimma qorannoon irratti geggeeffamu waliin walitti dhufeenya cimaa qaban muraasarraa odeeffannoo ga'aa ta'e funaanuun qaaceessuun filatamaadha. Haaluma kanaan qorattuun odeeffannoo dhuga qabeessaafi amanamaa barbaaddu kan argatte, mala iddattoo iyyaafannoofi akkayyootiini.

3.2.1.1 Mala Iddatteessuu Iyyaafannoo

Qorattuunis, mala iddatteessuu iyyaafannootiin filateen manguddoota beekumsa aadaafi tajaajila meeshaalee aadaa hawaasa kanaa qaban lakkoofsaan saddeet (8) ta'an hojjeettota Waajjiira Aadaafi Tuuriiziimii aanichaa irraa iyyaafachuun kan filattee fi ogeeyyii meeshaalee aadaa supheerraa dhahan lakkoofsaan jaha (6) ta'an, ogeeyyii meeshaalee aadaa buqqee hadhaa'aa irraa qopheessan shanii (5) fi ogeeyyii meeshaalee aadaa migiraan hodhan shan (5) ta'an ammoo manguddoota irraa iyyaafachuun filattee ragaa funaanuun, gulaaluuniifi qindeessuun qaaceessite.

3.2.1.2 Mala Iddatteessuu Akkaayyoo

Malli iddatteessuu akkaayyoo namoota dhimmicha beekan (wanticha) beeku jedhamanii yaadaman xiyyeeffannoon ykn. itti yaaduudhaan kan ittiin filatamanidha. Haaluma kanaan qorattuun hojjeettota Waajjiira Aadaafi Tuuriiziimii Aanaa Iluu Galaan

lakkooftaan jaha (6) ta'an qorannoo isheetti dhiyeenyaan kan jalqabaati jettee filachuun rraa ragaa haal-duree mijjeeffateen funaannattee qaaccessite.

3.3. Maloota Odeeffannoon Itti Sassaabame.

Qorannoon gaggeeffamu keessatti, odeeffannoo sassabbachuun hojii hangafaati. Odeeffannoo funaannamu kunis malleen adda addaa of keessaa yoo qabaateeyyuu, qorattuun qorannoo ishee keessatti madda ragaa tokkoffaa (madda ragaa duraa) irraa yoomessa uumamaa keessatti bira gahuun odeeffannoo malleen daawwannaa fi afgaaffiittii ogeeyyii meeshaalee aadaa sadeenii qe'ee isaanitti argamuun, manguddoota beekumsa aadaa hawaasichaa fi tajaajila meeshaalee aadaa hawaasichaa qabaniifi hojjeettota Waajiira Aadaafi Tuuriizimii waajira aaddaafi Tuuriizimii aanichaatti argamtee ragaa sassabbachuun dhimma itti baateetti.

3.3.1. Daawwannaa

Qorannoo fookiloorii keessatti daawwannaan bakka olaanaa qaba. Kunis mala odeeffannoo funaanuu keessatti bifa aloolaatiin argaa ijaatiifi dhageettii gurraatiin ragaa funaannachuun fiixaan bahiinsafi qulqullina, akkasumas dhugummaa qorannichaatiif hedduu barbaachisaadha. Maalummaafi bu'a-qabeessummaa daawwannaa hayyoonni hedduun ibsuun qorannoo fookilooriitiif kan oolu ta'u ni gorsu. Maalummaafi faayidaa daawwannaa Yaadasaa. (2008: 115). akkas jedha.

Daawwannaan meeshaa funaansa ragaa keessaa isa tokko. Daawwannaan qoratichi amalaafi gocha namootaa ykn. waantootaa ykn. ta'ootaa ykn. agartuu ija isaatiin ilaalaa/daawwachaa wanta daawwate sana qayyabachuudhaan ykn. yaadaannoo isaattii qabachuudhaan tooftaa ragaa ittiin funaannatudha. Daawwannaan bakka iddattoon qorannichaa filataman ykn. bakkee itti argamuudhaan tooftaa, haalootafi amaloota jijjiiramootaa ija keenyaan arginee, mira keenyaan dhandhamneefi hubannee bifa ragaa ittiin sassaabbannudha.

Odeef-kenniitota ishee waliin haalduree mijjeeffateen Godina Shawaa Dhihaa Aanaa Iluu Galaanitti argamtee odeef-kenniitota mala iyyaafannootiin filataman ogeeyyii buqqee hadhaa'aa muran gaafa 2/7/2009 ganda Meettaa Kiidane Mihiiretii qe'ee isaanitti argamuun, gaafa 3/7/2009 ganda Siibaa Biicheetti qe'ee odeef-kenniitota ogeeyyii buqqee hadhaa'aa hodhanii (muxanitti) argamuun, gaafa 9/7/2009 ganda Siree Sillaasee qe'ee odeef-kenniitota ogeeyyii eelee fi jabanaa hojjeetaniitti argamuun, gaafa 10/7/2009 ganda

Jaatoo qe'ee odeef-kenniitota ogeeyyii suphee eelee fi jabanaadhaan ala hojjeetaniifi gaafa 8/7/2009 ganda Jaatoofi ganda Ijaajjii 01 qe'ee namoota migiraan meeshaalee aadaa hodhaniitti argamtee meeshaalee (wantoota) meeshaalee aadaa aadaa kanneen hojjechuuf isaan barbaachiisan ijaan ilaaltee fedhii ogeeyyii kanaatiin suura kaafatteetti.

Akkasumas, adeemsa meeshaaleen aadaa kun sadeen ittiin hojjeetaman yoomessa uumamaafi ogeeyyii meeshaalee kanaarraa (madda ragaa duraarraa) bira gahuun kan suura kaasaafi vidiiyoon waraabbachaa ragaa funaannatte meeshaa funaansa ragaa ishee keessaa daawwannaatti yeroo dhimma baateetti ogeeyyiin meeshaalee kanaa fedhii isaanittiin qorattuudhaaf suura ka'aniru. Qorattuunis aadaafi duudhaa hawaasichaa eegachuun, fedhiifi miira dhuunfaa odeef-kenniitota ishee bu'uureeffachuuniifi iftoominaan suura viidiyoofi moobaayilaan fudhatte qaacceessiteetti.

3.3.2 Af-gaaffii

Af-gaaffii jechuun kan gaafataafi gaafatamaan waldhaggeeffachuun waliin adeemsiisan ta'ee, waan hingalleef ykn. dhimma ifa ta'uufi barbaadan gaafachuuf jarri lachuu carraa itti argatan ta'uu, Dastaan. (2013:11). “ Af-gaaffiin gosoota odeeffannoon ittiin funaanamu keessaa isa tokko ta'ee kan qorataafi odeef-keennaan (informant) fuulleetti walarganii odeeffannoo waliif keennani. Odeeffannoo af-gaaffiidhaan funaannamu wanti gaarii taasiisu qorataan gaaffii isaa sirritti ifa godhee akka ibsuuf odeef-keennaan gaffachuu danda'uu isaati.” Jechuun ibseera. Qorannoo kana irratti gaaffileen afgaafiif qophaa'an dhiyaataniiru. Gaaffileen kunis kan qindaa'an muuxannoo kitaabilee qorannoo garaagaraarraa argameen gaaffilee banaafi cufaan kan dhiyaatan ta'uudha. Haaluma kanaa qorattuun meeshaa funaansa ragaa ishee af-gaaffiifi daawwnaa filatteen dhimma baateetti.

Qorattuun haal-duree mijjeeffatteen Godina Shawaa Dhihaa Aanaa Iluu Galaanitti argamuun odeef-kenniitota mala iyyaafannootiin filataman manguddoota beekumsa aadaa hawaasichaafi tajaajila meeshaalee aadaa hawaasichaa qaban gaafa 30/6/2009 Waajjiira Aadaafi Turiiziimii aanichaatti argattee, tokkoon tokkoon isaaniitiif gaaffilee af-gaaffii kudha-shan (15), banaafi cufaa ta'an dhiyeeessiteefi raga walitti qabatte. Gaafa 2/7/2009fi 3/7/2009 ganda Meettaa Kiidane Mihiiretiifi ganda Siibaa Biicheetti qe'ee odeef-kenniitota ogeeyyii buqqee hadhaa'aa muraniifi hodhanii (muxanii)tti,

argamuun gaaffiilee af-gaaffii digdamii-sadii (23) banaafi cufaa ta'an tokkoon tokkoon isaaniitiif dhiyeessuun akkasumas, sagaleefi suura viidiyoofi kaameerraan ragaa waliitti qabatte. Gaafa 9/7/2009 ganda Siiree Sillaasee qe'ee odeef-kenniitota ogeeyyii eelee fi jabanaa hojjeetaniifi gaafa 10/7/2009 ganda Jaatoo qe'ee odeef-kenniitota ogeeyyii supheerraa meeshaalee aadaa eelee fi jabanaadhaan ala hojjeetaniitti argamtee gaaffilee af-gaaffii kudha-torba (17) banaafi cufaa ta'an tokkoon tokkoon isaaniitiif dhiyeessiiteetti. Gaafa 8/7/2009 ganda Jaatoofi ganda Ijaajjii 01 qe'ee odeef-kenniitota ogeeyyii migiraan meeshaalee aadaa hodhaniitti argamtee tokkoon tokkoon isaaniitiif gaaffilee af-gaaffii baay'inni digdamii-tokkoo (21) ta'e banaafi cufaa dhiyeessiiteetti. Akkasumas, odeef kenniitota iddattoo mala akkaaayyootiin filatte hojjeettoota Waajjiira Aadaafi Tuuriiziimii aanichaatiif gaafa, 26/6/2009 Waajjira Aadaafi Tuuriiziimii aanichaatti argamuun tokkoon tokkoon isaaniitiif gaaffilee af-gaaffii baay'inni isaanii digdamii-tokko(21) banaafi cufaa ta'aan dhiyeessiiteetti.

Haaluma kanaan “ Qaacceessa Meeshaalee Aadaa Buqqee Hadhaa'aa, Migiraafi Supheerraa Hojjeetaman: Godina Shawaa Dhihaa Aanaa Iluu Galaaniitti ” odeef kenniitota mala iyyaafannoofi akkaayyootiin filatteerraa meeshaalee funaansa ragaa daawwannaa fi af-gaaffii fayyadamtee ragaa madda ragaa duraarraa yoomessa uumamaa keessatti dhimma bahuun funaantee qaacceessite.

- **Meeshaalee Yeroo Funaansa Ragaa DHimma Itti Bahaman**

Qorannoo qoratamu tokko keessatti meeshaaleen ragaan ittiin funaanamu akkuma gosaafi kaayyoo qorannichaatti ni barbaachiisa. Qorattuunis, qorannoo ishee “ Qaacceessa Meeshaalee Aadaa Buqqee Hadhaa'aa, migiraafi Supheerraa Hojjeetaman: Godina Shawaa Dhihaa Aanaa Iluu Galaan irratti Xiyyeeffatan” jedhu keessatti, yeroo daawwannaa taasifteefi gaaffilee af-gaaffii dhiyeessiiteetti irra caalatti meeshaalee akka kaameeraa, moobaayilatti mimoorii galfachuun suura kaasuufi viidiyoo waraabuufi yaadannoo barreeffachuun ragaa kan funaannattedha. Ragaa suuraan, sagaleefi yaadannoo barreeffachuun funaannatte kan caalaatti kaayyoo qorannoo ishee galmaan gahaniifi gaaffilee qorannoo ishee deebisan gulaaluunfi qoqqooduun, adda baasttee boqonnaa araffaa kutaa qaacceessa ragaa keessatti mala ibsaatiin qaacceessitee dhiyaateeti.

3.4. Qindoomina Qorannoo

Qorannoon kun mata duree Qaaccessa Meeshaalee Aadaa Buqqee Hadhaa'aa, Migiraafi Supheerraa Hojjeetaman: Kan Godina Shawaa Lixaa Aanaa Iluu Galaanirratti xiyyeeffate ta'ee boqonnaa shanitti qoodameefi qindaa'ee kan dhiyaate yoo ta'u, boqonaan tokko seenduuba qorannichaa, argama aanaa qorannoon itti gageeffamee, ka'umsa qorannichaa, kaayyoo, barbaachisummaa, daangaa qorannoonfi hanqinnoota hojii qorannoo kana keessatti mul'atan tartiiba qabasiisuun dhiyaateera. Boqonnaa lama, barreeffamni mata duree qorannichaa tumsu sakatta'amuun ragaan kan fudhatameefi maddi ragaan irraa fudhatamees kan mul'ifameefi yaadiddamoota qorannoo kanaa waliin deemanis kan eerramanidha. Boqonnaan sadaaffaan mala qorannoo qulqullaa'aa (qualitative research) ta'uu, malli iddatteessuu iyyaafannoofi akkaayyoon ta'uu, maleen funaansa ragaa daawwannaa fi af-gaaffiifi meeshaaleen ragaan ittiin funaannameefi gabateen haala odeef kenniitotaa mul'isuu kan keessatti dhiyaateefi muxannoo hojii aloolarraa argame keessatti kan haammataameefi boqonnaa afur keessatti ragaan madda duraarraa argame gulaallamee, qoqqoodamee hiiki itti kennamuun ibsamuun dhiyaateerra. Boqonnaa shanaffaa cuunfaan boqonnaa tokkoo kaassee kan dhiyaatedha. Argannoo qoranniichaa kan ta'e gaaffiilee kaayyoo qoranniicha deebisan kan boqonnaa araffaa keessatti qaacca'aniifi yaada yaboo keessatti rakkoo (hanqina qorannichi baase qaama guutuu qabuuf kan kallattiin kaa'amedha.

3.5 Muxannoo Hoji Aloolarraa Argame

Muxannoon hojii aloolarraa argamu qaama qorannoti. Kanumarraa ka'uun qorattuun muxannoo hojii aloola bakka saditti qooduun hojiiwwan qorannoo alolaa duraa, yeroo aloolaafi aloolaan boodaa jechuun dhiyeessite.

3.5.1 Hojii Qorannoo Aloolaan Duraa

Qaacceessa meeshaalee aadaa buqqee hadhaa'aa, migiraafi supheerraa hojjeetaman: Godina Shawaa Dhihaa Aanaa Iluu Galaanirratti xiyyeeffatan" jedhu, gaafa, 1/13/2008 Muummeen Ogbarruufi Fookiloorii akka qorattuun irratti hojjettu mirkaneessuun gorsaa ramadeef. Qorattuunis, gorsaa isheen walarguun akkaataa itti wiixinee qorannoo ishee hojjeettufi yeroo itti wiixinee qorannoo gorsaa biraan gahattu adda baafattedha. Sakatta'a barruu fooklooriifi keessaayyuu meeshaalee aadaatiin walqabatan sakataateetti.

Dabalataanis maalummaa qorannoo, amaloota funaansa odeeffanno, qorannoo akkamtaa, gaaffiilee odeef kennitootaaf dhiyaachuu qaban akkamitti akka dhiyaatanifi kan birootiif barreeffamoota kana irratti barreeffaman dubbisteetti.

Haaluma kanaan xalayaa deegarsaa UAA. qaama ilaalatuuf maqaa qorattuufi mataduree qorattuuf filatame qabate kenneef qabatee gaafa 22/5/2009 hoggantuu W.A.T.aanichaatii xalayicha dhiyeessuun iddattoota qorannoo kanaaf ishee barbaachiisan irratti filachuun qorannoo jalqabuuf beellama ji'a tokkoon booda deebi'uuf haala mijeeffatteetti.

3.5.2 Hojii Qorannoo Yeroo Aloola

Mataduree “ Qaacceessa meeshaalee aadaa buqqee hadhaa'aa, migiraafi supheerraa hojjeetaman: Godina Shawaa Dhiihaa Aanaa Iluu Galaan irratti Xiyyeeffatan” jedhuun gaafa 28/3/2009 wiixinee qorannoo qopheessite gorsaatti argisiifattee yaada gorsaa irraa argatteen ciminaafi hanqina adda baafate. Haala beellamaatiin gara waajjira Aadaafi Turizimii Aanaa Iluu Galaan deebi'uun hojjeetoota waajiirichaa iddattoo mala akkaayyootiin filatteerraa af-gaaffii dhiyeessitee ragaa funaannate. Iddattoota iyyaafannoo hojjeetoota waajirichaatiin argaman manguddoota beekumsa aadaa hawaasichaafi tajaajila meeshaalee aadaa hawaasichaa qabaniif af-gaafiin odeeffannoo funaannate. Iddattoowwan iyyaafannoo manguddoota beekumsa aadaa hawaasaafi tajaajila meeshaalee aadaa hawaasaa qabaniin filataman ogeeyyii beekumsa hojii meeshaalee aadaa buqqee hadhaa'aarraa hojjeetan, ogeeyyii supheerraa meeshaalee aadaa hojjeetaniifi ogeeyyii migiraan meeshaalee aadaa hodhan ganda jireenyaa qe'ee isaanitti argamuun afgaaffii dhiyeessite. Akkasumas, maalummaa buqqee hadhaa'aa, migiraafi biyyee suphee, meeshaalee aadaa kanneen hojjechuuf wantoota barbaachiisaniifi adeemsa hojii meeshaalee aadaa kanaa daawwaattee suuraafi sagaleedhaan, yaadannoos barreeffachuun ragaa funaannate.

3.5.3 Hojii Qorannoo Aloolaan Boodaa.

Adeemsi aloolaan boodaa ragaa yeroo aloolaa qorattuun iddattoowwan qorannoo isheerraa meeshaalee funaansa ragaa qorannoo kanaatti gargaarramtee walitti qabatte kutaa itti seeccaattee qindeessitee qaacceessiteefi dhiyeessitedha.

Boqonnaa Afur: Qaaccssaafi Hiika Ragaalee

Boqonnaa kana keessatti ragaan odeef-kennitoota irraa kaayyoo qorannoo galmaan ga'uufi gaaffii qorannoo dhugoomsuuf funaannaman, qindeeffamuun qaacceeffamanii kutaa itti dhiyaatedha.

4.1 Meeshaalee Aadaa Buqqee hadhaa'aa, Migiraafi Supheerraa Hojjeetaman.

Buqqee hadhaa'aa, migirriifi biyyeen suphee wantoota uumaman aanaa Iluu Galaanitti argaman ta'anii, kan hawaasni Oromoo aanichaa beekumsa isaatiin mala aadaattiin harkaan meeshaa akka ta'utti qopheessee falaasama, aadaa, duudhaafi seenaa isaa ittiin waliif dabarsaa tureefi jirudha.

4.2 Maalummaa Buqqee Hadhaa'aa, Adeemsa itti Qophaa'u, Tajaajila Meeshaalee irraa Qophaa'aniifi Afoola Meeshaalee Kanaan walqabatan.

4.2.1 Maalummaa Buqqee hadha'aa

Qorattuun, manguddoota beekumsa aadaa hawaasichaafi tajaajila meeshaalee aadaa hawaasichaa qaban (adddee Bugulee Garbichoo, adde Faantaayee dureessaa, adde Faaxumaa Xahaa, obbo Fufaa Teessoo obbo Gojjamee Gaaroomaa, adde Jaalee Mootii, addee Shaashiituu Olaanaafi obbo Usmaan Gammadaa) af-gaaffii gaafa, 30/6/2009 WafiT aanichaatti argamuun dhiyeessiteef keessaa maalummaa buqqee haadhaa'aa obbo Usmaan Gammadaa akkas jedhaniru. ” **Buqqeen** hangafa miidhaaniiti.” Jedhama miti, jechuun haala sanyiin buqqee kan miidhaan hunda dara akkuma Arfaasaan bahee Ganni galeen dhaabamuu ta'uu dubbatani. Arfaasaan gaarii ta'uufi dhabuun kan beekamu yoo buqqeen dhaabame kun tolee biqile ykn. badedha jedhani. Kanaaf sanyiin buqqee sanyii midhaanii hunda dura waan dhaabamuuf hangafa midhaaniti jedhamaa jedhani. Buqqee hadha'aafi buqqee mi'aayaa baala biqiltuu isaanii ilaaluun adda baha. Kunis buqqee hadhaa'aan akka buqqee minyaa'aa baalli isaa magariisuma ta'ee hin cululuuqu.

Adde Shaashiituu Olaanaa oomisha buqqee hadhaa'aa irratti akkas jedhu, Arfaasaan roobee lafa jiisee, Gannii yeroo seene kosii haati qe'ee, kosii sheerra dhaabdi jechaa, ”**Buqqeen** mana ilaalee dhala.” Jechuun erga mammaakanii booda buqqeetti lafa dikeetu itti tola jedhaniru. Sanyiin buqqee hadha'aa akkuma sanyii midhaan kaanii osoo hin qisaasasa'iin haati kosii gosa gosaan guduunfitee ol keessi. Sanyii qabduufi hinqabne

adda baastee beekti. Sanyii ofiif hin qabne nama qaburraa horti. Akka aadaa hawaasa kanaatti, buqqee duudaa namaaf hinkennani. Sababnni isaas buqqee duudaa sanyiin waan keessa jiruuf, akka sanyii dhala namaatti ilaallamaa jedhani. Hawaasni kun seeraafi sababa ittiin dhala ofii waliif kennu qaba. Haaluma kanaan meezoollee (farakkaa xinnoo) haata'u waan irreessaa kennanitu sanyii kana wal irraa fudhatu.

Buqqeen hamma daa'iimaati ija hindanda'uu waan jedhaniif yeroo buqqeen cuure (dhale) baaluma buqqee kanaa kuttee irra buusti. Akka lafatti cuuree osoo namni hin argiin hin tortorreef ammoo gara dallaatti qabama. Yookiin muka mummuranii buusuun mukicharra akka lo'u taasiffama. Haala kanaan bilchiinniifi oomishamuuf ga'uun isaa baala harcaafatee maasii keessaa daalachaa'uu isatiin beekama. Kanatti aansuun osoo horiin qaarmiif maasiitti hin gadhiifamiin buqqeen sassaabbamees bakka roobniifi horiin hingenye olkaa'ama. Bara roobni dheerateeltee buqqeen osoo gogee hinbahiiniif kunneetu dikee loonii keessa awaalla. Buqqeen dikee keessatti awaalamee ni jabaata malee hintortooru.

Obboo Gojjamee Gaaroomaa sababoota oomisha buqqee xiqqeessan baay'ee ta'uus akkas jedhani, tokkoo qoricha farra aramaatiif Tibba Arfaasaafi Birraa biifamuun buqqeen gagga'amaa jiraachuu dubbatani. Akka lafti bajjii sirriitti qotamuuf tibba Arfaasaa qoricha hidda margaa balleessu (Round Up) jedhamufi Qorichi farra aramaa (Two Ford) jedhamu waan biifnuuf buqqee kana nu harkatti midheera. Sababa qoricha kanaatiin gosa buqqee baay'eetu nu harkaa bu'eera. Nama ofitti cimeetu sanyii buqqee qaba jedhu. Lama, roobnis dafee waan hin roobneef yeroon sanyii jala darba. Sadii, gatiin buqqee baay'ee bushaa waan ta'eef lafa gabbataa buqqeen qabsiisuurra midhaan bonee irra facaafachuu wayya. Afur, meeshaalee buqqeerraa qophaa'an kun meeshaa ammayyaa warshaa keessatti qophaa'aniin waan bakka bu'aniif meeshaalee aadaa kana qopheessuurra isa ammayyaa bitanii itti fayyadamuutu mul'ata. Sababa kanaafuu, xiyyeeffannoon buqqee hadhaa'aaf kennamaa jiru hamma durii akka hin taane dubbatani. Yaada odeef kennitoota kanaarraa kan hubatamu beekumsa isaan buqqee hadhaa'aa irratti qaban, biqiltuu isaa irraa hanga sanyii isaatti ta'uu afoola isaaniitiin mirkaneesseedha.

4.2.2 Boca Buqqee Hadhaa'aa

Adde Faaxumaa Xahaa boca buqqee hadhaa akkas jedhu, Sanyiin buqqee hadha'aa tokko miti jechuun, “ **Buqqee**fi nama akka uumu hin beekanii ” jechuun mammaakani. Bocini buqqee hadhaa'aa kan uumamaati Boca isaanii irratti hundaa'uun meeshaa kamiif akka oolan akkas jedhani, hulle gosa adda addaa, abooreefi kkf. kan oolan bocni isaanii **muluuluufi keessi isaanii dhiphaa ta'ee hammaan xiqqaafi guddaa** akkasumas dheerina kan qabudha. Kan dibduu, ukee, guchumaa, xuruuree bukoofi ittoo, okoleefi kkf. oolanis boca **geengoo**, keessi isaanii **bal'aa** ykn. **dhiphaa**, hammaan **guddaa** ykn. **xiqqaa** akkasumas **gabaabaadha**. Kan ro'oo, masaaqula, gaayyaa, quluufi kkf. oolan ammoo **hudduufi mataan bal'aateetu mormi qal'aata** jedhani.

Suura 1^{ffaa}: Buqqee Hadhaa'aa B oca Addaa Addaa Qaban

A/ Buqqee oomishaaf hingeenye

B/ Buqqee oomishaaf gahe

Walumaagalatti buqqee hadhaa'aan meeshaa kamiif ooluu akka qabu boca isaa cuuree isaarraa kaasanii waan beekaniif, maasii keessaa gosa gosa isaaniittiin lakkaa'uun hamma meeshaa qabanillee kan ittiin adda baafatan ta'uufi bocni kun kan uumamaa akka ta'e afoolaan ibsuutu mul'ate.

Fakkoommii sanyii buqqee: adde Faantaayee Dureessaa hawaasichi, sanyii buqqee akkuma sanyii midhaan kaanii sababaafi gocha ittiin waliif kennu akkas jedhani, namni tokko gosa buqqee ofiif hinqabne horuu barbaade warra qaburraa gattii irreessaa dubbulloo tokkoo ykn. isaa ol kennee kan sanyicha (micciraan) buqqee fudhatu ta'uudha. Kana jechuun namni tokko yoo daa'iima (ilmoo) nama biraarraa fudhatee guddifachuu barbaade seera guddifannaa guutu qaba. Kana keessatti warra daa'ima sanaatiif uwwisaa uwwisa. Gocha irreessa kanfalanii sanyii buqqee fudhataniifi seera uwwisaa yeroo daa'iima guddifachuu kana fakkeessu.

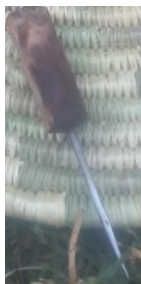
4.2.3 Adeemsa Buqqee Hadhaa'aa Muruu

Qorattuutti odeef-kennitoota ogeeyyii meeshaalee aadaa buqqee hadhaa'aarraa qopheessan (aaddee Xajjiituu Shooneefi aadde Shuukkaaree Kaabbiitaanoo)fi odeef kennitoota ogeeyyii buqqee hadhaa'aa hodhanii (aadde Biiriituu Baqqalaa, aadde Warqinee Galataafi aadde Yaadee Caalii adde Warqinee Galataa,) af-gaaffii dhiyeessuun daawwannaa gaafa 2_3/7/2009 qe'ee isaanitti argamuun taasiisteen akkas jechuun himani, “ **Buqqee** duudaan bishaan hin waraabu” jechuun duruma jiraa mammaakuun buqqeen osoo hin muramiin tajaajila meeshuummaa kan hin kenniine ta'uufi akka tajaajila kennuuf muramuu akka qabu kan himan adde Shukkaaree Kaabbitaanooti.

4.2.4 Meeshaalee Buqqee muruuf barbaachiisan

Buqqee muruuf albee gara baheefi mutaatu barbaachiisa. (suurri 2^{ffaa}n kana mul'isa). Duraan dursinee jedhu adda Xajjiituu Shoonee buqqee duudaa irratti cileedhaan sararra itti aansuun sararicharra mutaadhaan naanneesseen uraa albeedhaan irra deebi'ee mura. Fiixee albichaatiin sanyii buqqee garaa keessaa ittiin foffootoksuufis ni oola. Buqqeen muramee lamatti bahe tajaajila ooluuf qaba. Hojii buqqee muruurratti kan hirmaatan yeroo baay'ee dubartootaafi ijoollee jajjaboodha. Darbee darbee ammoo, dhiirris nihirmaata. Yeroon itti muramuu ammoo tibba Bonaa erga midhaan sassaabanitidha. Keessattuu guyyaa yeroo harkii lafa nama bu'eefi galgala murraa jedhani.

Suura 2^{ffaa}: Albeefi Mutaa

Suura 3^{ffaa}: Yeroo buqqee muranifi Buqqee muramee qophaa'ee

Adde Shukaaree Kaabbitaanoon akka jedhanitti buqqee hadhaa'aa kana, qe'ee warra qabuorra deemanii duuda isaa bitanii achumatti muranii, micciiraan keessaa urgufaniitu isa muran fudhatanii galu. Yeroo tokko tokko ammoo akka qixxee muran akkasitti ibsaniru. Warra buqqee qabaniif humna keenyaan buqqee murree walakkaa isaa ofiif fudhanneetu walakkaa isaa warraa dhiisna. Yoo buqqee kana qe'edhaa qabaannee ammoo murree micciiraan isaa fiixee albeetiin foffoottoksinee harcaasuun hamma sanyiif barbaachiisu goggogsinee ol keenyaa jedhani.

Buqqeen murame kun osoo tajaajilaaf hin ooliin dura akka hadhaan keessaa bahutti ni mi'eessina jechuun, mi'eessuun adeemsa meeshaa murame keessaa hadhaa baleessuu akka ta'eefi kunis siicoo farsoofi araqqe ykn. daaraa bulbulanii itti naquun guyyoota muraasa booda keessaa gadi naquun dhimma barbaadameef olfachuudha jedhani. “**Buqqee** micciiraantu hadha'aa” jedhu miti ree, jechuun hojii biraa hojjechuun dura uffata yeroo hojii kana ufftan jijjiirrachuu ykn. buquuqa buqqee sirriitti of irraa urguufuufi albee hojii buqqee muruuf ooleefi harka ittiin hojii kana hojjeetan dhiqachuun hadhaa buqqee of irraa baasuu, akka qaban qorattuutti himaniru.

4.2.5 Adeemsa Buqqee Muramee Migiraan Hodhuu (Muxuu)

Adde Birriituu Baqalaa, buqqee hadhaa'aan jedhu, gosa adda addaa akkuma qabu tajaajila ooluufis qaba. Akka tajaajila barbaadamuuf oolutti beekumsa muruufi migiraan haadhaafi qadaada hodhuufi miidhaksuu namoota qabantu jiruu jedhu.

Ogeeyyiin buqqee hadhaa'aa, buqqeen kan hodhamu meeshaalee suura 4^{ffaa} A-C jalatti argisiifamaniin ta'ee, bu'aa meeshaalee kanaas akkas jedhani,

Bishaan, migiraafi alalaan akka laafutti bishaan qulqulluudhaan jiifama.

Migira canfii, migirri canfiin buqeerra bakka barbaadame ittiin hodhuuf oola. Yeroo baay'ee migira canfii fo'uun (sheeteruun) buqqeen hodhama.

Alalaa (migira halluu cuuphame) alalaan halluu cuphame kun midhagi'naaf buqqee hadhaa'aan ittiin hodhama jedhani.

Suura 4^{ffaa}: Meeshaalee Buqqee Hodhuuf barbaachiisan

A/ Migira, alalaafi sutaa

B/ Bishaan

C/ Mutaa

Adde Birriituu Baqalaa akka itti buqqeerratti hodhaa hodhuu baran akkas jedhu, buqqeerratti migiraan hodhuu kanan bare obbolaa koo hangafaa jalatti. Kanaan yeroo duraa keessa hodhee, jajjal'ataafi yoo harka itti jabaatan kan akka qadaadaatti irraa buqa'u ture. Hojiin buqqee hodhuu, hodhaa isa kaan irra waan ulfaatuuf, namni hundi hin hodhu. Buqqee mutaan uruufi migira buqqee urame keessa baasuutu ulfaata. Kan kanaa ol ulfaatu ammoo meeshaalee miilloo barbaadanitti miilloo hodhuudha. Meeshaan miilloo barbaachiisa taanaan, dura afaaniirra itti aansuun qadaadatu hodhama. Miilloon dhuma irra itti hodhama. Hodhaan buqqee qalbiifi obsaan hodhan malee jajjal'achuu mala. Kanaaf anis qalbiifi obsaanan hodha. Haata'uyyuu malee, gatiin itti gurguru dhamaatii koo waliin wal hin gitu. Warri muranii gabaa geessanirraas biteetan migiraan haadhaa, qadadaafi rarraatoo itti hodhee gurguradha jedhu.

Adde Yaadee Caalii hojii buqqee hodhuu ollaa jalatti kan baran ta'uufi hodhaa kana yeroo cidhi gaggeeffamu kan hodhan ta'uu dubbachaa, namoonni qophii cidhaa qaban keessattuu kan fuul duura kana durba heerumtu kan ofii ykn. kan firaa qaban ukee, dibduu, guchumaafi kkf. na hodhiisifatu jechaa, namni ameessi dhaleefis meeshaa aannanii akkan hodhuuf gatii harka kootii miidhaan ykn. qarshii naa kennu jedhani. Akkasumas, nama qophii cidhaa qabuufi nama ameessi dhaleef jedhan yoon dhagahee

ammoo, meeshaalee dhimmoota kanaaf oolan qopheesseen ollixoo itti geessa. Ollixootu gatii naaf baasa jechuun, warri ollixoo itti geesse gatii meeshichi gabaatti baasu dacha lamaa ykn. isaa ol naaf kennu jechaa mi'a tajaajila mana keessaatiif oolu kan biraas mureen, hodheen mi'a hodhuu hin barbaachiifnees osoo hin hodhiin gabaa geessee gurguradhaa jedhani.

Adde Shukaaree Kaabbiitaanoo hodhaa buqqee kanan baran maatii irraa akka ta'e dubbachuun yeroo hojii buqqeetiif hin mijanne tibba Gannaati jechuun tibbi kun kan hojii qonnaa itti hojjeedhuufi buqqeen oomishamees waan manaa dhumuu akka ta'e dubbatani. Adde Warqinee Galataas, hojiin buqqee muxuu kun kan obsaafi qalbiin hojjeetamu ta'uu ibsaa, dura migira canfiifi alalaa laaffiisna itti aanssinee mutaadhaan buqqeerra sarara sirrii ta'een naanneessiinee uruun qopheessina. Sutaa buqqeerra dagalchuun migira laaffee tureen uraa buqqee uramee turee keessa hulluuqsiisaa irra geengeessaa akka bareeduuf ammoo alalaa keessa oofaa hodhiina. Adeemsa hodhuu keessatti dura afaan haadhaafi qadaada mi'aatu hodhama. Itti aanssuun, meeshaa miilloo barbaaduuf miilloomu hodhama. Dhuma irratti kan rarraatoo barbaaduu yoo ta'e migira fo'uun rarraatoon itti hodhama. Yookiin migira fo'aameen gogaa rarraatoo itti hodhiina jedhani. Meeshaan kun kan barbaadamu, yeroo sirni cidhaa keessatti intalli heerumtuu meeshaa qoodaa kan ta'an ukee, dibduufi kan akka guchuumaatti. qodaa horiitiif oolan kan akka okolee, kuusaa aannaanii, ro'oo, guchuum, dibduufi ukee fa'ii jedhani. Haaluma kanaan namoonni qophii cidhaa qabanis ta'ee, kan ammeessa qaban gatii harka midhaan ykn. mallaqa kennuun hodhiisiifatu. Gatii gurgurtaa kana irraa argamuufi baasii meeshaan ittiin bitame, humanfi yeroo walhiqitu. Kanaaf, warra dhiimma qabuutti ollixoo geessuutu bu'aa kan qabuuf ta'uudha.

Suura 5^{ffaa} Yeroo Buqqee Murame Migiraan Hodhan (muxan)

4.2.6 Afoola Buqqee fi Meeshaalee Buqqeerraa Hojjetamaniin Walqabatan

Afoolli kan hangafa irraa quxusuutti afaaniifi barreeffamaan darbuufi qabeenyummaan isaa kan ummataa akka ta'e hayyoonni kaa'aniru. "Afoolli hawaasa keessatti bal'inaan kan hundee cimsateefi sammuu namaa keessa kan olkaa'amudha." Geetaachoo (2004).

Afoollan buqqee fi meeshaalee aadaa buqqeerraa hojjetamaniin walqabatan armaan gadiitti dhiyaatan kun odeef-kennitoota manguddoota beekumsa aadaa hawaasichaafi tajaajila meeshaalee aadaa hawaasichaa qaban (aaddee Bugulee Garbichoo, aadde Faantaayee dureessaa, aadde Faaxumaa Xahaa, obbo Fufaa Teessoo obbo Gojjamee Gaaroomaa, aadde Jaalee Mootii, aaddee Shaashiituu Olaanaafi obbo Usmaan Gammadaa)fi odeef-kennitoota ogeeyyii buqqee hadhaa'aa (aaddee Xajjiituu Shooneefi aadde Shuukkaaree Kaabbiitaano) fi odeef kennitoota ogeeyyii buqqee hadhaa'aa hodhanii (aadde Biiriituu Baqqalaa, aadde Warqinee Galataafi aadde Yaadee Caalii) irraa walitti qabame mammaaksaafi weedduun cidhaa qaacceffamuun dhiyaatedha.

- **Mammaaksa Buqqee Hadhaa'aan Wal qabatan**

Mammaaksi, dubbii dubbatamuun kan walqabatu ta'uu qaba. Mammaakufis beekumsa mammaakii nibarbaachiisa. Yaada kana kan deegaru "Hawaasa tokko keessatti fakkatti dubbii sanii gabaabsuun dhiyeessuudhaan ergaa bal'aa ta'ee, dheerate waliitti qabanii nama biraaf dabarsuun ni danda'ama." Jedha.(Wasanee 2007:7) jedha. Haaluma kanaan odeef-kenniitonni

A/ " Buqqeen hangafa midhaaniiti." Jedhu. Kan hime obbo Usmaan Gammadaati.

Ergaan mammaaksa kanaa, buqqeen kan gosa midhaan hunda dursee sanyiin isaa dhaabbamuu ta'uu isaatiin, gosa midhaanii itti aanee facafamuuf kan milkiin itti ilaallamudha. Kana jechuun barri rooba gaarii ykn. kan yaraa ta'uu isaa ittin beeku.

B/ " Buqqeen mana ilaalee dhala." Jedhama. Kan hime adde Shaashiituu Olaanaati.

Hiika mammaaksa kanaatiin buqqeen ija ittiin mana ilaalutu jira. Kunis, maasiin warraa dikee qabaachuufi dhabuu isaati. Yoo maassiin warraa dikee qabaate buqqeen sirriitti dhala (ni buusa) akkasumas, buqqeen isaa gabbataadha. Yoo dikee hinqabaanne garuu buqqeen hindhalu (hin buusu) yoo buusees haphiifi quucaraa ta'a jechuudha.

C/“Buqqee micciraantu hadhaa’a.”

D/ “ Sanyii **buqqee** micciraantu hadhaa’aa” jedhu. Kan hime obbo Fufaa Teessooti.

Hiikni mammaaksota kanaa kan mul’isu gochiifi haalli namaa kan sanyii dhahatu ta’uudha. Haaluma kanaan buqqee hadhaa’aan uumamaan amala hadhaa’uu qabaachuu isaa kanarraa kan ka’e, baala irraa kaasee hanga micciraan isaatti hadhaa’a. Kanaafuu, kadhaa’uun waan sanyii isaati ergaa jedhu qaba.

E/ “ Bakka dhalateetti **buqqeen** dhagaa cabsa” jedhama. Kan mammaake obbo Usmaan Gammadaati.

Ergaan mammaaksa kanaa, qomoo ykn. aantee qabaachuu mul’isa. Haala kanaan hiddaafi cuuree buqqeetiin waan dhokateef dhagaan lafa buqqeen margee dagaage jala jiru hin mul’atu. Kan mul’atu buqqeedha. Akkasumas buqqichi waan baay’ee buussuufi hamma oomishamee lafa irraa ka’uutti turuuf dhagaan jala jiru fotoquu ykn. caccabuu mala ergaa jedhu qaba.

F/ “Maseenni **okolee** didu okkotee hin didu” jedhama. Kn hime adde Bugulee Garbichooti.

Mammaaksi kun kan mul’isu filannoon jiraachuudha. Saanii yoo dhalte ni eelmatu. Kan eelmatan okoleetti.Yoo dhaluu baattee maseente ammoo, ni qalatu. Ittoon foonichaa okkoteetti itteeffama. Kanaafuu, elmamuun yoo hafe qalamuun hin hafuu kan jedhu of keessaa qaba.

G/ “ Aannan **okolee** badaa, ilmi eessuma bada.” jedhu. Kn dubbatan adde Jaallee Mootiiti.

Ergaan mammaaksa kanaa, namni tokko yarummaan ta’e gaarummaanman dhaala sanyii haadhaa qabaachuu kan mul’isudha. Kana jechuun aannan mucha sa’aa keessaa okoleetti elmamu qulqulluudha. Yoo okoleen qulqullina hin qabanne ykn. qammanaa ta’e aannan ciccituu mala. Aannan ciccite ammoo dhuguufis ta’e nyaachuuf namatti hin tolu. Yoo raasameellee dhadhaa hin bahu. Garuu yoo okoleen qulqulluu ta’e aannaniifi bu’aan aannanii gaarii akka ta’uudha.

H/ “ Buqqeefi nama akka uumu hin beekani.” Jedhama. Jechuun kan mammaakan obbo Gojjamee Gaaroomaati.

Ergaan mammaaksa kanaa, akkuma namaa bocni buqqees kan uumamaa ta’uu kanmul’isudha. Akkuma bifniifi dhaabbini qaama dhala namaa wal hin fakkaanne hunda, bocni buqqee tajaajila adda addaatiif oolus wal hin fakkatu. Kunis, kanuumamaa ta’uu mul’isa.

I/ “ Qodaan bukoo biyya ormaa dhaqxee ani qodaa baaduuti jette ” jedhu. Kan himan adde Faantaayee Dureessaati.

Mammaaksi kun kan mul’isu, walaalchiifachuu ykn. gowwoomsuudha. Haaluma kanaan buqqeen meeshaa tajaajila adda addaatiif oolu ta’uu isaarraa kan ka’e adda baasuun kan danda’amu bakka inni tajaajila kennaa jiuuttidha. Haalma kanaan buqqeen tajaajila ro’oo, qoodaa bukoofi bishaan ittiin waraabuuf oolu bocni isaa walfakkaata. Bakka tokkotti mi’a aannaniitti, bakka biraatti ammo qodaa bukoo ykn. qodaa bishaanii ta’uu maluu isaati.

J/ “Buqqee duudaan bishaan hin waraabu.” Jedhu. Kan himan adde Birriituu Baqalaati.

Mammaaksi kun, kan mul’isu barbaachiisummaa ogummaan harkaati. Buqqee duudaan osoo hinmuramiin tajaajila mi’ummaa hin kennu ykn. hinqabu. Akka tajaajila mi’ummaa kennu kan muree mi’eessu nama beekumsa kanaa qabu ta’uu ibsa.

K/ “ Olan finca’a gadan dhangalaasa jette dhagaan **gaayyaa**” jedhama. Kan dubbate, obbo Fufaa Teessooti.

Dhaamsi mammaaksa kanaa akka feetee ta’uu mul’isa. Haaluma kanaan, dhagaan gaayyaa mataa gaayyaarra waan abidda baattee teessuuf, bishaan gaayyaa keessaa yeroo namni gaayyaa xuuxu akka hindhangalaane taasiifti. Haata’u malee dhagaan kun gaayyaarra yoo hin jiraanne namni gaayyaa xuuxu sun ujuummoo gaayyaattin yoo gara alaatti xuuxe, bishaan garaa gaayyaa keessaa nidhangala’a. Kunis kan mul’isu bishaan gaayyaa keessaa kandhangalaasuufi akka hin dhangalaane taasiisuu dhagaa gaayyaa ta’uudha.

I/ “ Dhamaatuun dhama raastee, **ro’ootu** na dide jetti.” Jedhu. Jechuun kan mammaakan adde Bugulee Garbichooti.

Ergaan mammaaksa kanaa, waan bu’aan irraa hin argamneetti humnaafi yeroo ofii qisaaseessuu mul’isa. Dhamni aannan raafamee dadhaan keessaa bahe abiddarra kaa’uun ykn. ofiin ititee bishaan jalaa bahudha. Kanaafuu, dhamni bishaan aannaniiti ititee raafamee dadhaan keessaa hin bahu.

• **Weedduu Buqqee Hadhaa’aan Walqabatu**

Sirboota buqqeen walqabatan yeroo cidhaa qe’ee warra intalaatti ykn. qe’ee warra gurbaatti hawaasni aanaa qorannichi irratti gaggeeffame kan itti fayyadamu ta’uu odeeff-kenniitota qorattuutu hime. Yaad isaanii kana akka armaan gadiitti walitti qabadee qaacceessitee dhiyeessiiteetti.

A / Koshor **buqqee** qicuu warra badda

Hofol dhuftee intalli haadha fardaa

Sataattee cabsiitii,

Mana bukke qabaa naa dabarsaa.

(Maddi adde Bugulee Garbichoo)

Amantiin koo sirbuu na dhowwaa jechuun qorattuuf kan weeddisan adde Bugulee Garbichooti. Weedduun kun amaatiin ykn. sayyoota intalaattiin, yeroo gurbaafi hamaammoonni intala fidanii qe’ee gahan kan weeddiifamu ta’uufi dhaamsa isaas akkas jedhani, intalli suuta jettee mi’a bira hindabartu, deemsii ishee akkuma haadhaa ishee akka fardaati deemtii kan jedhuufi sataattee ittoo sirnaa cidhaaf qophaa’e cabsitii, harka qabaa bira dabarsaa yaada jedhu qaba. Karaa biraatiin ammoo suuta deemuun mi’a cabuu danda’u bira akka dabartus kan mul’isudha jedhu.

B/ Qamadii bo’oo baasuu (x2)

Atiillee hin dhufte yaa soddee

Ilma abbaan **ro’oo** raasuu.(Maddi adde Jaalee Mootii)

Adde Jaallee Mootii akkas jedhani, gurbaafi hamaamota gurbaa dabareen maqaa dhahaa intalliifi hiriyyoonni ishee dibbee dibbisaa wal jalaa qabuun yeroo hamaammoonni qe’ee warra intalaa gahan ayyaana gurbaafi hamaamota isarraa fudhatu. Jechuun dhaamsa

weedduu kanaas akkas jedhani, hawaasa aanaa kanaa biratti, hojiin mana keessaa kan dubartii waan ta'eef, dhiirri hinhajjeetu. Yoo hajjeete ni tuffatama. Kanaafuu haamilee gurbaafi hamaamota isaa ittiin cabsuuf abbaan kee hojii dubartii mana keessaa ro'oo raasuu malee hojii alaa (hojii dhiiraa) hin beekuu ergaa jedhu qaba jechaa amma sirba maaltu jira? Sirbi dur hafee jechuun dhaloonni ammaa sirba cidhaa kana kan bal'inaan itti hin fayyadamne ta'uu dubbatani.

Gosoota sirba cidhaa keessaa mararoon durbaa tokko.

C Asoosillee yaa michuu arbaa
 Harkattoo duruun naqqaa
 Miilla koo hin balleessina
 Qeensa ijoollummaa
 Ishee qarrummaa
 Ishee durbummaa
 Silaa hin ollee deemsii koo
 Gad naa fidaa gumaata koo
 Sayyuu ishee guddoo meerreree **gundoon?**
 Sayyuu ishee gidduu meerreree **dibduun?**
 Sayyuu ishee boodaa meerreree waan qoodaa?

(Maddi aadde Faaxumaa Xahaa)

Adde Faaxumaa Xahaa dur mararoo kana baay'een beekaa amma akka hin sirbinee Shari'aatu nu dhowwe. Sheekonnis, hin sirbiinaa waan jedhaniif baay'ee isaa hirraanffadheeraa jechaa erga weeddiisanii booda intalli durbaa jedhani, hamma gaafa heerumaaf mararoo mararfatuuti, harkatti malee miillatti asoosillaa hin naqattu. Miilla isheetti gaafa asoosillee ishee galgala sossobbaafi jajuu meeqaan naqatti jedhani. Erga naqattee heerumuuf qophaa'uu ishee waan garaan ishee beekkuuf, sayyoota ishee mararfachuun haala gumaata irraa kan mul'isudha. Haati manaa obboleessa hangafaa, guddoo booree coqorsan (macaaneen) hodhiitee ykn. hodhiisiiftee gumaattif. Haati manaa obbolaa kanneen hafan ammoo **dibduu** gumaatuuf. **Dibduun** dhadhaa fuula ittiin haxaawwattuufi mataa dibattuu kan qabateedha. Intalli heerumtu oboollaa dhiiraa yoo hiqabaanne gumaanni kun gara durbii tokkooffaatti ce'aa jedhani.

4 .2.7 Maqaa Meeshaalee Aadaa Buqqeerraa Qophaa’aniifi Tajaajila Isaanii.

Maqaafi tajaajila meeshaaleen aadaa buqqee hadhaa’arraa qophaa’an tajaajila hawaasichaaf kennan odeeffannoo qorattuudhaaf kan kennan odeef kennitoota manguddoota beekumsa aadaa hawaasaafi tajaajila meeshaalee aadaa hawaasichaa qaban (addee Bugulee Garbichoo, adde Faantaayee dureessaa, adde Faaxumaa Xahaa, obbo Fufaa Teessoo obbo Gojjamee Gaaroomaa, adde Jaalee Mootii, addee Shaashiituu Olaanaafi obbo Usmaan Gammadaa) afgaaffii gaafa 30/6/2009 WafiT aanaatti argamuun dhiyeessiteefi odeef-kenniitota ogeeyyii meeshaalee aadaa buqqee hadhaa’aa (addee Xajjiituu Shoonee, adde Shuukkaaree Kaabbiitaanoo, adde Biiriituu Baqqalaa, adde Warqinee Galataafi adde Yaadee Caalii) daawwannaaifi afgaaffii gaafa 2_3/7/2009 taassisteen ragaa argatte akka armaan gadiitti xinxaluun dhiyeessite.

A/ Okolee

Tajaajilli okolee aannan itti elmuu yoo ta’eeyyuu jedhu, adde Bugulee Garbichoo okoleen buqqee akka salphaatti dhiqamee qulqullaa’uufi yeroo qoraaffamus foolii qoraasuumaa waan ofiitti qabatuuf baay’ee filatamaadha. Okoleen hawaasa kana biratti kabajaafi safuu qaba. Hawaasni kun okolee bira safuu ittiin darban qabaachuus akkas jedhani, okolee tajaajilaf bahe irra hin tarkaanfatan, hamma okoleen bahe ol deebi’uutti eegu. Akkasumas, nama sa’a elmaa jiru bira gahan ‘nooru okolee kun kabaja okolichaati. Dubartiin sa’a jala okolee baattee elmaa jirtuus hamma sa’a jalaa ol deebituutti namaa waliin hin dudubbattu. Erga okolee lafa keessee galata Waaqaaf galfattee dubbatti jechuun kabajaafi safuu okoleen kun aadaa hawaasichaa keessatti qabu dubbachuun, taajaajilli okolee inni biraa ammoo yeroo ayyaana Facaasaa Loonii (Gannii) hora bishaanii okoleetti naqachuun horii mooraa looniitti ol galchanii marga jiidhaa (coqorsaan) horiitti okolee keessaa cuuphachaa facaasu. Gaafuma kana marqaa sirna kanaaf qophaa’e okoleetti tikseedhaaf dhiyeessu jedhani.

Suura 6^{ffaa}: Okolee

B/ Kuusaa (Cimmisaa)

Faayidaan kuusaa aannaan okoleedhaan elmame itti naqamee kan itti ittiitudhaa jedhani adde Faantaayee Dureessaa.

Suura 7^{ffaa} : Kuusaa (cimmisaa) aannanii

C/ Ro'oo

Ro'oon aannan kuusaa keessatti itiite kan ittiin raafamudha. Afaan ro'oofi qadaanni ro'oos migiraan kan hodhame ykn. muxamedha. Qadaanni ro'oo suura 9^{ffaa} buqqee hadhaa'aatu itti sirreeffamee qophaa'e jedhani adde Shaashiituu Olaanaa.

Suura 8^{ffaa}: Ro'oo

D/ Habuubbii

Habuubbii kan jennuun, isa aannan itti hin raafamneenidha. Yoo horiin gu'aanillee mi'a aannaniitiin bishaan hin waraabamu, bukoonis itti hin bukeeffamu jechaa, faayidaan habuubbii lagaa bishaan ittiin waraabuuf, tibba Bonaa bishaan dhugaatii mana keessa lafa qonnee kaa'uun dhugaatiif qabbaneessuuf, bukoo itti bukeeffachuuf, dammaa ittiin kaa'uufi yeroo tokko tokko ammoo sanyii midhaan mi'a guddaatti hin naqam'ne kan akka goodarree, otogooree fkn. ittiin kaa'uuf oola jedhu adde Xajjiituu Shoonee.

Sura 9^{ffaa}: Habuubbii

E/ Ukee

Ukeen jedhu adde Faaxumaa Xahaa kan aannan ho'aa ijoolleefi namni jabaan harkaan qabatanii keessaa dhugani. Daa'imman of hindandeenyeef ammoo, ukeetti ol kaa'uun yeroo barbaadan keessaa oga'ani jechaa yeroo daa'iimaa baatanii karaa deemanis ukeetti aannan daa'iimtiif qabatanii deemu. Tajaajilli ukee inni biraa ammoo, yeroo cidhaa obbolaan dubaraa gurbaa fuudhuu ukee hodhatanii ykn. hodhiisiiffattanii, dhangaa qorii jedhamuu naqatanii, foroorsaatti raaranii ijoollee dhiiraa lama qabsiisanii gumaata obboleessaf geessu. Obboleetiin kan waliin dhalatan, durbiifi kan gurbaan miinjee bulee ta'uu malaa jedhu obbo Fufaa Teessoo. Baay'inni ukee foroorsaa tokkorra araqee koddaa tokko dabalatee kudha lamadha. Kunis jangii tokko jedhamuun beekama jechaa tajaajilla ukee foroorsaan deemee akkas jedhu, yeroo hamaammoonni missirroo fidee dhufe jangiichaan karra qabuun missirritii seensa dhowwu. Yeroo kana gurbaan obbolaa karaa qaban hundaaf qarshii kennee jangii ittiin karra qaban harkaa fudhachuu ibsuun, ukeen qorii baatte kunniin yeroofi akkaataa itti banamtuu (buqqaatu) qabduufi qoriin ukee keessaas yeroofi seera itti nyaatamu qabaachii himaniiru.

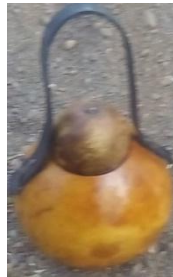
Suura 10^{ffaa} : Ukee

F/ Dibduu

Tajaajilli dibduun aadaa hawaasa kanaa keessatti qabu hedduu ta'uu akkas jedhu, adde Shukaaree Kaabbiitaanoo, dadhaan dibata dabbasaatifi fuula haxawwachuuf oolu keessa kaawwama. Haala kanaan, dibduun mi'a qoodaa intala heerumtuu keessaa tokko ta'uu akkasitti ibsani. Intala hintalaa aadaa fuudhaaf heerumaa kamiinuu heerumtuuf haati dibduu dadhaa gosa lama qabate jechuun, dadhaa addaanuu adasiidhaan urgaa'e kan intalli ishee akka dabbasaan gogee hin addaaneetti dabbasaa ishee dibattu dibduu mataa jedhamuufi dadhaa addaanuu kichuu kan urgaa qoraasumaa malee urgooftuun biraa itti hin makamin fuulaafi harka ishee keessaa haxaawwatu dibduu fuulaa kenniitf. Sabani haati intalaa dibduu dadhaa qabate kennituuf inni jalqabaa qe'een warra dhirsaa intalaaf haaraa waan ta'eef akka mana haadhaa mataa na dibaa fuula na haxaa'aa jechuun waan ishee qaaneessuuf, akka intala ishee warra gurbaa biratti hin qaannoofneefidha. Tajaajilli dibduu inni biraa, yeroo aadaa muudaa adda addaa jechuun ayyaana Masqalaarratti, gaafa gurbaan fuudhaaf manaa bahu, gaafa Ateetee bulfatan, gaafa dubartiin deesse dadhaan dibduun dhiyaatee, keessaa harkaan qunxuraa wal muudu jedhani.

Suura 11^{ffaa} : Dibduu

G/ Guchuma

Tajaajilli guchumaa dadhaa sukkummaa ykn. baskaa keessa kaa'uufi nama daheef ykn. dhibamee ciseef kan ittiin mooqa, marqaa ykn. harkisoo geessanidha jechuun, tajaajila cabaa guchumaafi dibduu (qorsee) akkas jedhani, cabaan guchuumaafi dibduu, mataa calii jirbii ittiin fo'anii ta'a. Namoonni beekumsa hojii suphee qaban ammoo qorsee cabaa kanaan durjuu suphee ittiin wal qiqixxeessu jedhani adde Bugulee Garbiichoo.

Suura 12^{ffaa} : Guchuma

H/ Hulle Farsoo Oromoo

Faayidaa hulleen farsoo Oromoo hawaasaa Oromoo aanaa kanaaf qabu odeef kennitoonni akkas jedhu, farsoon Oromoo dhugaatii aadaa hawaasa Oromoo aanichaa biratti beekamu meeshaa aadaa ittiin dhugamu ammoo hulle farsoo Oromoo kanadha. Farsoon kun hulle kanaan malee hindhugamu jedhu. Yaada kana Misgaanuun (2011:17), “Nyaanni aadaa meeshaalee aadaa faana hidhata qabu. Sababni isaas wantti nyaatamu jiraannaan wanti irratti nyaatamus ni jira.” jechuun ibseera. Akkasumas jedhu, dhibaayyuun gosti kamiyyuu hulle farsoo Oromoo kanaan malee hin dhibaafatamu. Eebba eebbisuuf biqilli eebbaa (dhugaatiin aadaa) kan dhiyaatu hulleedhuma kanaan ta'uufi dammiifi dhadhaan kan itti naqamu ykn. ittiin gurguramuufi urguufoo, qariiboo, farsoo geesheen, bulbulli dammaafi bishaan ittiin dhugama jedhu obbo Fufaa Teessoo.

Suura 13^{ffaa}: Hullee Farsoo Oromoo

I/ Xuruuree (Xuruursituu)

Xuruureen, bukoo nacciifi caabeetaa eeleetti naanneessuuf kan ooltufi darbee darbee ammoo jabboota reefuu dhalatan dhama ykn. bishaan ittiin ooga'uuf kan oolu ta'uu dubbatani adde Xajjiituu Shoonee.

Suura 14^{ffaa}: Xuruuree (Xuruursituu)

J/ Gaayyaa

Gaayyaan tajaajila tamboo ittiin xuuxuuf kan ooludha jechuun kan dubbatan obbo Usmaan Gammadaati. Ittuma fufuu, gaayyaan gasa lama: tokkoo jabaa ta'ee kan manumatti lafa kaa'uun namni qe'ee jiru yeroo barbaadeetti tamboo ittiin xuuxu ta'ee kan waliin itti tajaajillaman gaayyaa jedhamun kan beekamudha. Inni lammaffaa kun isa tokkoffaarra hammisaa uumamaan baay'ee xiqqaa ta'ee yeroo qe'eedhaa miilla fageeffatanii deeman bakka gahannitti harkarra keewwatanii kan tamboo ittiin xuuxan taatee feree jedhamuun beekamti

Suura 15^{ffaa} : Gaayya

K/ Quluu

Adde Birriituu Baqalaa quluun kan buna dafe mana bunni danfeetti argamuun ittiin dhugani. Yoo mana bunni dafeetti ollaan sababa da'uumsaa, dhibeefi ogeeyyiin meeshaalee aadaa harki isaanii hojiin yoo qabame bakka jiranitti quluutti bunni geeffameefi ittiin dhugan ta'uu ibsani. Namni buna dhugu quluu mataa isaa qabachuufi quluu isaa kan nama biraarraa adda baasee beekuuf mutaa abiddaan diimeessee boca adda addaa itti boca jedhani. Maalummaafi tajaajila quluu, Abdii Ismaa'iil (2007:70), akkas jedheera “Quluun bunaa, buqqee irraa kan tolfamu ta'ee hiriyyaa ganamaafi galgalaa manguddootaati. Bunni ummata Oromo biratti beekkamaa ta'uun meeshaalee buna waliin walqabatan beeksisuu danda'eera. Buqqee irraa dalagama.” jedha. hawaasini Oromoo Aanaa Iluu Galaanis akkuma hawaasa Oromoo Arsii meeshaa aadaa buqqeerraa uumamaan argamu kana beekumsa isaattiin mi'eessee tajaajila buna tiin dhuguutiif oolfatu qabaachuu isaati.

Suura 16^{ffaa}: Quluu

L/ Masaaqula

Tajaajilli masaaqulaa kan ijoolleen lagaa bishaan ittiin fidan ta'uufi kan yeroo karaa dheeraa deeman bakka gahanitti bishaan dhugaatii ittiin waraabbatanii dhugani.

Keessattuu, ijoolleen loon tiksan gateettiitti rarraafatanii deemuun bishaan dhugaatii ittiin waraabbatanidha. Akkasumas, yeroo namni nama bira hinjirre ofiin bishaan qicachaa harkaafi miilla dhiqachuufi hojii hojjechuuf oola. Ijoolleenis miillaafi harka dhiqachuu akka baranif dhuunfaatti kanameefi ittiin harkaa, fuulaafi miilla dhiqatuu jedhani. Karaa biraatiin odeef-kenniitoonni qorattu kan dubbatan tajaajilli meeshaa aadaa kanaa meeshaa ammayyaatiin waan bakka bu'amaa jiruufi gosni buqqee hadhaa'aa kanaa amma baay'inaan kan hin mul'anne ta'uu obbo Usmaan Gammadaatu dbbate.

4.2.8 Jijjiirama Meeshaalee Aadaa buqqee Hadhaa'aarraa Qophaa'an irratti

Mul'atu

- Jijjiiramni meeshaalee aadaa buqqee hadhaa'aarraa qophaa'an irratti mulatu kan bocaan walqabaatee mul'ate hin jiru. Gama tajaajilaatiin jijjiiramni mul'ate yeroo ammaa kana meeshaalee ammayyaa kan akka pilaastiikaafi sibiilarraa kan qophaa'an kan akka mi'a aannan itti elman, itti kuusaniifi dhadhaa ittiin olkaa'aaniifi bishaan harkaa keessaa dhiqatan faa ta'uu adde Xajjiituu Shooneetu dubbate.
- Haata'u malee, tajaajilaan bakka wal bu'uu keessatti pilaastiikiitti aannan eelmuufi kuusuun hubaatii qabaachuus adde Faantaayee Dureessaa akkas jedhu, meeshaa piilaastikiirraa qophaa'e qoraasuu kan hin mijjanneefi qoraasuma ofitti hinqabanneef aanaan qammansuun bu'aa aannaanii miidhaa jedhu. Obbo Gojjamee Gaaromaa ammoo, sababa qorichi farra armaa tibba Birraafi Arfaasaa biifamuuf, gostii boqqee tokko tokkoo badaa jiraachuufi oomishni buqqees xiqqaachuun mul'ateera jechuun jijjiirama mul'ate himaniru.

4.3 Maalummaa Migiraa, Adeemsa Hodhaa, Tajaajila Isaaniifi Afoola Meeshaalee Kanaan Walqabatan.

4.3.1 Maalummaa Migiraa

Odeef kennittoonni qorattuu manguddoota beekumsa aadaa hawaasichaafi tajaajila meeshaalee aadaa hawaasichaa qaban af-gaaffii gaafa 30/6/2009 WafiT aanaatti argamtee dhiyeesiiteef (aadde Buguulee Garbichoo, aadde Faantaayee Dureessaa, aadde Faaxumaa Xahaa, obbo Fufaa Teessoo, obbo Gojjamee Gaaromaa, aadde Jaalee Mootii, aadde Shaashiituu Olaanaafi obbo Usmaan Gammadaa)fi odeef-kenniitota ogeeyyii

meeshaalee aadaa migiraan hodhanii af-gaaffiifi daawwannaa gaafa 8/7/2009 qe'ee isaanitti argamtee taasiifatee (durbee Asaantii Mokoonniin, aadde Mastuu Gudee, aadde Tigist Mollaa, aadde Xajjiituu Lammeessaafi aadde Zarfee Kabbadaa) irraa odeeffannoon argatte akka armaan gadiitti qindeessuun qaacceessiteetti.

Migirri hodhaan ittiin hodhamu gosa marga kaanirra adda ta'uu, lafti migiraa lafa kaloo horii irraa adda bahee akka horiin hin dheenne kan dhorkamudha jedhu adde Zarfee Kabbadaa. Sababni isaas, migirri mataan isaa horiin nyaatame hodhaaf hin ta'u jedhani. Haala migirri itti mul'achaa jirus akkas jedhaniiru, amma migira maaltu jiraa? Maqaafi gurcuu isaatu jira; jechuun lafti migiraa qotameetu qixaa'ee, tibba Arfaasaasa lafti akka sirriitti qotamuuf qoricha hidda coqorsaafi marga adda addaa mancaasu biifana. Maqaan qoricha biifamuu kanaas, (Round Up) kan jedhamudha. Kana keessa hiddi migiraas gaaga'amee ijaan argaafiyyuu hawwamaa jiraachuu akkas jechuun mammaakani. **“Migirri** gibe gubannaan muriin lagaa boosse.” jedhu mitiree jechuun nama bu'aa migiraa beekutu horifi qoricha kana jalaayyuu baafata jedhani.

Adde Mastuu Gudee maalummaa migiraa akkas jedhani, migirri marga biraa irraa adda bahee kan beekamu ta'ee tibba Birraa guurree baqaqsinee akka gogu baaxii (guutuu) manaarra ykn. lafa dahoo afna kan. Migirri hodhaan ittiin hodhamu, gosa lama: migiraafi coqorsa ta'uufi garaagarummaa qabaachuu akkas jedhu, migirri kan baay'inaan argamuufi ittiin hodhamudha. Kunis, fiixeen mataa isaa tokko kan ta'eefi kan baqaqfamu jilbarraa gara fiixee mataattidha. Kan lammaffaa coqorsa jedhamu, mataa isaarraa baangoo qabu, kan baqaqfamu mataarraa gara jilbaatti ta'ee yeroo baay'ee ittiin hin hodhamneefi baay'iinaans hin argamndha. Coqorsaan meeshaa akka sabariitii, mi'a qoodaa dubaraa kan hodhaarraa qophaa'an faa ittiin hodhiina jedhani.

Ittuma dabaluun migirri osoo qacaree jilba hinbaasiin gurramuu akka qabu akka jedhu, migirri jilba baase, yeroo ittiin hodhinu kan ciccituufi harka nama hodhuus kan muru ta'uu ibsuun, migira guuruufi baqaqsuun hojii ijoollee gurguddoofi kan hadhoolii ta'uu dubbatani. Coqorsas ta'e migirri akkuma gaheen gurramee yoo baqaqfame malee, osoo hin baqaqfamin buluu hin qabu. Yoo buleellee, hubbootti bishaan hamma morma migiraa biraa gahuutti naqn'ee migira keessa buusnee bulchiinee, ganama baqaqsina. Migirri kan gurramee baqaqfamu osoo qaccaree jilba hin baasiin ta'uu qaba. Bakka na hanqateetti

ammoo migiras sutaas gabaadhaan bita. Gatiin meeshaa migiraan hodhame, durirra amma wayyaa akkuma kanaa gatiin migiraafi suta baay'ee mi'aadha. Sababni isaas, lafti migiraa qonnaan qabamuufi namni hodhaa hodhee bulu baay'achuun sababa mi'aa'uu migiraati jedhani.

4.3.2 Meeshaalee Hodhaa Migiraan Hodhuuf Barbaachiisan

Hodhaa hodhuuf meeshaaleen barbaachiisa maal faa akka ta'aniifi tajaajila akkamii akka kennan adde Tigist Mollaafi adde Xajjiituu Lammeessaan kan dubbatan akka armaan gadiitti dhiyaateera.

Tajaajila meeshaalee suura 18^{ffaa} jala jiran hodhaa migiraan hodhuu keessatti qaban odeeff kennitoonni akkas jedhu,

Mutaa: mutaan meeshaa sibiilarra qophaa'e qal'aa qabannaaf akka tolutti muka keessa baasuun qophaa'e ta'ee uraa migirri keessa hulluuqu uruuf fayyada. Kan suura 19^{ffaa} An mul'isudha.

Sutaa: sutaan migira dhaabbiiti gogogee hamamee qophaa'e. Suurri 18^{ffaa} Bn kana mul'isa.

dha. Migira bishaaniin laafe sutaarra naanneessuun akka hodhaan hodhamu guddachaa deemu taasiisudha.

Migira deedhii (canfii): migirri deedhiin kan alalaa hin cuuphamne ta'ee hodhaa halluu hin barbaanne ykn. alalaa makaa wal keessa ofaa ittiin hodhuufis ni ta'a. Kan suura 18^{ffaa} Cn kana mul'isa. Migira deedhii kan jedhameefis, akka migira alalaaf ooleetti abidda irratti bishaan danfeen hin afeellamne. Gosa hodhaa keessaa migira canfiin kan hodhamu horooboofi gingilchaadha. Sababa isaa yoo ibsan yeroo annan horoobootti elman halluun alalaa waan itti gadhiisuuf horooboon alalaadhaan hin hodhamu. Gingilchaanis nyaata harkisoo qopheessuuf waan ooluuf halluun alalaa akka nyaata qophaa'uutti hin gadhiifneefi jedhani.

Migira halluu cuuphame (alalaa): migiruma deedhiitu adeemsa halluu cuuphuutiin bishaan eelee sibilaa irratti danfiisuun halluu diimaa, magariisaafi cuquliisa gabaarraa binnee bishaanicha keessatti bulbbullee, naafxaa xiqqoo itti qicnee akka walgahuutti (hin

burranneetti) mukan warraaqsiinee waliin geenya. Migira halluu keessatti afeelame fuunee akka goggoguuf aduurratti afna.

Bishaan migira ittiin laaffiifatan: bishaan migira ittiin laaffiifanuu ho'aa ykn. qorraa ta'uu malaa jechaa, gaafan jerjeere bishaan ho'aadhaan migira jiisa. Bishaan ho'aan migira dafee jiisa hodhaanis nisia. Garuu mi'i hodhamu bareedina hin qabu. Gaafa hin jerjeerre bishaan qoraadhaanan jiisa. Bishaan qorraan dafee migira hin jiisuus hodhaanis hin hiiqu garuu mi'i hodhamu ni bareeda jedhani

Sheeterii: Hodhaan sheeterii walitti guduufuun jalqabamaa jechaa, m eeshaanhodhamee muramuuf ka'e marsaa dhumaa lamaan sheeteriidhaan hodhama. Hudduu gundoofi qunnaa akka yeroo dheeraaf tajaajila kennuu (hindhumne) erbee sheeteriidhaan itti hodhama. Akkasumas, rarraatoo meeshaalee aadaa buqqee hadhaa'aarraa qophaa'anis sheeteriirraa qophaa'uu danda'a. Suura 18^{ffaa} jalaa A-F jiranitti dhimma bahaa ogeeyyiin kun meeshaaleen aadaa migiraan kan hodhan ta'uu dubbatani.

Suura 17^{ffaa}: Meeshaalee hojii hodhaaf oolan

A/ Mutaa

B/ Suta

migira halluu cuphame (Alalaa)fi hin cuphamne

Bishaan migira ittiin Laaffiifatan

Sheeterii

4.3.3 Adeemsa Hodhaa Migiraan Hodhuu

Addee Xajjiituu Lammeessaafi adde Zarfee Kabbadaa akka jedhanitti, hodhaan hundi adeemsa walfakkaatuun kan hinhodhamne ta'uu dubbachuun gingilchaa hodhuun hodhaa kaanirraa adeemsa dheeraafi beekumsa addaa kan qabu ta'uu qorattuutti agarsiisani. Qorattuunis ragaa argatte akka armaan gadiitti qindeessuun mul'isteetti.

A/ Adeemsa Gingilchaan ittiin Hodhammuu

Adde Xajjiituu Lammeessaa hodhaa gingilchaa amaatii koo jalatan baree jechuun, yeroo ammaa kana gingilchaa qofa hodhuun kan jiraatan ta'uu kan dubbatan odeef-kennituu ogummaa hodhaa gingilchaa qabanidha. Guyyaatti gingilchaa tokko hodhanii kan oollan ta'uufi adeemsi hodhaa gingilchaa gocha waldura duubaa qabaachuu akkasitti ibsani.

Dura migira furdinaafi dheeriinaan walqixa ta'e filadheen sa'aatii walakkaadhaaf akka laafutti bishaan cuuphnee laafiissaa. Migira laafe tokko tokkoon fo'een fiixee jilba migiraa irratti guduunfa kun *sheetarii* fo'uu jedhama. Suurri 19^{ffaa} An kana mul'isa. Hojiin sheeterii fo'uu galgala yeroo maatiin walgahee manatti galefi namni irratti hirmaatu saala lachuu ta'ee kan umuriin hojii kanaaf gahedha. Sheeterii shantamatu gingilchaa guddinaan giddu-galeessa ta'e tokkoof oola. (Suura 19^{ffaa} Bn), kana mul'isa.

Lammaffaarratti, sheeterii shantama fo'amee qophaa'e kun walitti dhahama. (Suura 19^{ffaa} Cn), kana mul'isa. Uraan gingilchaa faayidaa ooluuf irratti hundaa'a. Yeroo baay'ee xaafii gingilchuufi boqqoloo horooraa ittiin gingilchuuf kan oolu uraan isaa dhidhiphaadha. Uraa gingilchaa bal'iisuufi dhiphiisuun kan danda'amu yeroo sheeteriin dhahamudha jedhani. (Suurri 19^{ffaa} Dn) kana mul'isa. Sadaffaarratti, sheeteriin niragacmaa jechuun, sheeterii dhahamee qophaa'e, massii dhumaarratti sheeteriidhumaan

jabeessanii wal-qabsiisu. Adeemsi kun ragacuu kan jedhamu ta'ee suurri 19^{ffaa} En kana mul'isa. Jabeessanii ragacuun kan barbaachiiseef akka hin jajjallanneefi jedhani. Arfaffarratti erga ragacamee booda migiraa qofaan ykn. alalaafi migira deedhii wal keessa ofuun marsaa jahaa hanga saddeetti irra naanneessuun hodhaamee muramaa jedhani. Suura 19^{ffaa} Fn kana mul'isa. Gingilchaan hodhu kana gabaa geesseen gurguradhaa jechuun gatiin hodhaa duriirra kan wayyuu ta'uufi migiraafi sutaa ittiin hodhan gabaadhaa kan bitan ta'uu dubbatani. Qorattuunis adeemsa hodhaan gingilchaa suura 19^{ffaa} n A-F walduraa duubaan akka gadiitti mul'isteetti.

Suura 18^{ffaa} : Adeemsa Gingilchaa Hodhuu

A/ Sheeterii fo'uu

B/ Sheeterii fo'ame

C/Sheeterii Dhahuu

D/ Sheeterii Dhahame

E/ sheeterii massiitti ragacuu

F/ gingilchaa hodhamee murame

B/ Adeemsa Meeshaaleen Migiraan Hodhaman kaan Qaban

Adde Zarfee Kabbadaa kan gundoofi massii hodhuun bulaan ta'uufi hodhaa hodhuu kan na barsiifte haadha kooti jedhani. Migira ittiin hodhuu tibba Birraa osoo qancaree jilba hin baasiin ijoollee koo waliin guureen sutaas haameen gogsee olkaa'a. Migiraafi sutaawarra qe'edhaa qabaniif qixxee baqaqseen haamee fudha. Bakka na hanqateetti ammoo gabaadhaan bitee ittiin hodhaa jechuun akka itti hodhan ittifufani. Migira canfii walitti guduunfeen hodhaa jalqaba. Yeroo jalqabaa masii hodhuunan harka hiikadhe jechuun massii tokko guyyaa tokko yoon irra oole nan muraa jedhani. Dura migira fo'amaa (sheeterii) walitti guduunfuudhaan migira hin fo'amiin itti suutachaa, erga qixxee barruu harka kootii guutee suta itti sutachaa waan barbaadame sana hodha jechaa, guyyaa sanbataafi ayyanaa hinhodhuu jedhani. Ittuma fufuun, hodhaan hundi geeggeessuudhaan hodhamee kan muramu miti. Kan cabsaa malee hodhamu massiin tajaajila kamiifu oolu yoo ta'u kan cabsaa xiqqoo barbaadan xiqqoo gara keessaatti cabsamaa hodhaman, gundoo, qunnaa, qorxii, gingilii fa'i. Kan cabsaa bakka lamaafi lamaa olitti barbaadanis jiraachuu akkasitti tarreessani horoo boofi qadaada isaa, qoloomshaashii, qadaada gingilii, qadaada leemaatii daabboo, leemaatiifi qadaada isaa, maaddii dhaabbiifi qadaada isaafi kkf. ta'uudha.

Adde Mastuu Gudee hodhaa hodhuu warraa koo jalattan baree jechuun, dura sheeterii waliitti guduunfeen jalqabuun, keessa leemaatii (maassii)n taakkuu sadii hanga sadii walakaa hodha. Lammafaarratti, sutaan sutadhee maassiirra qabun, bakka lamatti hirra. Hiraa tokko ol hambiseen tokko ammoo gad hambiseen cabsa. Adeemsi kun cabsaa jedhama. Isan hiree gad hambise golbeesseen miilloo leemaatiifi isan hiree ol hambise golbeesseen hidhii leemaatii hodhee muraa jedhani. Sadaffaarratti, qadaada leemaatiin

hodha. Qadaada hodhuuf, dura mataa qadaada leemaatii diriirseen jalqabuun keessatti cabsuun dhiphiiseen morma qadaada leemaatii itti baasa. Mormii qadaada leemaatii kan yeroo leemaatii banan harkaan qabatanidha. Mataa leemaatiitti ergan morma baasee booda suuta golbeessaa bal'isaan haadhatti ilaalaa (itti safaraa) yeroo qadaani haadhatti ta'e, sutaa gara keessatti gad cabseen sheeteriidhaan shafashafa marsaa lamaa hanga sadii hodheen mura. Kun ammoo haadhaafi ilmoon (qadaanni) akka wal irraa hin baqannee (akka walciniinuf) oola jechaa, meeshaaleen miilloofi qadaada barbaadan hundi akkasitti hodhamuu dubbatani.

Meeshaan hodhee kana yeroo baay'ee gabaa geesseen gurguradha. Gaafan gatii gaariitti gurguradhus jira. Gaaffan baadhee galuus jechaa. tibba Ganna hodhaan gabaa hinqabu migirris gabaadhaas ta'e goodaadha hinargamu. Tibba Birraatii kaasee hamma arfaasaatti migirriifi sutaan gatiin haa mi'aa'u malee hindhabamu jedhani. Yoon nama cidha qabu beeke ykn. dhagahe olliixoon geessa. Warri olliixoon itti geese gatii dacha naa kennu. Namni tokko tokko, gatii olliixoo horii gulummaa ykn. sa'a dabarsaa elmadhu naaf kennu jechaa bu'aa olliixoo geessuu qabu dubbatani. Akkasumas, warri dhimma qaban migira natti fidani imeeshaa barbaadan hodheefi gatti harka koo miidhaan, migira ykn. sutaafi maallaqa naaf kennan jiru jedhu.

4.3.4 Boca Meeshaalee Aadaa Migiraan Hodhaman Qaban.

Boci meeshaalee aadaa migiraan hodhaman kan hundaa'u jedhu adde Zarfee Kabbadaafi adde Xajjiituu Lammeessaa tajaajila meeshaa hodhamurrattidha. Kana keessatti meeshaan hodhamu kan cabsaa hin barbaanne, kan cabsaa xiqqoo barbaaduufi kan cabsaa lamaafi ol barbaadu jechuun boca meeshaalee qoodu. Haaluma kanaan

- tokko, meeshaa cabsaa malee geeggeessuu qofaan hodhamu keessaa massii tajaajila adda addaatiif ooludha.
- Lama, meeshaalee cabsaa xiqqoo (adeemsa boca geengoo ittiin jalqabamee irratti xiqqoo gara keessaatti) dabsuun golbeessuun hodhan kan akka gundoo, qunnaa, qorxii, haadha gingiliifi sabariitii fa'i.
- Sadii, meeshaa cabsaa bakka lamaafi lamaa olitti barbaadan kan akka horoo boofi qadaada isaa, qoloomshaashii, qadaada gingilii, qadaada leemaatii daabboo, leemaatii buddeeniifi qadaada isaa, maaddii dhaabbiifi qadaada isaa fa'i.

4.3.5 Afoola Migiraafi Meeshaalee Migiraan Hodhamanii Walqabatan

Afoolli migiraafi meeshaalee migiraan hodhamaniin walqabatan kun kan walitti qabame odeef-kenniitoota manguddoota beekumsa aadaa hawaasichaafi tajaajila meeshaalee adaa hawaasichaa qaban (adde Buguulee Garbichoo, addee Faantaayee Dureessaa, adde Faaxumaa Xahaa, obbo Fufaa Teessoo, obbo Gojjamee Gaaroomaa, adde Jaalee Mootii, adde Shaashiituu Olaanaafi obbo Usmaan Gammadaa)fi odeef-kenniitota ogeeyyii hodhaa migiraa (durbee Asaantii Mokoonnaan, addeMastuu Gudee, addeTigist Mollaa, adde Xajjiituu Lammeessaafi adde Zarfee Kabbadaa) qaban irraa yoo ta'u akka armaan gadiitti qindaa'ee dhiyaateera.

Mammaaksa migiraafi meeshaalee aadaa migiraan hodhamaniin wal-qabatan

A/ “Gingilchaan manaa gubannaan migirri alaa ililchite.”

B/ “ Migirri gibe gubannaan muriin lagaa boosse.” Jedhama.Kan mimmaman obbo Usmaan Gammadaati.

Ergaan mammaaksoota kanaa, firooma kan mul'isudha. Kunis gingilchaan mana keessatti dhimma itti bahamu migira isa alaa irraa qophaa'uu kan mul'isufi migirriifi muriin gosa marga ta'uun tokko isaan taasiisa. Kunis firooma wal irraa qabaachuu agarsiisa.

C/ “ Gingilchaan akka feetee barte baaqeelaa harcaafti.” jedhama. Kn dubbatan aadde Xajjiituu Lammeessaati.

Yaada mammaaksa kanaarraa kan hubatamu akkafeetee ta'uudha (gaddhiisii ta'uu) dha. Gingilchaan uraa midhaan keessaa kosii ittiin addaan baasuuf oolu ta'ee, uraan kun waan xixiqqaa ofkeessa gad dabarsa waan jajjabaa ammoo irra gingilchaarratti hambisa. Kana jechuun baaqeelaa hin dabarsu. Yoo gara tokkoon uratee uraan bal'ate baaqeelaa dabarsuu danda'a. Kallatti hin uranneen xaafii yoo buusu kallattii urateen ammoo baaqeelaa dabarsaa kanatu akka eetee taasise.

D/ “ Gundoon jalqaba bade xummurarratti nama rakkisa.” jedhama kan dubbatan obbo Gojjamee Gaaroomaati.

Ergaan mammaaksa kanaa of-eeggannoo taasiisuudha. Kana jechuun, gundoon jajjall'atee jalqabame jajall'ateetu xumurama malee xummura irratti sirreessuun ni rakkisa. Akkanuma jireenya gaggeessinu keessatti of eeggannoo taasiisuun barbaachiisa ta'uufi yoo of eeggannoo taasisuu baanne rokkoon nu mudachuu akka danda'u ta'uudha.

- **Weedduu Migiraafi Meeshaalee Aadaa Migiraan Hodhamaniin Wal-qabatan**

Hawaasni aanaa kanaa akkuma meeshaalee aadaa kanaa sirna adda addaa gaggeeffatu keessatti dhimma itti bahu, weedduu cidhaa keessattis wal qabsiisuun kan dhimma itti bahu ta'uudha.

Hidda gaaraa gotootee baata gundoon yee (2)

A/ Soddileenoo finna abbaasaa, finna haadhasaa

Forocee nyaata kunoo yee.

Sirbi olii sirba cidhaa kan gaafa jala-bultii gama intalaatti sirbamu ta'uufi dhaamsa walaloo sirbichaas adde Bugulee Garbichoo akkas jedhu, gundoon intalaan hodhame guddaadhaa guddina isaarraa kan ka'e hidda gaara tokko keessa jiru mara yoo irra kaa'anillee kan baatu ta'uudha. Gama gurbaatiin garuu qophiin cidha kan hinjirree ta'uufi hojii salphinaa gurbaan foon warra isaa nyaachaa akka jiru ta'uudha. Gabaabummatti caalmaa qophii cidhaa warra intalaa kan ittiin mul'isaniifi kan warra gurbaa ammoo faallaa kanaa ta'uu kan mul'isudha jedhani.

Yaa **gilgiii** lulee hoo (2)

B/ Kan ormaa hin beeku

Yaa siyyuu kee wannoon

Gundoo qorqaa bulee hoo

Jechaa wal jalaa qabaa mi'a qoodaa intalli fudhattee heerumtu dabareen tarreessaa akka itti fufaniifi sirba jala bultii gama warra gurbaatti sirbamu ta'uu adde Shaashiituu Olaanaa qorattuuf weeddisani. Dhaamsa sirba kanaas mi'a qoodaa (gonfaa) intalli fidhattee heerumtu keessaa tokko gingiliidha. Gigiliin ammoo bareedina qaba. 'Yaa gilgiii lulee' yaanni jedhu kana ibsa. **Gingiliifi gundoon** kun mi'a qoodaa kessaa dhabamuu hin qabannee ta'uu sayyoonni intalaa qaama hormaata keetu nyaatee jechuun kan ittiin

intalafi warra ishee meeshaalee kana qopheeffachuufi dhabuu ittiin qalbeeffachiisani jedhani.

C/ Horooboo guushii (x2)

Haadha kee yaabi yaa soddee bogoggoo buusii

Horooboon guushatee guushate (x2)

Soddeenoo haadha yaabbatee

Bogoggoo buufate.

Adde Jaallee Gaaroomaa yeroo ammaa kana durbi olaalee sirbatte heerumtu hinjirtuu jechuun sirbi olii kun qe'ee warra intalaatti kan sirbamu ta'ee, ergaan isaas gocha laguu saal-qunnamtii haadha isaa waliin kan raawwate fakkeessuun kan sirbamu ta'ee gochi akkanaa safuu ta'uu ittiin barsiisuu kan ooludha jedhu.

4.3.6 Maqaafi Tajaajilaa Meeshaalee migiraan Hodhamanii

Akkuma adeemsi hodhaa meeshaalee aadaa migiraan hodhamanii adda adda ta'ee, maqaafi tajaajillii meeshaaleen kun qabanis addaa addadha. Qorattuun ragaa kana kan arggatte odeefkeenniitota manguddoota beekumsa aadaa hawaasaafi tajaajila meeshaalee adaa hawaasichaa qaban (adde Buguulee Garbichoo, adde Faantaayee Dureessaa, adde Faaxumaa Xahaa, obbo Fufaa Teessoo, obbo Gojjamee Gaaroomaa, adde Jaalee Mootii, adde Shaashiituu Olaanaafi obbo Usmaan Gammadaa)fi odeef-kenniitota ogeeyyii hodhaa migiraa (durbee Asaantii Mookoonniin, addeMastuu Gudee, addeTigist Mollaa, adde Xajjiituu Lammeessaafi adde Zarfee Kabbadaa)irraa yoo ta'u suuran deegaaruun ibsaa argattee waliin akka armaan gadiitti qoqqooduun dhiyeessiiteetti.

A/ Horooboo

Adde Zarfee Kabbadaa okolee buqqee hadhaa'aafi migiraan hodhame (horooboon) kan aanaan ittiin elmaniifi hawaasichaa keessatti kabajaafi safuu kan qaban ta'uu akkas jedhani, horooboodhaan sa'a eelmuun gaarummaa qaba. Qoraasuuf kan mijatuu, qadaada waan qabuuf ittiin ol kaa'uufis kan toluufi yoo nama harkaa kufes kan hincabne ta'uu dubbatani.

Suura 19^{ffaa} : Horooboo

B/ Gingilchaa

Faayidaa gingilchaan migiraan hodhame kennu obbo FufaaTeessoon akkas jechuun ibsu, gingilchaan migiraan hodhame gaafa intala keewwatan haati intalaa, itilleerra intala keewwatamtuufi addooyyee ishee wajjiin teessiisuun biqila milkiif biqilchite gingilchaa gundoorra keessee fuuldura intalaa itilleerra keessi. Gingilchaan dhiyaate haaraafi kan migiraarraa hodhame ta'uu, akkasumas baay'ee guddaa ykn xiqqaa kan hintaane ta'uu mirkaneeffachuun jarsooliin warra gurbaa buna duudaa fidanii dhufan gingilchaatti guutu. Jaarsooliin warra gurbaafi intalaa biqila milkii walharkaa fuudhanii ilaaluun milkiin qajeeltu ta'uu erga mirkaneefatanii bunicharra qawwee dagalchuun qarshii hamma maqaa isaanii ibsu qawwee bukkee kaa'u. Gurbaanis seera ayyoofi abbootiin irreessa ulmaa'ii of harkaa qabuun qarree intalaatti al-sadii aggamuun intala keewwatata jedhani. Dabalataanis, gingilchaan aadaa fuudhaaf heerumaa keessatti qooda qabaachuu akkas jedhani, ilma dhiiraa fuudhaaf qophaa'eef miinjeetu kadhatama. Warra gurbaa miinjummaaf kadhatamuu yoo heyyaman warri kadhatan buna duudaa fudhanii deemuun, bunicha gingilchaa dhiyaateef irratti naquun warra gurbaa miinjummaaf filatameef kennamaa jedhani. Tajaajjila gingilchaa kan biraa akkas jedhani, mana ayyaanaatti waan irreessaa gingilchaa migiraa dhiyaateerra keewwannaa jechaa gaafa ateetee facaafatan qabuus akkas jedhani, marga jiidhaa (coqorsa lo'aa) ittiin facaafatan gingilchaa irra kaa'ameetu dhiyaataa jedhu.

Karaa biraatiin tajaajilli gingilchaa tibba Birraa boqqolloo asheetiirraa nyaata aadaa harkisoo qopheessuu keessatti qabu akkasitti ibsu, gingilchaan nadhii midhaaniifi cuunfaa boqqolloo ittiin adda baasuuf akka oolu dubbatani

Suura 20^{ffaa}: Gingilchaa

Fakkoommii Gingilchaa

- ✓ Qarree durbaa yeroo qorarii rifeensa hafe dhahan, dura gidduu buqqee mataa rifeensa isaa folee (milaaccii)dhaan naanneessanii qoru (haadu). Gocha kana sheeterii dhahuutti fakkoomsu. Itti aansuun qarree qorameetti rifeensa hafe naanneessanii dhahu. Adeemsa kana sheeterii fo'ame massiitti sheeteriidhaan ragacuun migiraan itti geeggeessanii hodhuutti fakkeessu jedhani obbo Gojjamee Gaaroomaa.
- ✓ Akkasumas uraa gingilchaa mul'istuu waan fuula duraati jechuun gaafa naqataa gingilchaadhaan biqilli milkii dhiyeessuu kanaatti fakkoomsu.

Mana ayyaanaafi mana eeker dubbistuutti waan irreessaa gingilchaarra kaa'uus gingilchaan waa adda baasaa kan jedhutti fakkoomsuu jedhani.

C/ Massii

Adde Mastuu Gudee bu'aa massiis akkas jedhani, buddeen ykn. caabeetaa (daabboo) eeleeerraa ittiin baasuuf oola. Amma amma ammoo, warri konkolaataa konkolaachiisan teessuma isaanii irra ka'achuun irra taa'u jedhani.

Suura 21^{ffaa}: Massii

D/ Gundoo

Tajaajila gundoo akkas jedhu, adde Xajjiituu Lammeessaa, aadaa fuudhaafi heerumaa hawaasichaa keessatti intala heerumsiisaniif gundoon mi'a qoodaati. Intalli gosa heeruma kamiinuu heerumte akka aadaa hawaasa kanaatti gaafa mana warraatii baatu gundoo booreetu kennamaafi. Aadaa fuudhaafi heerumaa keewwata keessatti gaafa intala keewwatan biqilli miilkii gundoorra gingilchaa kaa'aanii kan ittiin dhiyaatuufi gaafa cidhaa firaa ykn. nama duuni itti galeefis buddeena gumaata ykn. kan gaddaa ittiin geessu. Akkasumas, gosa midhaanii callaas ta'e xaafii ittiin soru.

Suura 22^{ffaa} : Gundoo

E/ Leemaatii Buddeenii

Leemaatiin buddeena tolfame keessa kaa'achuuf kan ooludha kan jedhan adde Mastuu Gudeeti. Yeroo cidhi firaa jiraate gumaata warra cidha qabaniif buddeena ittiin geeffamas jedhu.

Suura 23^{ffaa} : Leemaatii Buddeeni

F/ Gingilii

Adde Bugulee Garbichoo tajaajila gingilii akkas jedhu, mi'a qoodaa (gonfaatti). Gaafa cidhaa gingiliitti haati intalaa atara hororamaa ykn. missira itti naqxee kenniti. Intaalli heerumte kun ammoo gingilii kanatti bara heerumte irraa kaastee Birraa birii Masqala

warra isheetiif **masqala** faffatoo buddeenii ittoo dhadhaa ykn. fooniin qophaa’e fiddiif jedhani.

Suura 24^{ffaa} : Gilgiii

G/ Qolomshaashiin

Adde Zarfee Kabbadaa tajaajillii qolomshaashii yeroo bunni danfu qursiin bunaa kan ittiin dhiyaatufi yeroo mana warra du’aa olla buna danfe geessan qursii bunaa ittiin geessuu jedhani.

H/ Qorxii

Tajaajilli isaa daakuun marqaa ateetee, marqaa ulmaa cidhaafi dahumsaa kan ittiin dhiyaatudha jedhu.

I/ Sabariitii

Adde Xajjiituu Lammeessaa, tajaajilli sabariitii uffannaafi meeshaa gaafa ateetee facaafatan ittiin faayaman keessa keewwatanidha jedhani.

J/ Maaddii dhaabbiin,

Addee Faantaayee Dureessaa tajaajilli maaddii dhaabbii, gaafa Ayyaana Masqalaa, gaafa cidhaa, gaafa kenna Ayyaana Abbaafi kkf. nyaanni maaddii dhaabbii kana irratti nyaatama jedhani.

K/ Qunnaa

Tajaajilli qunnaa jedhu addee Zarfee Kabbadee midhaan gosa kamiyyuu ittiin safaruuf kan ooluufi golboo waan ta’eef midhaan deedhiis ta’e daakuu ittiin naquuf kan oolu ta’uu dubbatani.

4.3.7 Jijjiirrama Meeshaalee Aadaa Migiraan Hodhaman irratti Mul'atan

Jijjiirramni meeshaalee kanaan walqabatee mul'ate akkasitti dubbatani

- migirri waan mi'aa ta'eef, meeshaa laastiikii maadaabaraa jedhamuufi kuulaa bu'aa warshaaammayyaa ta'e kanaan hodhaamaa jiraachuu. hodhaan pilaastikii maadaabaraafi kulaan hodhamu kun garuu tajaajila hodhaan migiraan hodhame kennu waan ho'aa abiddaarraa baasuuf hin oolu. Ogeeyyii kanaafis kan gatii baasuuf isa migiraan hodhame ta'uudha jedhu Adde Xajjiituu Lammeessaa.
- Meeshaaleen dur migiraarraa hin hodhamne amma hodhamaa jiraachuufi aadaa fuudhaafi heerumaa keessatti akka mi'a qoodaatti kan tajaaila kennaa jiran keessaa 'yee saaloon masoobiifi acaawaachiin isaa mula'chuufi 'yee qurs maqrabaa fa'i jedhu Adde Zarfee Kabbadaa.
- kan dur hodhaman amma hodhamaa kan hin jirreefi maqaafi tajaajilli isaanillee dhalootaan irraanfataamaa jiraachuu fa'ii jedhani Jaalee Mootii.
- Namni hodhaa hodhee bulu baay'achuun gatiin migiraafi sutaa bittaa mi'aa'uun jijjiirama mul'atedha jedhani adde Xajjiituu Lammeessaa.

4.4 Maalummaa Biyyee Suphee, Adeemsa Hojii Suphee, Tajaajila Meeshaalee Kanaafi Afoola Meeshaalee Kanaan walqabatan.

4.4.1 Maalummaa Biyyee Suphee

Maalummaa biyyee suphee, odeef kennitoota qorattuu hojjeettota WAFiT. aanaa Iluu Galaan gaafa 30/6/2009 waajirichatti argamuun af-gaaffii dhiyeessiteef (adde Adaanuu Tashoomaa, obbo Ahimadiin Kadir, obbo Dassaleeny Abbabaa, obboo Jootee Maaruu, obbo Waldee Maaruu fi adde Zamzam Ibrooshee) odeef-kenniitota ogeeyyee meeshaalee aadaa suphee (adde Faayiituu Gonfaa, adde Goobanee Camadaa, adde Jamiilaa Siiraj, adde Mastuu Kabbadaafi Durbee Nasahee Hurriisaa) qe'ee isaanitti argamuun meeshaalee hojii supheetiif barbaachiisaniifi adeemsa hojii suphee gaafa, 9_10/7/2009 qe'ee isaanitti argamuun daawwannaa taasiftee fi afgaaffii dhiyeessiteen ragaa walitti qabdee qoqqooduun, gulaaluufi qindeessuun akka armaan gadiitti qaacceessuun dhiyeessite.

Obbo Dassalany Abbabaa akkas jedhu, biyyee suphee adda addaa aanicha keessatti kan argamu ta'uufi gosti isaanis: biyyee suphee daalachaa, biyyee suphee gurraacafi biyyee suphee cirrachaa'aa fa'aa ta'uu ibsani. Bakki addaa biyyeen kun itti argamu: Luuwwee, Raasaa, Hora Dirqii, Tulluu Jaatoo jala, Doorii, Gasaasoo fa'i. Lafti biyyeen kun irraa jirus kan kallattiin addatti bahee ogeeyyii kana tajaajilu osoo hin ta'iin, kan ogeeyyiin nama dhuunfaarraa (abba qabiyyee lafaatiif) kiraa kanfaluun itti tajaajilaman ta'uu dubbatani.

Adde Goobanee Camadaa amala biyyeen suphee qabus akkas jedhu, gurraacha ta'ee kan bishaaniin laafuufi hin laafne, kan daalacha ta'ee bishaaniin laafuufi hin laafnee yoo ta'u, biyyee kana meeshaa hojjeenu irratti hundofneetu itti fayyadamnaa jedhu. Sababni isaas gosti biyyee suphee hundi meeshaa supheerraa qophaa'an hundaaf waan hin ooleefidha. Biyyeen suphee eelee buddeena ittiin dhoofnuufi kan meeshaalee kaan ittiin dhoofnu tokko miti. Akkasumas, biyyee eelee buddeenii ittiin dhoofnu lafa keessa gad fageessuun qonnee argannuufi biyyeen kun kan amala shokoksuu qabuudha jechuun addummaa isaan gidduu jiru ibsani. Akkasumas, meeshaaleen biyyee supheerraa dhahaman haala lamaan tajaajilaaf kan oolan ta'uus akkas jedhu, meeshaaleen akka gomboo durbaa, sunsumaa, meeshaa cileerratti bobeeffatan (girgirraa), kan irratti ixaana aarfataniifi kkf. osoo hin siileeffamiin tajaajilaaf kan oolan yoo ta'u, kan siileeffamanii tajaajilaaf oolan keessaa kan akka gaanii, jaanoo, hubboofi caabii xuwwee ittoo, eelee buddeenaafi eelee beeddeeti jedhu.

4.4.2 Gosoota Biyyee Hojii Supheetiif Olan

Biyyee Suphee Gurraacha: Biyyeen suphee gurraachi jedhu adda Jamiilaa Siiraaj, yoo bishaan itti naaqame kan bishaaniin bulbulamuufi hin bulbulamne qaba. (Suurri 26^{ffaa} AfiBn) kana mul'isa. Lachanu hojii suphee keessatti wal tumsuun bu'aa buusu. Meeshaan biyyee suphee kanaarraa qophaa'e osoo hingubaminis, erga gubamees ni gurraachaa'a jedhani

Suura 25^{ffaa}: Biyyee suphee gurraachaafi cirrachaa'aa gurraachaa

A/ Biyyee suphee gurraacha bullaa'aa

B/ Biyyee suphee gurraacha cirrachaa'aa

Suura 26^{ffaa}: Meeshaalee biyyee suphee gurraacharraa qophaa'an

Biyyee suphee daalacha: akka adde Goobanee Camadaa jedhanitti biyyeen suphee daalachiis kan bishaaniin laafuufi hin laafne qabudha. (Suurri 28^{ffaa} Cfi Dn) kana muli'sa. Gosa biyyee kanaan meeshaaleen hojjeetaman osoo hin gubamiin ni daalachaa'u erga gubamanii nidiimatu jedhani

Suura 27^{ffaa}: Biyyee suphee daalacha

C/ Biyyee suphee daalacha bullaa'u

D/ Biyyee suphee daalacha

cirrachaa'aa(hinbulloofne)

Suura 28^{ffaa}: Meeshaalee biyyee suphee daalachaa'aa irraa qophaa'an

4.4.2.1 Meeshaalee hojii Suphee Dhahuutiif Barbaachiisan

Bu'aa meeshaaleen kun hojii suphee keessatti qaban adde Jamiilaa Siiraaj akka kanatti ibsu,

Bishaan: bishaan kun mi'atti naqatanii ittiin durjii supheefi harka ittiin hojjeetan laaffisuuf oola jedhu.

Muka boqqoolloo, qorseefi shobbooqoo babbaqaqe: meeshaaleen kun sadan bu'aa qaban durjii suphee ittiin bakka yabbateerraa haphiisuuf (dirra meeshaa hojjeetamaa jiruu ittiin walqixeessuuf) oola jedhani.

Qiiraacii, qiraacii hojii supheetiif akka oolutti mooyyeetti tumuun ykn. dhakaa daakuutti daakuun biyyee bukaa'eetti firfirsaa waliin makaa bukeessu. Kunis durjii suphee akka jabaatuufi meeshaan dhahamu akka abidda hin fuuneef oola.

Suura 29^{ffaa}: Meeshaalee durjii suphee ittiin meeshaa hojjeetamaa jiruurraa haphiisan

E/ Qorsee

F/ Muka boqqoolloo

G/ Shabbaqoo babbaqaqe

H/ Qiiraacii

I/ Bishaan

4.4.2.2 Adeemsa Hojii Suphee

Hojiin suphee meeshaa dhahamu irratti hunda'aaun akka adeemsa duraa duubaa qabu adde Mastuu Kabbadaan akkas jedhu, biyyee suphee qonnee gara mana finne waan hinbarbaachiifne qubaan keessaa gurree, qulqulleessinee akka goguti aduurratti afna. Jiidhinni isaa akka qooruuf aduuratti afnee yeroo goge meeshicha dhahuu itti fufnaa jedhani.

A/ Hojii Eelee Buddeenaa

Adde Faayiituu Gonfaa ogummaa eelee buddeenii dhahuu qaban duraa duuba hojii eelee buddeenaa yoo ibsan akkas jedhu, tokko biyyee suphee hojii eelee buddeenitiif oolu qopheeffadheen bishaan qulqulluudhaan biyyicha bukeesseen sirriitti dura harkaan achii miillaan sukkuma. (suurri 30^{ffaa} Afi Bn gadii kana mul'isa). Kan sukkumeen bukeessee kun durjii jedhamaa jechaa, eleen buddeenaa durjiin isaa sirriitti sukkumame akkuma eelee gaarii ta'ufi bulu kan hin sukkumamne ammoo buddeenas hintolchuu hinbuluusii jedhani.

Suura 30^{ffa} Yeroo Biyyee suphee eelee Buddeenii Dhahuuf Oolu Bukeessan

A/ Miillaan yeroo bukeessan

B/ Harkaan yeroo bukeessan

Lammaffaarratti, durjii kana guyyaa shaniif boolla qophaa'e keessa kaa'a. Saddaffaa, durjii boolla keessaa kan eelee tokko tokkoof ta'u qoodeen qiiraacii tumamee ykn. daaknee qopheeffadhe ykn. biyyee suphee ciirrachaa'aa tumee ykn. daakee qopheeffadhe itti firfirssaa sirriitti sukkuma. Arfaaffaa, biyyeerraa madabii qophaa'e irratti huccuu ykn. laastiikii bal'isee afuudhaan durjii hamma eelee tokkoof ta'u huccuu ykn. laastikii bal'ise irratti eelee dhaha. Eeleen dhahame kun, ammas bulii shaniif bakka dhahametti turuu qaba. (suurri 32^{ffaa} An kana mul'isa). Shanaffaa, eelee dhahamee goge kana huccuu ykn. laastikii irratti dhahameerraa ol qabeen biyyee diimaa bishaaniin qal'iisee bulbulee naafxaa boba'aaf oolu itti makeen fuula eelee diba. (suurri 31^{ffaa} Bn gadii kana mul'isa).

Suura 31^{ffaa}: Eelee Buddeenii Dhahame

A/ Eelee madabii irratti dhahame

B/ Eelee biyyee diimaafi naafxaa dibamaa jiru

Hamma goguutti ol qabeen hirkiisee yeroo biyyeen itti dibe irratti goge huccuu Oromoo (huccuu jirbii irraa qophaa'e) nan rigee irraa baasa. Itti aansuun qoraan ykn. kaboota jala naqeen eelee lamaa hanga shanii waliitti hirkisee dhaabee irras qoraaniifi kaboota naqeen gubee, huccuu harka kootti yabbiffadheen eeleen gube ittiin qabee dikee loonii qopheeffadheera kaa'a. Yeroo xinnoo qabbanoofte gomanjara tumame fuula eeleetti firfirsee dugda eelittii faltii loonii akka jabbaattuuf kan diban ta'uufi eelee sadii_shanii baatanii gabaatti ykn. mana nama beellamanitti geessuun yoo harree kiraa argatan ammoo eelee shanii_saddeetti guuboo keessa kaa'uun irratti fe'anii kan gurgurataniifi hojiin eelee yeroo dheeraa kan fudhatu ta'uyyuu odeef-kenniituun garuu, eelee dhahuun hojii isaanii waan ta'eef waljalaanan hojjeedhaa harki na hinqooruu jedhani. Gatiin eelee buddeenaa bay'eessaa, durirra amma wayyaa jedhu. Hojii suphee dhahuu kanaan bare amaatii koo jalatti jechaa tibbi Gannaa hojii supheetiif hin mijatu, galgalas hojiin suphee hin

hojjeetamu. Guyyaa Sanbataa hojjiin suphee hin hojjeedhuu, guyyoonni kaan akka amantaa nama hojicha hojjeettuttidhaa jedhani.

Adde Obsee Haayilee ammoo gosti eelee amma hojjeedhuu sadii: eelee buddeenaa, eelee daabboofi eelee beeddeeti jechuun hojiin eelee beeddeefi eelee daabboo kan eelee buddeenaarraa addaa akkuma meeshaalee kaanitti dhahamaa jechuun eelee dhahuu kan baran amaatii isaanii jalatti ta'uufi yeroon hojii eeleetiif hin mijanne ji'a Fulbaanaafi Onkololeessaa waan bubbeen eelee dhodhoosuuf tibba gannaas roobni waan dhahuufi gubuuf roobni rakkisuuf jechuun hojii eeleerratti kan hirmaatan haadholiifi ijoollee durbaa gurguddoodhaa jechuun eelee kan siileefatu nama bitee itti tajaajilamudhaa jedhani.

B/ Adeemsa Hojii Jabanaa

Adde Mastuu Kabbadaa beekumsa hojii jabanaa qaban akkas jedhu, jabanaa dhahuu kan baran maatii isaaniraa akka ta'eefi hojiin jabanaa guyyaa lamaa hanga sadii kan fudhatu ta'uu dubbachuun adeemsa isaas tokkoffaa, biyyee suphee bishaan qulqulluudhaan bukeessuun sukkumee, qiraacii tumamee ykn. daakamee qophaa'e ykn. biyyee suphee cirrachaa'aa tumamee ykn. daakamee qophaa'e itti firfirsaa sirriitti sukkumeen qopheessa. Lammaffaa, muka rog arfee (xawwuulaa) qophaa'e irraatti biyyee bukaa'ee qophaa'e qunxuruun irratti garaa jabanaa jalqaba. (suurri 32^{ffaa} gadii kun kana mul'isa)

Suura 32^{ffaa}: Yeroo jabanaan dhahamu

Akka durjiin bakka tokkotti furdatee bakka biraatti ammoo hin haphanne meeshaan ittiin walqixeessuuf oolan kan suura 28^{ffaa} E-H jala kan mul'isan kanaan fayyadamuun garaa jabanaa dirri isaa walqixeessa mormaa gadii jabanaa dura dhaha. Lammaffaa, mormaa

gadiin jabanaa yeroo xiqqoo goge mormiifi funyaan jabanaa itti dhahuun, dhuma irratti gurroon irratti dhaha.

Sadaffaa, jabanaa dhahamee goge lafa xiqqoo gad dhooqqataa ta'e keessatti jabanaa kudhanii_ kudha-shanii ta'u gurroo isaanii walitti gagaragalchuun qoraan ykn. muka boqqoolloo hojii kanaaf qophaa'e jabanaarra walqixxeessanii dagalcheen guba. Jabanaa digdamaa_afrtamaa ta'u akka hincabneetti gidduu isaa cidii naquun dugdatti baannee gabaatti gurguradhaa jechuun gatiin jabanaa duriirra har'a wayyaa jedhu.

C Adeemsa Hojii Gomboo Durbaa

Durbee Nasgahee Hurriisaa, gomboo durbaa dhahuu ollaa jalatti akka baraniifi meeshaalee akka jabanaa mi'a ixaana irratti aarsan faa dhahuu akka beekan dubbatani. Jalqaba, biyyee suphee goge bishaaniin bukeessee sukkuumaa qiiraacii ykn. biyyee supheecirrachaa'aa qopheeffadhe itti firfirsaa sukkumee qopheessa. Lama, yeruma sana durjiin sukkuumee gomboo tokko tokkoof ta'u harkaan madaalaa qunxuraa harka koorratti gomboo durbaa kana dhaha.

Suura 33^{ffaa}: Yeroo Gomboon Durbaa Dhahamu

Sadaffaa, gomboo durbaa gogee baheef digdamaa hanga shantamaa baay'atu mataa isaanii walitti hihirkiisaa gidduu isaanii cidii kaa'aa kaboota itti naanneesseen guba. Dugdatti baadhee gabaatti gurguradhaa jechaa hojiin gomboo tibba cidhaa qofa kan hojjeetamu ta'uufi hammi gomboo kun baay'ee xiqqoo ta'uu ammoo akkas jedhani, wanni gombootti naqamu konyee harkaa nama guddaa tokko hin caaluu jedhani.

4.4.3 Boca Meeshaaleen Biyyee Supheerraa Dhahaman Qaban

Meeshaaleen aadaa biyyee supheerraa qophaa'an boca adda addaa qabaachuu adde Faayitii Gonfaa akkas jedhu, bocni eelee buddeenaa akka hin golbaneef madabii ol ka'aa biyyeen irra diriirfame fayyadamuufi eeleen boca geengoofi hin golbanne qabatee achumatti akka goguuf huccuu furdaa ykn. pilaastikii furdaa biyyicha irra afuun dhahu. Eelee beeddeefi eelee daaboon ammoo lafa boolleessuun biyyee jala afuun irratti dhahaa harkaan boca itti baasu.

Meeshaaleen suphee irraa dhahaman baay'een isaanii hamma boca barbaadame qabatanitti harkaan kan kakkaroorfaman tu'uufi qaamni meeshaalee kanaa hundi kan walfaana hin dhahamne ta'uun bocamuu jedhani. Qaama hunda erga walitti qabsiisanii booda osoo meeshichi hin gogiin muka qal'aadhaan boca adda addaa kan itti bocamanii kan akka jabanaa qadaada xuwwee ittoo mi'a ixaana itti aarfatan fa'i jedhu. Akkasumas, meeshaaleen dur dhahaman bocni isaanii kan midhagiina hin qabne ta'uu adde Jamiilaa Siraaj dubbachuun meeshaaleen har'a dhahaman midhagiina qabaachuun jijjiirrama ta'uu ibsaniru.

4.4.4 Afoola Meeshaalee Supheeraa Hojjeetameen Walqabatan

Qorattuun odeefkennitoota beekumsa aadaa hawaasaafi tajaajila meeshaalee aadaa qaban (adde Buguulee Garbichoo, adde Faantaayee Dureessaa, adde Faaxumaa Xahaa, obbo Fufaa Teessoo, obbo Gojjamee Gaaroomaa, adde Jaalee Mootii, adde Shaashiituu Olaanaafi obbo Usmaan Gammadaa) af-gaaffii gaafa 30/6/2009 WafiT aanichaatti argattee kan dhiyeessiteefi ogeeyyii odeef kennitoota ogeeyyii suphee (adde Faayituu Gonfaa, adde Goobanee Camadaa, adde Jamiilaa Siiraj, adde Mastuu Kabbadaafi Durbee Nasgahee Hurriisaa) gaafa, 9fi10/7/2009 qe'ee jireenya isaanitti argamuun af-gaaffii dhiyeessuun meeshaalee hojii kanaaf barbaachiisaniifi adeemsa hojii meeshaalee kanaa daawwannaa taasiisteen odeeffannoo armaan gadii kana qaaccessiteetti.

- **Mammaaksa Meeshaalee Biyyee Supheeraa Dhamaniin Walqabatan**

1/ “ Ogeettiin **eelee** fayyaa gurgurtee cabaatti nyaatti ykn. bulti.” Jedhu.

2/ “ Warri **eelee** dhahu eelee cabaatti nyaata.” Jedhama. Jechuun kan mammaakan adde shaashiituu Oolaanaati.

Mammaaksonni lamaan olii kun ergaa walfakkaatu dabarsu. Hiikni isaanii ilaalcha gadi aanaa ogeettiin ofiif qabduudha. Meeshaa gaarii harka isheetiin hojjeette maamltoota isheetii hawwiti. Anis namaa meeshaa fayyaatan buluun qabaa jettee ofiif hinhawwitu. Ergaa jedhu qaba jedhani.

3/ “ Eelanii eele dhaabbatu.”

Kan himan adde ,Goobanee Camadaa yemmuu ta’an, dhaamsi mammaaksa kanaajedhani nyaatanii buluun kan danda’amu yoo hojjeetani (yoo dhama’anii) kan jedhudha. Akka aadaa hawaasa Oromoo aanaa kanatti, ganama bariifi gatamoo eele dhaabbatanii waan ittiin nyaatamus qopheeffatu. Qophiin nyaataa kun human, baasiifi yeroo waan barbaaduuf dhamaatii qabaa nama dhamaasaa (nama eelchaa) ergaa jedhu qaba.

4/ “ Garaa kutii beelaa eele sagal dhaabu.” Jadhama.

Ergaan mammaaksa kanaa beela’uu dhiisuuf falachuu ta’a. Hamma fedheeyyuu baay’atus; beela’uu; maatiin tokko al tokkootti eele tokko dhaabbatee nyaata bilcheeffata. Akka mammaaksa kanaatti ammoo beela garaa kutuuf eele sagal walbira dhaabuun maatiin nyaata qopheeffachuu mul’isa.

5/ “ Kan koo akkuma duri utubaa narraa qabaa jette eeleen manni gubanaan.” kan jedhani adde Mastuu Kabbadaa yemmuu ta’an dhaamsi mammaaksa kanaas jedhu, eeleen kan miidhamtu gubachuun osoo hin ta’iin yoo cabde ta’uudha. Abiddaan gubachuun eelee haaraa miti. Eele kan miidhamtu (tajaajiila kennuu dhabdu) utubaan mana gubatee yoo itti kufe cabdedha.

6/ “ Ammas maali? Duras maali? jette eeleen manni gubannaan” jedhama.

7/ “Koo hammuma duri jette eeleen mana keessa gubatee” jedhu. Kan mammaakan adde Jaallee Mootiiti.

Ergaan mammaaksoota tartiiba 6^{ffaa} fi 7^{ffaa} rakkoo ibsachuu ta’a. Eele abiddarra ka’amteetu tajaajila kenniti, ammas abiddaan mana keessa gubachuun ishee midhaa ta’uu kan mul’isedha jedhani.

8/ “ **Okotee** beelaa abbaatu jala tuqata.” jedhu. Kan dubbatan, obbo fufaa Teessooti.

Hiikni mammaaksa kanaa jedhu, rakkoo isaa abbaatu beeka jechuu ta’a. Namni beela’e nyaanni akka dafee gahuuf (bilchaatuuf) okoteetti daddafee bobeeffatee nyaata bilcheefatee nyaatee beela jalaa baha ergaa jedhu qaba jedhani.

9/ “ **Hubboo**, har’a kan warraa miti kootii ka’ii jette intalli bishaan hubboo hir’uu waraabuu barte.” jedhu kan himan adde Faayituu Gonfaa yemmuu ta’an, ergaan mammaaksa kanaa, of jaallachuu mul’isa. Intalli yeroo mana warra ishee jirtu bishaan hobboo hir’uu waan waraabduuf baachuutti itti salphata. Gaafa mana baate ammoo akka mana warra isheetti hir’iistee yoo baatte bishaan ishee hanqata waan ta’eef, hubboo guuttee waraabde osuma itti ulfaatuu kan ishee waan ta’eef baachuu ishee kan mul’isedha.

10/ “**Waciitiin** haati manaa cabsite fayyaadha. “ jedhama. Kan himan adde Mastuu Kabbadaati.

Ergaan mammaaksa kanaa, ol aantummaa kan ml’isudha. Waciittiin yoo haadha manaa harkatti cabee maaliif cabsiiteen hinjiru. Akkasumas, yoom akka cabellee hinbeekamu. Mana kana abboomu ishee ta’uu kan mul’isudha jedhani.

11/ “ Buddeena nama quubsu eeleerretti beeku. “ jedhu. Dhaamsi mammaaksichaas, abdii waan tokkorraa dhabuu kan mul’isu ta’ee, buddeenni eeleerra jiru guddaa ykn. furdaa ta’uu ilaaluun buddeenni eelichaan tolfame kan beela nama baasuufi hin baasne ta’uun akka beekamudha.

- **Weedduu Meeshaalee Aadaa supheerraa Dhahamaniin wal-qabatan**

- 1/ Leensa leensa yaa **gomboo**
 Eessa geessa yaa obboo?
 Biyyi eessa? Sin gaggeessaa. (x2)

Akkas jechuun sirbaa nu gaggeessu ture jechuun walaloo sirbaa, yeroo sirbi kun sirbamufi dhaamsa walaloo kanaa qoratuutti obbo Fufaa Teessoo akkas jechuun himani. Sirbi kun kan sirbamu qe’ee warra gurbaatti ta’ee gaafa cidhaa yemmuu gurbaan hamaamota isaa waliin deemsaa qophaa’e ta’ee, dhaams isaa gomboon bareedduufi

xiiqqoodhaa mucayyoon ati fiduuf deemtus akkuma gombotii, biyyi ati deemu kun eessaa? Ani sibiraa hin hafuu naaf eeyyamii, yoo ta'uu baate ammoo si gaggeesseen deebi'aa jechuun aantummaa isaanii, miidhaginaafi daa'imummaa intalaa (haftuu kan hintaane) ta'uu himuun obboleessa isaanii garaa gahuun gaggeessaa tolchuuni jedhani.

2/ Hiddii gondoree Jimmaa

Sayyuulee haati kee duute moo jirtii?

Gurgurree **okotee** binnaa.(x2)

Amma namni hunduu waan amaneef sirbi durbaa hin sirbamu. Waaqa malee nama hin faarfannuu jechuun waanuma yaadatan adde Bugulee Garbichoo qorattuu weeddisuun sirbi kun qe'ee warra gurbaatti gaafa jalabultii cidhaa kan weeddifamu ta'ee, mi'a qoodaa intalaaf haati kennuu qabdu dabareedhaan tarreessaa yoo haati kee sii qopheessuu baatte ishuma gurgurree mi'a qoodaa siif binnaa jechuun haadha intalaa dursanii akeekkachiisuuf kan sirbamaa jedhani.

3 Jabanaan dhaabbatee bunni danfee

Sagadaan dhaabbatee gibbii marsee.(x2)

Weedduun kun kan gaafa waaqeffannaaf gibbii ykn. galmaa ayyaantuu deeman weeddifamu ta'uu kan weddisuun qoratuutti himan obbo Fufaa Teessooti. Dhaamsi isaas ayyaanni bu'uuf ta'uu kan beekamu yoo bunni danfeefi waaqeffatoonni (jamaan) ayyaanichaa gibbiitti marsanii sagada tolchanidhaa jedhani.

4.4.5 Maqaafi Tajaajila Meeshaalee Aadaa Supheerraa Hojjetamanii

Qorattuun odeef-kennitoota manguddoota beekumsa aadaa hawaasichaafi tajaajila meeshaalee aadaa hawaasichaa qaban (aadde Buguulee Garbichoo, aadde Faantaayee Dureessaa, aadde Faaxumaa Xahaa, obbo Fufaa Teessoo, obbo Gojjamee Gaaroomaa, aadde Jaalee Mootii, aadde Shaashiituu Olaanaafi obbo Usmaan Gammadaa) af-gaaffii gaafa 30/6/2009 WafiT aanaatti dhiyeessiteefi odeef-kenniitota ogeeyyii suphee (aadde Faayiituu Gonfaa, aadde Goobanee Camadaa, aadde Jamiilaa Siiraj, aadde Mastuu Kabbadaafi Durbee Nasgahee Hurriisaa) af-gaaffiif gaafa 9fi10/7/2009 dhiyeessiteefi meeshaalee suphee dhahuuf oolaniifi adeemsa hojii supheerratti qe'ee ogeeyyii kanaatti

argamuun daawwannaa taasiiftee ragaa walitti qabamee akka armaan gadiitti qindeessuun qaacceessiteeti.

A/ Gomboo Durbaa

Adde Jaallee Mootii tajaajila gomboon durbaa aadaa hawaasa Oromoo aanichaa keessatti qabdu olaanaa ta'uus akkasitti ibsu, warra intalaa heerumsiisuuf mi'a qoodaa intalaaf kennanidha. Gomboo kanatti bishaanis ta'e waan jiidhaa itti hin naqamu. Sababni isaas hinsiilofnes hinsiileeffamtus jedhau. Haadhooliin cidha waamaman kan gummaanni irra jiru ykn. gumaata keewwachuu barbaadan gomboo kanatti buna, ashaboo, binii mimmiixaafi kkf. naqanii afaan gomboo hidhanii gaafa cidhaa akka daa'iimaa bukkee isaaniitti baatanii haadha intalaatti kennu jedhani.

Suura 34^{ffaa}: Gomboo Durbaa

Fakkoommii Gomboo Durbaa

- Xiqqaachuu gomboo durbaafi gocha bukkeetti baatanii mana cidhaa geessu kana umurii intala heerumtuutti fakkeessuun intalli xiqqoodhaa (haftuu mitii) jechuudha jedhani.
- wanni itti naqameef xiqqaachuus akkas jedhu, intalli keenya baayee hin nyaattuu (garaa hinguddattuu) kan jedhutti fakkeessu jedhani.
- Sababa siileessaa malee gomboon tajaajila kenniitus, akkas jedhu intalli qarreen kan jirtuufi kanaan dura dhiirri bira hin geenyee kan jedhuutti fakkoomsuu jedhani.

B/ Sunsuma

Tajaajila sunsumni aadaa hawaasichaa keessatti qabu obboo Usmaan Gammadaa akkas jedhani, mi'a qoodaa intala heerumtuuf haati kennitudha. Akkasumas, sunsumni meeshaa

nyaataafi dhugaatii abiddaan bilchaatu baatee sunsumarra ta'uufi baay'iinni sunsuma hojii kanaaf ooluus sadii ta'uu dubbatani.

Fakkoommii Sunsumaa

- sunsumni hojii tokkoof oolu sadii ta'uu abbaa manaa, haadha manaafi ijoolleetti fakkooma.
- Dabalatanis sunsumni bultiitti fakkooma jedhani.

Suura 35^{ffaa}: Sunsuma

C/ Xuwwee Ittoo

Tajaajilli xuwwee ittoo jedhu adde Bugulee garbichoo yeroo qophiin cidhaa, kabaja ayyana Masqalaa, Qillee, Faasigaafi kkf. xuwwee ittoo guddaatti itteessu. Akkasumas, tajaajila guyya guyyaa mana keessatti nyaata maatiitiif oolus itti itteeffamaa jedhani.

Suura 36^{ffaa}: Xuwwee Ittoo

Fakkoommii gurroo Xuwwee Ittoo

Gurroon xuwwee ittoo lama ta'uufi kunis, haadha manaafi abbaa manaatti fakkoomaa jedhani.

D/ Caabii

Tajaajilli caabii jedhu adde Shaashituu Oolaanaa gaafa Ateetee bulfatan, dhaqna dhiqaa da'uumsaafi dhaqna dhiqaa ulmaa cidhaa marqaan caabitti marqamu ta'uufi nyaata aadaa tibba adda addaa qophaa'u kan akka mulluu boqqoolloo asheetii mukaamukii ykn. falfallii, baalaan maroo, baqqaana buqqee, qociinoo, mulluu daddarbaa faa itti afeellama. Akkasumas, dhugaatii aadaa araqee qopheessuu keessatti bu'aa kan qabuufi bishaan farsoon Oromoo yeroo namoonni baay'een dhuguuf hirmaatan ittiin areeramu caabii kanaatti kan ho'iifamu ta'uu dubbatan.

Suura 37^{ffaa}: Caabii

E/ Hubboo

Adde Faayituu Gonfaa tajaajila hubboon aadaa hawaasa kanaa keesstti qabdu mi'a qoodaa haati intala heerumtuuf kennitu ta'ee qophee, haphii (kan hin ulfaanne) gurroo sadii kan qabduufi bareeduu taatee kan siileeffamtedha. Intallis gaafa shaman ulmaa cidhaa ishee hubboo kanaan bishaan waraabdee mana isheetti buna danfisti. Tajaajilli hubboon amantii Waaqeezataa hawaasa Oromoo aanaa kanaa birati qabus akkasitti ibsu, gaafa daa'iima hammachiifatan qe'ee warra ayyaana itti hammachiifataniitti farsoo Oromoo hubbootti geessu. Dhugaatii aadaa araqee hubboo abiddarra kaa'uun ittiin baasu. Akkasumas, gaafa cidha firaa gumaata geessaniifi gaafa ilaalcha adda addaa farsoo ittiin waliif kan geessan tauufi dabalataanis, hubboon bishaan ittiin waraabuuf, hubboon nama alaa hojii hojjeetuuf farsoo ittiin geessuuf, damma itti naqanii maraganii kaa'uufi akka qoodaa bukoottis kan oolu ta'uu dubbatani.

Fakkoommii Gurroo Hubboo

Baay'ina gurroo hubboo hawaasni Oromoo aanichaa akkasitti fakkoomsuu jedhu,

- Hubboon gurroo tokkoo, Waaqa tokkichatti fakkooma.
- Hubboon gurroo lamaa abbaa manaafi haadha manaatti fakkooma.
- Hubboon gurroo sadii abbaa manaa, haadha manaafi ijoolleetti fakkooma.
- Hubboon gurroo afurii, mucha sa'aatti fakkoomaa jechuun fakkoomni kun, meeshaalee supheerraa dhahaman gurroo qabaniif ni oolaa jedhani.

Suura 38^{ffaa}: Hubboo

F/ Eelee Buddeenaa

Adde Goobanee Camadaa tajaajilli eelee buddeenaa akkas jedhu, intala heerumtuuf mi'a qoodaa haati siileessitee kennituuf ta'uufi naccii ykn. caabeetaa itti tolfachuuf kan ooluudhaa jedhani.

Suura 39^{ffaa}: Eelee Budeenaa

G/ Eelee Beeddee

Adde Jamiilaa Siiraaj tajaajila beeddee xinnoo akkas jedhu, bunni eelee beeddee xinnoo irratti akaa'ama. Eelee beeddeen yabbuu waan taateef bunni yeroo irratti akaa'an walqixxaateetu bilchaata. Bunni akaa'amu waliilama: buna qalaafi buna danfee dhugamudhaa jechuun, tajaajila eelee beeddee guddaa akkas jedhani, maxiinoo

caccaabsaaf ta’u, irradiibaa, ykn. caabeetaa, qasii bulleessa boqqoolloofi akaa’ii boqqolloo bulluuksaas ta’e xorooshoo walqixxaatee waan bilchaatuuf irratti akaawwanna jedhani.

Suura 40^{ffaa}: Eelee Beeddee

A/ Beeddee xinnoo

B/ Beeddee Guddaa

J/ Jabanaa

Obbo Gojjamee Gaaroomaa tajaajilli jabanaa aadaa hawaasa kanaa keessatti qabu akkasitti ibsu, jabanaan akkuma tajaajila isaatti addaa addadha. Jabanaan buna olla waliin dhuguuf guyya guyyaatti itti danfisnu funyaan isaa tokkodha. Jabanaan bunni gaafa kabaja kenna Ayyaana Abbaa itti danfuu ykn. kan gaafa Masqalaa itti danfu ammoo funyaan tokkoo ol qaba. Tajaajilli jabanaa kan biraa, akka araaraattis (nagaa) Waaqa isaanii biraa argachuuf jecha yeroo dubartiin dahumsaaf ciniinfattu jabanaa ni dhaabbamaa jedhani.

Fakkoommii jabanaa

Fakkoommii jabanaan akka dhugeeffannaa hawaasichaatti kan Waaqa biraa araara (nageenya) ittiin argatanidha. Kanaaf, jabanaa dhaabuun Waaqarraa nagaa argachuudha waan ta’eef, araara ykn. nageenyatti fakkooma.

Funyaan baay’achuun jabanaa ayyaana abbaa qabeenya (soorummaatti) fakkoomaa jedhani.

Suura 41^{ffaa}: Jabanaa

Fakkoommii Jabanaa

F/ Mi'a cilee irratti Bobeeffatan (Girgirraa)

Durbee Nasgahee Hurriisaa tajaajilli isaas mana aarri akka itti aaruu hin barbaadamne keessatti cilee irratti bobeessuun nyaata bilcheessuuf oolaa jedhani.

G/ Mi'a Ixaana irratti Aarsan

Durbee Nasgahee Hurriisaa tajaajilli meeshaa kanaa yeroo bunni danfu sirna bunaa miidhaksuuf ixaana irratti aarsuuf kan oolu ta'uu dubbatani.

H/ Gaanii

Aadaa hawaasichaa keessatti gaaniin tajaajila qabus adde Faantaayee Dureessaa akkas jedhu, Farsoon Oromoo gosa dhibaayyuu kamiifu gaaniitti naqama. Yeroo sirni cidhaa jiru daadhiis ta'e farsoon gosti kamuu gaanitti naqama. Gaaniitti farsoos ta'e daadhiin naqame ni xiyyoomaa (ni tolaa) sababni isaas yoo ulamu waan foolii ejeersa ittiin ulamee ofitti qabatuufidha jedhani.

I/ Jaanoo

Ittuma dabaluun tajaajila jaanoon aadaa hawaasa kanaa keessatti qabus akkuma gaanii farsoo yeroo sirni adda addaa jiru itti naquuf kan ooludha. Yeroo durii ittoo sirna cidhaa kan itti itteeffamu ta'uu dubbatani.

J/ Xuwwee abidda biraa

Tajaajila xuwwen abidda biraa kun qabdus akkas jedhu, obbo Fufaa Teessoo bishaan ho'aa farsoo Oromoo ittiin areeruudhaaf oolu itti ho'iisuu, yeroo ittoon qophii adda

addaatiif qophaa'u xuwwee kanatti bishaan ho'iiffachaa ittoo hojjeetaniitti qiicatu. Bishaan miillaa kan itti ho'iifamu ta'uus dubbatani.

K/ Xeebbree (shuullee)

Adde Jamiilaa Siiraaj tajaajilli xeebbeen aadaa hawaasa kanaa keessatti qabdus akkas jedhani, ijoolleen harka, fuulafi miilla dhiqachuu kan ittiin baran waan ta'eef, mata mataatti qabu. Bishaan migira itti laaffiifatan kan ittiin dhiyeeffatanidha jedhani.

4.4.6 Jijjiirrama Meeshaalee Aadaa Biyyee Supheerraa Qophaa'aanii irratti

Mul'atu.

Jijjiiramni meeshaalee aadaa biyyee supheerraa qophaa'an irratti mul'atu yaada odeef kennitoonniitota ogeeyyii supheefi beekumsa aadaafi tajaajila meeshaalee aadaa hawaasichaa qaban akka jedhanitti,

- meeshaaleen dur supheerraa dhahaman har'a dhahamaa hin jirree kan akka: gaanii, jaanoo, xeebbree, xuwwee abidda biraa fa'i. Meeshaaleen kun kan ammayyaatiin kan akka barmeelii pilaastiikiifi sibiilaatiin bakka bu'amuun jijjiirramadhaa jedhu adde Faayituu Gonfaa.
- meeshaaleen dur ogeeyyii kanaan supeerraa hin qophoofneefi hawaasichi tajaajila isaanii hin hinbeekne ogeeyyii ammaatiin kan qophaa'aniifi hawaasichi itti tajaajilamaa jiran kan akka: girgirraa, mi'a ixaana itti aarsan mul'achuu ibsanii kan dubbatan adde Goobanee Camadaati.
- Adde Jamiilaa Siiraaj meeshaaleen duriifi amma ogeeyyii kanaan dhahamaa jiranis jijjiirrama qabaachuu akkas jedhu, meeshaaleen duriifi amma dhahamaafi tajaajila kennaa jiran kan akka eelee buddeenaa, eelee beeddee, jabanaa, gomboo durbaa, xuwwee ittoo, hubboo, caabii fa'i. Fakkeenyaaf, eeleen buddeenaa durii golboo yoo ta'uu kan ammaa diriiraadha. Jabanaan durii furdaafi bocni isaa hawwataa kan hin taanee yoo ta'u kan amma hojjeetamaa jiruu haphiifi bocni isaa kan miidhagudhaa jedhu.

Akka waliigalaatti, boqonnaa araffaa jalatti kan ka'e maalummaa waan meeshaaleen kun irraa qophaa'anii, adeemsa itti qophaa'aniifi aadaafi duudhaa hawaasa kanaa keessatti bu;aa qabanidha. Dabalataanis, boca meeshaalee kanaafi jijjiiramni adda addaatu mul'ate.

4.4.7 Walitti dhufeenya Buqqee Hadhaa’aa, Migiraafi Biyyee Suphee Meeshaaleen Aadaa irraa Qophaa’anii

Buqqee hadhaa’aa migiraafi biyyeen suphee meeshaaleen aadaa irraa qophaa’an kun kan uumamaan argamanidha. Hawaasichi beekumsa ittiin wantoota uumamaan argaman kana tajaajilaaf oolfatu hedduu qaba. Haaluma kanaan hawaasni aanaa kanaa wantoota uumamaan naannoo isaanitti argaman kana kunuunsanii eeguun tajaajila meeshumaaf akka oolutti kalaqa isaanii itti dabaluu beekumsa qaban kana dhalootaaf dabarsaa har’aan kan gahatanidha. Ogeeyyiin meeshaalee aadaa sadeenii kun ogummaa kana kan argatan hangafa irraa ta’uudha. Ogeeyyiin meeshaalee aada sadeenii baay’inaan dubartoota ta’uu obbo Gojjamee Gaaromaan akkas jedhu, meeshaalee aadaa kanatti kan fayyadaman isaan waan ta’aniif yeroo itti tajaajilaman mijachuufi mijachuu dhabuu isaa muuxannoodhaan obsaan sirreeffachaa waan adeemaniifidha jedhu. Walumaagalatti, buqqee hadhaa’aa, migiraafi biyyee suphee naannoo isaanitti argamu kana beekumsa ittiin kunuunsanii har’aan gahaataniifi ogummaa meeshaalee kana ittiin hojjeetaniifi itii tajaajilaman kana dhalootaa dhalootatti dabarfachaa jiraachuu isaaniti. Haaluma kanaan buqqee hadhaa’aa migiraafi supheerraa dubartoonni beekumsaafi obsa ittiin meeshaalee aadaa kana hojjeetaniifi dhalootaa dhalootatti ittiin dabarsan jiraachuutu mul’ate.

Boqonnaa Shan: Guduunfaa, Argannoofi Yaboo

Boqqonnaan kun adeemsa waliigalaa qorannoo jalqabaa hanga dhumaa kan ilaallaatu ta'ee cuunfaa, argannoofi yaboon qoranniichaa kutaa itti dhiyaatedha.

5.1.Guduunfaa.

Ummanni Oromoo akkuma hawaasa addunyaa bakka adda addaa jiraatu kamiyyuu ummata seenaa, aadaa, duudhaa, falaasamaafi barsiifata mataa isaa qabuudha. Aanaan Iluu Galaan bakka argama Odaa Bisil taatee kan kuduraafi fuduraan bonaafi ganna itti oomishamuufi gosti midhaan adda addaa irraa oomishamus qabdi. Hawaasni Oromoo aanaa Iluu Galaanis aadaa nyaataafi dhugaatii, aadaa fudhaafi heerumaa, aadaa olliixoo waliif geessuu, aadaa gumaata walii kennuu aadaa irreessa Arfaasaafi Birraafi kkf. qabu. Meeshaalee aadaa sadeen kanaan ummata aadaafi duudhaa isaa ittiin mul'ifataa tureefi jirudha. Qorannoon kun mala qulqulaa'aa (qualitative research) yoo ta'u ragaa qabatamaa argachuuf mala iddattoo akkaayyoofi darbaa dabarsaatti fayyadamuun meeshaalee funaansa ragaa af-gaaffiifi daawwannaa akkasumas sakatta'a barruu keessatti yaada hayyootaatiin deegaramuufi yaaxinaalee qorannoo kanaaf mijatan yaadiddama tajaajilaa (functionalism theory)fi yaadiddamaa duudhaa hawaasaa (folk-custom theory)tti gargaarramee kan dhiyaatefi qorannoo walfakkiis kan xiyyeeffannoo argatedha. Haaluma kanaan, qorannoon meeshaalee aadaa buqqee hadhaa'aa, migiraafi biyyee supheerraa hojjeetaman, bu'aa isaan hawaasichaaf qaban meeshaaleen aadaa dur ogeeyyii meeshaalee aadaa sadeeniin hojjeetaman iraanfatamuu kan mul'isedha. Migirriifi buqqee hadhaa'aan sababa qorichi farra aramaa tibba Arfaasaafi Bonaa biifamuuf badaa jiraachuun ibsameera. Kanaafuu migiraafi buqqeen kun dhaloota itti aanuuf tursiifamuu qaba kan jedhudha.

5.2. Argannoo

Ragaa yeroo hojii aloolaa madda ragaa durraa argameen argannoon armaan gadii kun mul'ateera.

1/ Meeshaaleen aadaa buqqee hadhaa'aarraa qophaa'an hullee farsoo Oromoo, habuubbii, okolee, kuusaa aannanii, ro'oo, guchuma, ukee, dibduu, xuruursiituu bukoofi kkf.

Kan migiraan hodhaman kan akka: gingilchaa, gundoo, massii leemaatii, horooboo, qorxii, sabariitiifi kan supheeraa qophaa'an: gomboo durbaa, sunsuma eele buddeena, eele beeddee, hubboo, caabii, xuwwee ittoo, jabanaa, xeebee, xuwwee abidda biraa fa'i.

2/ Hojii meeshaalee aadaa kana sadanuu keessatti bal'inaan kan qooda fudhatan haadhooliifi ijoollee durbaa gurguddoodha. Hojii meeshaalee aadaa kanaa irratti dubartoonni baay'inaan kan hirmaataniif, meeshaa kanatti baay'inaan kan tajaajilaman isaan ta'uudha. Dubartoonni yeroo meeshaalee aadaa kanatti tajaajilaman mijaa'uu ykn. mijaa'uu dhabuu meeshaalee kanaa adda baasuun kan fooyeessaa deeman waan ta'eefidha. Akkasumas dubartoonni obsa ittiin irra deddeebi'anii meeshaa hojjeetan sirreeffachuu qabaachuufi akka aadaa hawaasa kanaatti intalli heerumaaf kan kan kaadhiimamtu yoo ogumaa meeshaalee aadaa kanaa qabatte ta'uutu mul'ate.

3/ Hawaasni aanaa kanaa meeshaalee aadaa kanatti yeroo sirna cidhaa intala heerumtuuf akka mi'a qoodaatti kan dhimma itti bahan keessaa: dibduu, guchuma, gingilchaa, gundoo, gingiilii, sunsuma, gomboo durbaa, hubboo, eele buddeena fa'i. Akkasumas yeroo kenna ayyana abbaa, ayyanaa masqalaa, ateetee, gannii, taabooreefi ayyaanaa waggaa adda addaa kabajatan meeshaaleen aadaa kun nyaataafi dhugaatii aadaa ittiin dhiyeessu. Akka fakkeenyaatti, hulle farsoo Oromootiin farsoo Oromoo ittiin dhiyeessu, dhibaayyuu ittiin dhiibaafatu. Gundoo fi gingilchaarra biqila milkii kaa'anii ilaalu. Dibduudhaan dadhaa muudaa dhiyeessu. Caabiitti marqaa ateeteefi dhaqna dhiqqaa ulmaa dahumsaafi shaman cidhaa marqu. Okoleetti marqaa gannii baasuun tikseef kan kennaniifi bishaan horaa itti naqatanii horiitti horaa jechaa facaasu. Hubbootti dhugaatii aadaa araqee ittiin baasaniifi jabanaadhaan ammoo buna yeroo ayyaana Masqalaafi kenna ayyaana abbaa itti danfiisuuf oola.

4/ Hawaasni aanichaa beekumsa ogeeyyii meeshaalee aadaa sadeeniitiifi meeshaa isaaniitiif qaban mul'ateera. Kunis, ogummaan meeshaalee kanneenii akka madda galiitti ilaallamaa jiraachuudha. Haaluma kanaan dubartoonnii yeroo ammaa kanaa meeshaalee aadaa sadeenuu kan waljalaa baranii hojjechaa jiran ta'uudha. Akkasumas, meeshaalee aadaa kanneenis aadaafi duudhaa gaggeeffatan keessatti kan hafuu hin dandeenyeefaatu jiru. Fakkeenyaaf, mi'a qoodaa intala heerumtuuf kennamu keessatti meeshaaleen

buqqee, migiraafi supheerraa qophaa'an kan hin hafne jiraachuudha. Kanaafuu hawaasichi beekumsaa ogeeyyiifi meeshaalee isaaniitti kan dhimma bahaa jiran ta'uutu mul'ate.

5/ Afoolli meeshaalee aadaa kanaan walqabatanii hawaasichaan tajaajila kennaa turan qorannoo kana keessatti mul'atan kan akka: mammaaksaafi weedduu cidhaa gama warra intalaafi gurbaatu hiikaa waliin dhiyaatanidha.

6/ Meeshaaleen aadaa sadanuu kan ammayyaatiin bakka bu'amuun jijjiirama bal'inaan mul'atedha. Akkasumas, jijjiirrama meeshaalee aadaa kanneen irraatti mul'atu keessaa meeshaaleen dur ogeeyyii kanaan hojjeetaman kan amma hojjeetamaa hinjirree jiraachuu, kan dura hin hojjeetamne amma hojjeetaman jiraachuufi kan duriifi amma hojjeetamaniifi tajaajila kennan irratti ammoo jijjiirramni bocaa jiraachuutu mul'ate. Akkasumas, meeshaan dur akka aadaa hawaasichaatti mi'a qoodaa dubaraa hin turree fakkeenyaaf, migiraan kan hodhaman kan akka: 'yee saaloon masoob innaa acaawwaachuu, yee qurs maaqirabaa faan jijjiirrama mul'atedha. Gatiin meeshaalee migiraafi supheerraa qophaa'anii kan duriira ol ka'uufi namoonni hojii kanaan bulanis baay'achuun jijjiirramadha.

7/ Buqqeen boca uumamaa qabaatuyyuu, migiraan foyya'iinsi akka afaan, miiloo rarraatoo qadaada, itti tolchuu fa'iin boca dabalatu. Meeshaaleen migiraan hodhaman ammoo cabsaa ogeeyyiin ittiin hodhaniin kan cabsaa malee, cabsaa xiqqoo dabsuufi cabsaa lama sadii cabsuun boca godhatan ta'uufi kan bara dhiyoo ykn. fagoo hojjeetame ta'uunis ramaddii boca meeshaalee kanaati.

5.3 Yaboo

- Ogeeyyiin meeshaalee aadaa sadeenii bakka itti bu'aa hojii isaanii gurguratan hinqabani. Waan kana ta'eef qaamni mootummaas ta'e dhaabbanii miti mootumma, hawaasni ogeeyyii kanaa walitti qindeessee bakka itti bu'aa hojii isaanii gurguratan uumameefi.
- Ogeeyyiin suphee dhahan biyyee suphee kan argatan warra abbaa qabiyyee lafaatiif waggaatti kiraa biyyee kanfaluunidha. Sababa biyyeen suphee kun bitamuuf namni ogummaa kana baruu barbaadu dhabamuu mala. Waajjiirrii

qonnaafi WAFiT. aanaa wal ta'uun abbootii qabiyyee lafaa biyyee suphee waliin mari'achuun furmaata rakkoo kaa'ani.

- Ogeeyyiin meeshaalee aadaa sadeenii kun bu'aa waliin hojjechuun qabu irraatti hubannoo dhabuutu akka mul'ata. Kanaaf, bulchiinsi aanichaa bakka itti hojjeetan osoo mijjeesse. Waajjirri aanaa dhimmi kun kallattiidhaan isaan ilaallatu ammoo ogeeyyii keessatti bu'aa waliin hojjechuurraa argamu irratti hojjeetani.
- Jijjiirramni gama tajaajila meeshaalee aadaa sadani irratti mul'atu kun akka dhalooni itti aanu tajaajilaafi achi as dhuftee meeshaalee kanaa walaaluu taasiisa. Kanaaf, lammiin barate qorannoo gaggeessuun tajaajila hawaasa kanaaf keennaa turan, moggaasaa ittiin beekaman, maalirraa akka hojjeetaman dhaloota dhufuuf barreeffamaan tursiisame. Akkasumas, WAFiT aanichaa hambaan meeshaalee kanaa osoo hin badiin mala ittiin walitti qabamu barbaaduu qaba.
- Buqqee hadhaa'aafi migirri sababa qorichi farra aramaa 'Round upfi Two Ford' jedhamu tibba Arfaasaafi Birraa biifamuuf badaa jiraachuun mul'ateera. Kanaafuu, ogeeyyiin qonnaa hawaasa barsiisuufi bira dhaabbachuun buqqeefi migira kana badii jalaa oolchuu qabu.
- Afoolaa meeshaalee aadaa kanaa walqabatan keessaa tokko weedduu cidhaatti yeroo ammaa kana weedduun kun sababa hordofoota amantii Pirooteestantii, Isilaamaafi darbee darbee amantii Ortodooksiiitiin weeddiifamaa kan hinjirreefi dhaloonni kun yoomessa, hiikaafi jechoota weedduu kanaan wal qabatan kan walaalaa jirudha. Kanaaf akka dhaloota har'aatiin hin irraanfatanneefi dhaloonni dhufuus nu komanne walitti qabamee barreeffamaan osoo kaa'ani.
- Weedduun gosa adda addaallee rakkoo kana keessa waan jiraniif qaama dhuunfaanis ta'e gareen qorannoo taasiisuu barbaaduuf BATO. gama kamiinuu haala mijjeessuun afoola saba kanaa badii jalaa baraaru qaba.
- Qorannoon meeshaalee aadaa baala meexii, jirbii, shobbooqoo, biyyeerraa hojjeetaman irratti osoo ogeeyyiidhaan gaggeeffamee ogummaan hawaasichaa akka mul'tuate ta'e.

Wabiilee

- Abdii Ismaa'iil Qaadii. (2007). "Xiinxala Meeshaalee Aadaa Oromoo Arsii Godanbaa Siidaa Wareegamtoota Anoolee Keessatti Argaman." AAU. Waraqaa hin maxxanfamiin.
- Addunyaa Barkeessaa. (2011). *Akkamtaa: Yaadrimee Qorannoo Hujoo*. Finfinnee: Oromiyaa.
- Ames L.Kenneth. (1978). *Meaning in Artifacts: Hall Furnishing in Victoria America* Injournal of interdisciplinary history: vol.1x:Nol...
- Asafaa Tafarraa. (2009). Eela: Seenaa Oguma Oromoo. Finfinnee:Far-east Trading plc.
- Balay Makonnin. (2007). *Kiristaanummaafi Oromoo Durii Hanga Ammaatti*.Finfinnee,
- BATO. (1998). *Seenaa Ummata Oromoo Hanga Jaarraa 16^{ffaa}*. Finfinnee.
- BABO. (1991).*Wiirtuu Jildii-4* Finfinnee:Artistic Pirinting Enterprise,
- _____ (1993). *AfoolaOromoo*. Durdurii Jildii-III
- _____ (1991). *Mammaaksa Oromoo Jildii-3* Finfinnee :Comertial
- _____ (1992). *Wiirtuu Jildii -5* Finfinnee : Artestic Pirinti Enterprise,
- Bascom willian .(1992). *African Folklates in New World*.Indian University Press.
- _____ (1954). " *Four Functions of Folklore*" American folklore Society.
- Berg, B, .(2001). *Qualitative Research Methods for the Social Seiences*. California state University, Long Bench Best. J.
- Best, W. V.John. (2005). *Research Education*. (Ninth ed.).New Delihi: Prenice Hall of India.
- Bukenya, A. 1994. *Understanding Oral Literature*. Kenya: Nairobi : University Press:
- Burkelay: Printice-Hall,Inc.

- Daraartuu Baay'isaa. (2014). "Qaacceessa Hojii Meeshaalee Aadaa: *Gogaa*, Sibiillaafi Supheerraa Hojjeetaman Aanaa Horraatti" AAU. kan hin maxxaffamne.
- Dastaa Dassaaleny. (2013). *Bu'uura Qorannoo*. Addis Ababaa: Printed by Far East Trading PLC
- Dirribii Damusee. (2012). *Ilaalcha Oromoo*. Finfinne Priting and Publishing S.C
- _____ (2009). *Ilaalcha Oromoo: Barroo Aadaa Seenaafi Amantaa Oromoo*.
Finfinnee: D.G. Printing and Publishing Enterprise:
- Dorson, R.H. 1972. *Foklore and Folklife: An Introduction*. University of Chicago Press
- Fedhasaa Taaddasaa. (2013). *Bu'ura Ogbarruu Oromoo* Finfinnee: Subi Priting Press.
- Filee Jaallataa. (2016). *Beekumtaa Oromoo*: Kutaa Tokko Mana Maxxansaa Raajii Finfinnee,
- Geetaachoo Rabbirraa. (2008). *Furtuu maxxansa shanaffaa*. International. Finfinnee: Dhaabbata maxxansaa Kuraaz International. Georges Robert
- Georges Robert A. and Michael Owen Jones. (1965). *Folkloristics: An Introduction*. Indiana university press.
- Katz, J.J. (1972). *Semantic Theory*. New York Harber and Row
- Levi Stauss. (1966). *The Sallege Mind*. London Weidendfelo and Nicao Ison.
- Mahammada Sayid Abdulrahmaan. (2004). *Seenaafi Qabsoo Oromootaa*.
- Misgaanuu Gulummaa. (2011). *Dilbii*: Finfinnee. sub printing press.
- Nebiyu Hundissa. (2012). "A Descriptive and Interpretive Documentation of Enemor House Hold Utensils." Unpublished MA Thesis AAU
- Prown, D.J. (1982). *An Introduction to Material Culture Theory and Method*,
Chicago: The Univarsity of Chicago Press,

Robert E. Warren. (1972). *Folk Crafts* “in Folklore and Folk life An introduction .Dorson, Richard’s ed : Chicago and London : The University of Chicago Press.

Sims C.M and Martine, S. (2011). *Living Folklore*. (second edition)An Introduction to the Study of People and their Traditions.Ohiho:The Ohiho State University,Utah University Press.

Sumer, Claude. (1995). *Oromo Wisdom Litrayure Vol.1* Proverbs Collection and Analysis, Puplished by Gudina Tumsa Foundation Addis Ababa

Taaddasaa Hoomaa. (2016). “Xiinxala Akaakuwwan Fookiiloorii Oromoo Ispoortii Aadaa/GombisaFardaa/Keessatti:” UAA.Waraqaaqorannookan hin maxxafamiin

Warqinaa Abbaa Soorii. (2008). *Sirna Gadaa Saba Orommoo*. Finfinnee

Wasane Bashaa 1990. *Qorii Hambaa*. Finfinnee: Dhaabata Maxxansaa Meeggaa,

Wend Relch. (1991). *The use of folkore in Revitalization movements*.Taylor and Francis Ltd.

Yaadasaa Tolasaa (2008). *Malleen Qorannoo*.

ሄለን አለምሮ (1999). የባህላዊ ሽመና የቆዳ ስራ በደንበጫ አካባቢ፡ የቢ.ኤ. ድግሪ ማማያ አዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ ያልታተመ።.

አስቴር ሙሉ(2000) ባህላዊ ቤቶችና ከሽክላ የተሠሩ የሀገሪቱ ቁሶች በዘገ ባህረ ሠላጠ ያልታተመ።

ገዛሂኝ ጎሹ(2005) ባህላዊ የቆዳ ቁሶች ሥራ በአርሲ ዞን በሽርካ ወረዳ ያልታተመ።

Dabaleewwan

Dabalee A

YUUNIIVERSIITI FINFINNEE

KOOLLEEJII NAMOOMAA, QORANOO AFANOTA A JOORNAALIZIMIIFI

SABQUNNAMTIITTI MUUMMEE AFAAN OROMOO OGBARRUUF FOOKLOORII .

Gaaffii afaanii ogeeyyii buqqee hadhaa’arraa meeshaalee aadaa qopheessuu irratti bobba’anif dhiyaate.

Kaayyoon qorannoo kanaa barnoota Afaan Oromoo Ogbarruufi Fooklooriitiin sagantaa gannaatiin digrii lammaffaa (MA) guuttachuuf mata duree “ Qaacceessa Beekumsa Hawaasa Oromoo Meeshaalee Aadaa Buqqee Hadhaa’aa, Migiraafi Supheerraa hojjeetaman: Kan Godina Shawaa Liixaa Aanaa Iluu Galaan“ jedhu irratti ragaa funaanuufidha. Gaaffilee armaan gadii bu’uura godhachuudhaan odeeffannoon isinnirraa argamu qorannoo gaggeessu guutuu akka taasisu ni amanama. Kanaafuu odeeffannoo dhugummaafi qabatummaa qabu akka naaf kennitan kabajaan isin gaafadha.

Maqaa_____ saala__ Umurii__ Ganda__ Sadarkaa barnootaa__

Gaaffilee Dhiyaatan

1. Buqqee hadhaa’arraa meeshaa hojjechuuf adeemssi keessa darbamu jirraa?
2. Meeshaaleen hojii buqqee hadhaa’aaf barbaachiisan jiruu? Maalfa’i?
3. Hadhaan buqqee kanaa akkaamitti bada?
4. Buqqeen badhaa’aa gosa qabaa? Gosa buqqee hadhaa’aa kanaa yoom adda baastu?
5. Ga’uu ykn. bilchiina isaa akkamiin beektu?
6. Hojii kana enyurraa bartani? Erga jalqabdanii hammam ta’e?
7. Hojii kana irratti hirmaannaan saalaa lachuu jiraa?
8. Meeshaaleen buqqee hadhaa’aa kana irraa hojjeetaman maalfa’i?
9. Meeshaalee kanaan walqabatee sirbi, mammaaksi, hibboon, eebbi... jiraa?

10. Meeshaalee buqqee hadhaa'arraa hojjeettan kana ofumaaf itti gargaarramtuu moo nama biraafis nihojjeettu?
11. Hojiin hojjeettan kun akka mul'atu qaamni isin gargaaru jiraa?
12. Meeshaan kun yeroo ammaa tajaajila akkamiif oolaa jira?
13. Yeroo ammaa kana hawaasni bakka buqqee hadhaa'aa maalitti dhimma bahaa jira?
14. Nyaanni ykn. dhugaatiin buqqee hadhaa'aan kana malee hin dhiyaanne jiraa?
15. Buqqee hadhaa'aa kana eessaa argattu?
16. Yeroo ammaa kana sanyiin buqqee hadhaa'aa kan hinjirre ykn. bade beektuu?
17. Buqqee kana haalli barri itti hin argamne jiraa? Isin mudatee beekaa?
18. Buqqee kana irraa meeshaan dur hojjeettan kan amma dhiistan jiraa?
19. Buqqee kana akka duriitti ni argattuu?
- 20/ Hojii kana yoom yoom faa hojjeettu?
21. Ijooleen hojii buqqee kana isin jalatti ilaalanii baruuf fedhii qabuu?
22. Boca isaatiin tajaajila isaa adda baasuun ni danda'amaa?
23. Boci meeshaalee kanaa hiika maal hawaasichaaf qabaa?

Dabalee B

YUUNIIVERSIITII FINFINNEE

KOOLLEEJJII NAMOOMAA, QORANOO AFANOTA A JOORNAALIZIMIIFI

SABQUNNAMTIITTI MUUMMEE AFAAN OROMOO OGBARRUUF FOOKLOORII .

Gaaffii afaanii ogeeyyii hojii migiraan hodhaa hodhuurratti bobba'aniif dhiyaate.

Kaayyoon qorannoo kanaa barnoota Afaan Oromoo Ogbarruufi Fooklooriitiin sagantaa gannaatiin digrii lammaffaa (MA) guuttachuuf mata duree “ Qaacceessa Beekumsa Hawaasa Oromoo Hojii Meeshaalee Aadaa Buqqee Hadhaa’aa, Migiraafi Supheerraa Hojjeetaman: Kan Godina Shawaa Liixaa Aanaa Iluu Galaan “jedhu irratti ragaa funaanuufidha. Gaaffilee armaan gadii bu’uura godhachuudhaan odeeffannoon isinnirraa argamu qorannoo gaggeessu guutuu akka taasisu ni amanama. Kanaafuu odeeffannoo dhugummaafi qabatmummaa qabu akka naaf kennitan kabajaan isin gaafadha.

Maqaa_____ saala__ . Umurii__ Ganda__ Sadarkaa barnootaa__

Gaaffilee Dhiyaatan

1. Meeshaaleen hojii hodhaa migiraaf baarbaachiisan maalfa’i?
2. Migiraan hodhaa hodhuu eenyu irraa bartani?
3. Migirri ittiin hodhiitan gosa qabaa?
4. Adeemsi hodhaan ittiin hodhamu jiraa?
5. Meeshaaleen hodhaa migiraarraa qophaa’an maalfa’i?
6. Meeshaaleen hodhaa migiraarraa qophaa’an kun faayidaa maal maaliif oolu?
7. Hojiin meeshaalee kanaan ala hin hojjeetamne jiraa?
8. Migira eessaa argatu?
9. Ogummaa kana eenyuurraa baratani?
10. Meeshaalee hodhiitan kana ofumaaf itti gargaarramtu moo nama biraaf geessitu?

11. Sirbi, mammaaksi, hibboo, geerarsi, eebbiifi kkf. meeshaalee migirarraa qophaa'aaniin walqabatu hawaasa keessatti beekamu jiraa?
12. Boci meeshaalee kanaa hiika akkamii hawaasicha keessatti qabuu?
13. Meeshaa kana yoom yoom hojjeettu?
14. Hanqiinni migiraa isin mudatee beekaa?
15. Yoo hanqiinni migiraa isin mudate maaliin hodhiitu?
16. Meeshaalee migirraan hodhaman kan hawaasni caalaatti itti gargaarramu jiraa?
17. Meeshaaleen duraan hodhaman kan amma hin jirre ykn. waan birraatiin bakka bu'aman jiruu?
18. Hojiin keessan akka mul'atu qaamni isin gargaaru jiraa?
19. Hodhaa yoom yoom hodhiitu?
20. Hojii kana irratti saala kamtu hirmaata?
21. Meeshaalee amma hojjeettaniifi kan durii gidduu garaagarummaan jiraa?

Dabalee C

YUUNIIVERSIITII FINFINNEE

KOOLLEEJII NAMOOMAA, QORANOO AFANOTA A JOORNAALIZIMIIFI

SABQUNNAMTIITTI MUUMMEE AFAAN OROMOO OGBARRUUF
FOOKLOORII .

Gaaffii afaanii ogeeyyii supheetiif dhiyaate’

Kaayyoon qorannoo kanaa barnoota Afaan Oromoo Ogbarruufi Fooklooriitiin sagantaa gannaatiin digrii lammaffaa (MA) guuttachuuf mata duree “ Qaacceessa Beekumsa Hawaasa Oromoo Hojii Meeshaalee Aadaa Buqqee Hadhaa’aa, Migiraafi Supheerraa Hojjeetaman: Kan Godina Shawaa Liixaa Aanaa Iluu Galaan “ jedhu irratti ragaa funaanuufidha. Gaaffilee armaan gadii bu’uura godhachuudhaan odeeffannoon isinnirraa argamu qorannoo gaggeessu guutuu akka taasisu ni amanama. Kanaafuu odeeffannoo dhugummaafi qabatmummaa qabu akka naaf kennitan kabajaan isin gaafadha.

Maqaa_____ saala____ . Umurii____ Ganda ____ Sadarkaa barnootaa_____

Gaaffilee Dhiyaatan

1. Hojii kana irratti saala kamtu hirmaata?
2. Ogummaa hojii suphee akkamitti baratani?
3. Meeshaaleen dur hojjeettan kan amma dhiistan jiraa? Yoo jiraate maalfa’i?
4. Meeshaalee kana yoom yoom hojjeettu?
5. Biyyee suphee eessa argattu?
6. Biyyeen suphee kun gosa qabaa?
7. Meeshaaleen supheerraa hojjeetaman maalfa’i?
8. Tajaajiilli meeshaaleen kun kennanoo maal fa’i?

9. Hojii supheetiif meeshaaleen barbaachiisan maalfa'i?
10. Bakka meeshaalee supheerraa hojjeetamanii yeroo ammaa kana maaliin bakka bu'ee jira?
11. Meeshaalee amma hojjeetaniifi kan durii gidduu jijjiirramni jiraa?
12. Haala qileensa akkamii keessatti hojiin suphee isinii mija'ta?
13. Sirbi, mammaaksi, hibboon, eebbi, geerarsiifi kkf. meeshaalee kanaan walqabatan kan hawaasa keessatti beekaman jiruu?
14. Boci meeshaalee supheerraa hojjeetaman hiika hawaasaaf kennaan qabuu?
15. Hojii suphee hojjechuuf meeshaaleen barbaachiisan maalfa'ii?
16. Meeshaalee dur hin hojjeetamne kan amma hojjeetaman jiruu?
17. Adeemsi hojiin suphee keessa darbu hundu tokkummaa?

Dabalee D

YUUNIIVERSIITI FINFINNEE

KOOLLEEJII NAMOOMAA, QORANOO AFANOTA A JOORNAALIZIMIIFI

SABQUNNAMTIITTI MUUMMEE AFAAN OROMOO OGBARRUUF FOOKLOORII .

Gaaffii afaanii manguddoota beekumsa aadaa hawaasa aanichaa qabaniifi tajaajila meeshaalee aadaa sadeenii qabaniif dhiyaate.

Kaayyoon qorannoo kanaa barnoota Afaan Oromoo Ogbarruufi Fooklooriitiin sagantaa gannaatiin digrii lammaffaa (MA) guuttachuuf mata duree “ Qaacceessa Beekumsa Hawaasa Oromoo Hojii Meeshaalee Aadaa Buqqee Hadhaa’aa, Migiraafi Supheerraa Hojjeetaman: Kan Godina Shawaa Liixaa Aanaa Iluu Galaan “ jedhu irratti ragaa funaanuufidha. Gaaffilee armaan gadii bu’uura godhachuudhaan odeeffannoon isinnirraa argamu qorannoo gaggeessu guutuu akka taasisu ni amanama. Kanaafuu odeeffannoo dhugummaafi qabatmummaa qabu akka naaf kennitan kabajaan isin gaafadha.

A.Maqa_____ Saala_____ Umurii_____ Ganda_____ Sadarkaa
barnootaa_____

Gaaffilee Dhiyaatan

1. Meeshaaleen aadaa buqqee hadhaa’aa, migiraafi supheerraa hojjeetaman aadaa hawaasa kanaa keessatti ga’ee maal qabu?
2. Ogeeyyiin ogummaa buqqee hadhaa’aa, migiraafi suphee irratti bobba’aniif hawaasni aanichaa ilaalcha akkamii qaba?
3. Aadaa hawaasa aanichaa keessatti bakki itti ogeeyyiin kun barbaadaman jiraa?
4. Meeshaaleen ogeeyyiin kun hojjeetan hoo aadaa hawaasa aanichaaf bu’aa qabaa?
5. Meeshaalee ogeeyyiin kun hojjeetaniin walqabatee sirbi, mammaaksi, eebbi, geerarsi hibbooniifi kkf. hawaasa kana biratti beekaman jiruu?

6. Hawaasni beekumsaa ogeeyyii kanaafi meeshaalee isaan hojjeetan irratti hubannoon qaban jiraa?
7. Sadarkaan jireenya ogeeyyii meeshaalee aadaa kanaa amma moo dur wayyaa?
8. Meeshaalee ogeeyyii sadeenitti fayyadamtanii beektuu?
9. Hojiin meeshaalee aadaa buqqee hadhaa'aa, migira, ykn. supheerraa hojjeetamaniin ala hin hojjeetamne jiraa?
10. Meeshaaleen aadaa sadan kun kopha kophaatti hiika hawaasa kanaaf kennaan qabuu?
11. Meeshaaleen aadaa ogeeyyii sadeenii kun aadaafi duudhaa hawaasaa keessatti bu'aa akkamii qabuu?
12. Meeshaalee aadaa kana sadaan yeroo ammaa kana waan ittiin bakka bu'an jiru?
13. Meeshaaleen aadaa kun aadaa hawaasichaa keessatti hiika akkamii qaba?
14. Jireenya ogeeyyii kanaa akka foyya'uufi hojiin isaanii akka mul'atu qaamni isaan gargaaru jiraa?
15. Rakkoo hojii isaanii irratti isaan mudatu waan beekamu jiraa?

Dabalee E

YUUNIIVERSIITI FINFINNEE

KOOLLEEJJII NAMOOMAA, QORANOO AFANOTA A JOORNAALIZIMIIFI

**SABQUNNAMTIITTI MUUMMEE AFAAN OROMOO OGBARRUUF
FOOKLOORII .**

Gaaffii afaanii Hojjeettota Waajjira Aadaafi Turiiziimii Aanaa Iluu Galaaniif dhiyyate.

Kaayyoon qorannoo kanaa barnoota Afaan Oromoo Ogbarruufi Fooklooriitiin sagantaa gannaatiin digrii lammaffaa (MA) guuttachuuf mata duree “ Qaacceessa Beekumsa Hawaasa Oromoo Hojii Meeshaalee Aadaa Buqqee Hadhaa’aa, Migiraafi Supheerraa Hojjeetaman: Kan Godina Shawaa Liixaa Aanaa Iluu Galaan “ jedhu irratti ragaa funaanuufidha. Gaaffilee armaan gadii bu’uura godhachuudhaan odeeffannoon isinnirraa argamu qorannoo gaggeessu guutuu akka taasisu ni amanama. Kanaafuu odeeffannoo dhugummaafi qabatmummaa qabu akka naaf kennitan kabajaan isin gaafadha.

Maqaa_____ saala_____ Umurii _____ Ganda _____ Sadarkaa
barnootaa_____

1. Bal’inni Aanaa Iluu Galaan heektaaran hammaam ta’a?
2. Jireenyi hawaasa aanichaa maal irratti hundaa’e?
3. Aadaan ummanni kun ittiin beekkamu maalfa’i?
4. Baay’iinni ummata aanichaa dhiiraafi dubaraa meeqaa?
5. Aanaan Iluu Galaan qabeenya uumamaa maal maaliin beekamti?
6. Gandoota meeqa qabdi?
7. Gosti miidhaanii aanichaatti oomishaamuu maalfa’i?
8. Qilleensi baramaa aanichaa akkami?
9. Teessumni lafa aanichaa maal of keessaa qaba?
10. Gosti fuudhaafi heeruma aanichaa meeqa?
11. Aanaalee aanicha daangeessan meeqa? Eenyuufa’i?

12. Hawaasni aanichaa ilaalchi isaan ogeeyyiifi meeshaalee isaaniif qaban maali?
13. Aanaan Iluu Galaan Finfinneerra kiloomeetiraan hammam fagaatti?
14. Magaalaa guddittii Godina Shawaa Dhihaa Amboorraa kiloomeetiraan hammaam fagaatti?
15. Gosoota meeshaalee aadaa buqqee hadhaa'aa, migiraafi supheerraa hojjeetaman natti himaa.
16. Hawaasa aanicha keessa jiraatuu waliinyoo walbira qabamee ilaallamu jireenyi ogeeyyii kanaa maal fakkaataa?
17. Dinagdeen hawaasa aanichaa maal irratti bu'uureeffame?
18. Akka aanaa keessaniitti meeshaalee aadaarratti qorannoon gaggeeffamee beekaa?
19. Ogeeyyii kanaaf gargaarsi godhameef jiraa?
20. Amantiin hawaasa aanichaa maal fa'i?
21. Namoota aadaa hawaasichaa keessatti dhaga'amuummaa qaban isin biratti beekaman jiru?

Dabalee F

Gabateewwa armaan gadii haala iddattoowwan qorannoo kan mul'isanidha.

Gabatee .1 Odeef-kenniitota Hojjeettoota Waajjira Aadaafi Tuuriiziimii Aanichaa Af-gaaffii irratti Odeeffannoo kennuun hirmaatan.

T/L	maqaa guutuu	umrii	Saala	Aanaa	Ganda	Sadarkaabarnootaa	Gita hojii
1	AddeAdaanuu Tashoomaa	36	Dha	Iluu Galaan	01	Digrii duraa	Muudamtuu
2	Obbo Ahimaddiin Kadir	40	Dhi	Iluu Galaan	01	Digrii duraa	Muudamaa
3	ObboDassaleny Addunyaa	39	Dhi	Iluu Galaan	01	Digrii dura	Miseensa
4	Jootee Maaruu	29	Dhi		01	Digrii duraa	Miseensa
5	Obbo Waldee Nagaash	40	Dhi		01	Digrii duraa	Miseensa
6	Adde Zamzam Ibrooshee		Dha		01	Digrii duraa	Miseensa

Gabatee 2 Odeef-kenniitota Manguddoota Beekumsa Aadaa Hawaasichaafi Tajaajila Meeshaalee Aadaa Hawaasichaa Qaban Af-gaaffii irratti Hirmaatan

T.L	Maqaa Guutuu	Umurii	Saala	Aanaa	Ganda	Sad. Barnootaa	Hojii
1.	Adde Bugulee Garbichoo	65	Dha.	Iluu Galaan	Siree Sillaasee	—	Qonnaan bultuu
2.	Adde Faantaayee Dureessaa	70	Dha.	“ “	Jaatoo	—	Qonnaan bultuu
3.	Adde Faaxumaa Xahaa	72	dha.	“ “	Meettaa kidaana miratii	—	Qonnaan bultuu
4.	Obbo Fufaa Teessoo	78	Dhi.	“ “	01	1-4	Daldaalaa
5.	Obbo Gojaamee Gaaroomaa	67	Dhi.	“ “	01	1-4	Daldaalaa
6	Adde Jaalee Mootii	65	Dha.	“ “	Siree Sillaasee	—	Qonnaan bultuu
7.	Adde Shaashituu Olaanaa	62	Dha.	“ “	Jaatoo	—	Qonnaan bultuu
8.	Obbo Usmaan Gammadaa	83	Dhi.	“ “	Meettaa Kidane Miraatii	—	Qonnaan bulaa

Gabatee 3 Odeef-kenniitota Ogeeyyii Meeshaalee Aadaa Buqqee Hadhaa’arraa hojjechuu qaban Af-gaaffiirratti Hirmaata

T. L	Maqaa Guutuu	Umuri i	Saal a	Aanaa	Ganda	Sad. barnootaa	Hojii
1.	Adde Biirriituu Baqqalaa	34	Dha.	Iluu Galaa n	Siibaa Biichee	Kutaa 10 ^{ffaa}	—
2.	Adde Shukkaaree Kaabbitaano	37	Dha.	“ “	Meettaa Kiidane Mihiratii	3 ^{ffaa}	—
3.	Adde Warqinee Galataa	42	Dha.	“ “	Siibaa Biichee	—	Qonnaan bultuu
4.	Adda Xajjiituu Shoonnee	58	Dha.	“ “	Meettaa Kiidanemiiratii	—	Qonnaan bultuu
5.	AddeYaade e Caalii	23	Dha.	“ “	Siibaa Biichee	Kutaa 9 ^{ffaa}	Barattuu

Gabatee 4 Odeef-kenniitota Ogeeyyii Meeshaalee Aadaa migiraan hodhuu qaban Af-gaaffii irratti Hirmaatan.

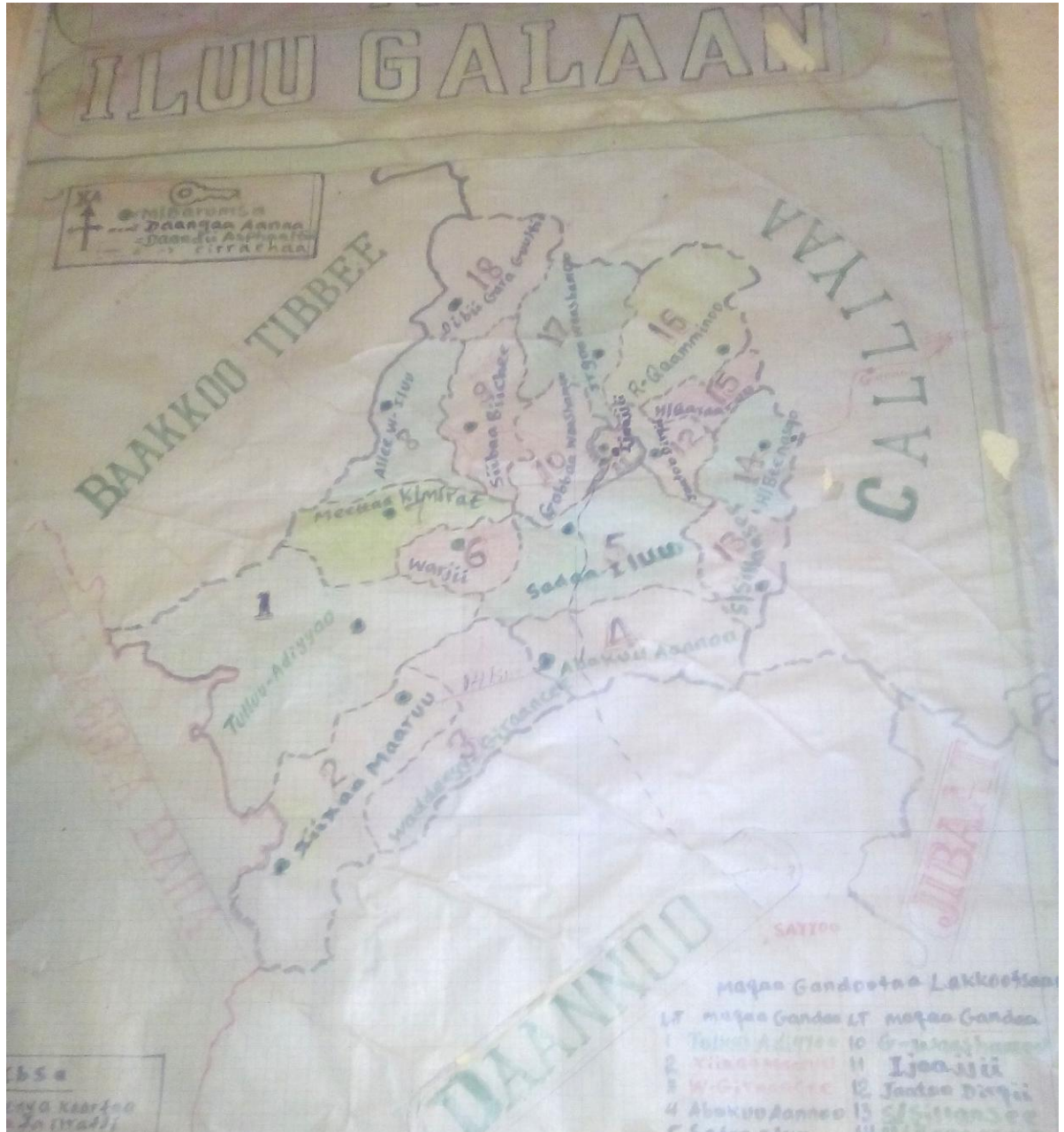
T.L	Maqaa Guutuu	Umurii	Saala	Aanaa	Ganda	Sad. Barnootaa	Hojii
1.	Durbee Asaantii Mokooniin	12	Dha.	Iluu Galaan	01	Kutaa 4 ^{ffaa}	Barattuu
2.	Adde Mastuu Gudee	31	Dha.	“ “	Jaatoo	Kutaa 10 ^{ffaa}	—
3.	Adde Tigist Mollaa	35	“ “	“ “	01	Kutaa10 ^{ffaa}	Haadha warraa
4.	Adde Xajjiittuu Lammeessaa	56	“ “	“ “	Jaatoo	—	Qonnaan bultuu
5.	Zarfee Badhaadhaa	58	“ “	“ “	Jaatoo	—	—

**Gabatee 5 Odeef-kenniitota Ogeeyyii Beekumsa Hojii Supheeraa Meeshaalee Aadaa
Dhahuu Qaba Af-gaaffii irratti Hirmaatan**

T.L	Maqaa Guutuu	Umurii	Saala	Aanaa	Ganda	Sad. barnootaa	Hojii
1.	Adde Faayituu Gonfaa	41	Dha.	Aanaa Iluu Galaan	Jaatoo	—	Qonnaan bultuu
2.	Adde Goobanee Camadaa	50	Dha.	“ “	Siree Sillaasee	—	Qonnaan bultuu
3.	Adde Mastuu Kabbadaa	23	Dha.	“ “	Siree Sillaasee	Kutaa 10 ^{ffaa}	Ogummaa harkaa
4.	Adde Jamiilee Siiraaj	43	Dha,	“ “	Siree Sillaasee	—	Ogummaa harkaa
5.	Durbee Nasgahee Hurriisaa	15	Dha.	“ “	Jaatoo	4 ^{ffaa}	—
6	Adde Obsee Haayilee	47	Dha.	“ “	Siree Sillaasee	—	—

Dabalee G

Kaartaa Aanaa Iluu Galaan

Waraqaa Mirkanneeffannaa

Ani qorattuun maqaafi mallattoon koo armaan gaditti eerame, qorannoon kun hojii koo ta'uu isaafi kanaan dura yuunivarsiitii kamiyyuu keessatti qorannoo eebbaf hin dhihaanne ta'uusaa, akkasumas wabiilee qorannoo kanaaf dubbise haala seera qabeessa ta'een fudhadhee wabii keessattis kaa'uu koo nan mirkaneessa.

Maqaa Qorattuu Buzunash Caalchiisaa

Mallattoo_____

Guyyaa_____